

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ
TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 3.

U KNINU 1896.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Mrtvački ostanci nadjeni u prostu grobu na staro-hrv. groblju uz biskupsku baziliku Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

U redovitom tromjesečnom izvješću, što ga je upraviteljstvo našega društva objelodanilo u zadnjem broju prve serije „Viestnika hrvat. ark. društva u Zagrebu“,[1] javljeno je, izmedju ostalih, ovo odkriće: „Dne 19. istoga (t. j. lipnja 1892.) prama četvrtim pilovima daleko od bazilike (Sv. Marije na groblju u Biskupiji) 4·00 u istoj dubini, ko i ostali grobovi prije spomenuti (oko 3—4 m.), našast je jedan mrtvac sa zlatnim bizantinskim novcem prije opisanog cara (Konstantina V. Kopronima i sina mu Lava IV., iz god. 751—775.), sa slikom gore okrenutom. Lieva ruka mrtvaca bila je niz tielo opružena, dočim desnom privitom na pojas prstima je prihvaćao srebrenu fibulu od pojasa, o komu nije našast mač. Kod nogu našaste su ostruge sa odnosnim fibulam al loše sačuvane. Ostruge su bile veoma liepo sa srebrenim arabeškam izvezene i tkanenim navlakam providjene i spadaju med ukusnije što jih se je do sad na ovom groblju našlo. Mrtvac je običajnom pozicijom u drvenom liesu bio položen“.

Mrtvac spomenut u navedenom izvješću nije bio zakopan u ogradjenom ili kakogod zidanom grobu, nego u prostoj zemlji u drvenom liesu, i to izvan bazilike. Drveni je lies bio vaskolik iztrunuo i razpao se tako, da su se od njega našli samo riedki u trud pretvoreni ostanci. Od lubanje mrtvačeve sačuvane su donje i gornje vilice i u njima posve zdravi svi zubi, te pojedini komadi raznih česti lubanjske šupljine. Od ostalog koštura nadjeni su tek pojedini prelomljeni komadi, koji se, uz spom. komade lubanje, čuvaju u našem muzeju.

Ostruge i pripadajući jim kovinski komadi kajišićâ ili remenja, za njihovo privežívanje na noge, bili su gvozdeni, a urešeni tek umetnutim, damašiniranim, srebrnim žicama i pločicama, pa su zato silno postradali od debele hrdje, koja jih je mal ne posvuda skrozimice zahvatila. Ove ostruge su u glavnom istoga, samo prostijeg oblika kao i druga dva para već objelodanjena u prošasta dva broja ovog časopisa. Veličinom se približuju onim opisanim u II. broju, ali su jim šiljci kraći i dugi uprav kao oni na malim

[1] God. XIV. Br. 4., str. 126.

srebrnim ostrugama opisanim u I. broju. Ukupna jim je duljina 16·8 cm., otvor medju nutrnjim stranama pločasto završenih krajeva je 8·2 cm., ali da obstoje i pločice, od kojih se je tek komadić sačuvao na jednom samom

kraku, nebi taj otvor bio veći od 7·8 cm. Pločice su duge 2·4 cm., široke 2 cm. bez krilâ, a sa krilima za klince, kojima su bile utvrdjene pločice za pričvršćenje krajevâ remenja, 3·1 cm. Ove su ostruge bile u obće tanje, nego dva prije opisana para. Presjek krakova je takodjer trostran, debeo ili

visok 0·8 cm., širok 0·6 cm. Ukupna duljina šiljka iznosi 3 cm., od kojih 1·1 cm. pripada valjkastoj osnovici a ostalih 1·9 čunju; debljina valjka 11 mm. Na ovim ostrugama ne ima nikakva naskočena, cezelovana uresa, nego jim je sva površina bila gladka. Krila na krajevima pločicâ niesu imala, kao na prije opisanim ostrugama, po četiri, nego samo po tri klinca, i to takodjer gvozdena sa okruglom glavicom i, rek bi, bez kolobara pupicâ pod njom.

Žujice, petlje i saponi naliče u glavnom onim srebrnim, opisanim u I. ovog. broju ovog časopisa, samo što su ograničeni unaokolo prostim ne narezanim obrubima, u suglasju sa gladkim svojim površinama.

Stražnji, a možda i sprednji krajevi žujicâ niesu sačuvani, nego jih je hrdja odvalila, ali se po zarezim u debljini njihovoj na stražnjoj strani, koji su imali služiti za osiguranje vanjskih slobodnih krajeva remenja, kao na žujicama ostrugâ opisanim u prva dva ovog. broja ovog časopisa, daje naslućivati, da su i one imale na stražnjoj strani deblji kraj sa tri klinca krugljastih glavica. Preostavši srednji komadi žujicâ dugi su po 2·9 cm., široki po 2·1 cm., debeli straga 8 mm., sprieda 4 mm.

Obe su žujice izgubile svoja proviesla, a ostale su jim same slabo sačuvane pločice pakružna oblika, duge 2·7 cm., široke 2·3 cm., debele od 2 mm. do 3 mm.

Svakolika vanjska površina ostrugâ izkićena je umetnutom srebrnom žicom četvornog presjeka, kojemu je stranica duga od 0·3 mm. do 0·5 mm. Gornje i dolnje kose oble strane svakog kraka ostrugâ urešene su svaka sa 17 ili 18 komadâ dvaput zavijenih kukâ, na izmjence poredanih i složenih tako, da sačinjavaju kao vijugaste crte, iz kojih, sad s jedne sad s druge strane, izlaze pojedine zavojice. Po tri takove kuke, s gornje i dolnje strane, umetnute su i na površini oblog temelja šiljka. Valjkaste osnovice šiljaka imaju po šest takovih dvostruko zavijenih kuka, koje na jednoj ostruzi sačinjavaju jednu vijugavicu sa slobodnim krajevima, a na drugoj su tako složene, da dvie sačinjavaju samostalnu sponicu, poput s naopaka ležećeg slova S., tri su složene u vijugavicu slobodnih krajeva, a jedna se s naopaka naslanja uz kraj te vijugavice. Čunjasti dielovi šiljaka rek' bi da niesu bili urešeni. Gornja i dolnja strana valjkastih osnovica šiljaka urešene su svaka umetnutim srebrnim obručem.

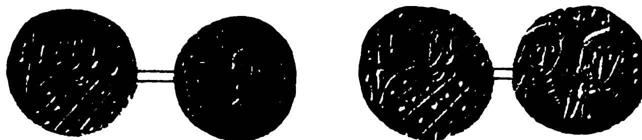
Četvorinaste gladke vanjske površine pločica na krajevim krakovâ ostrugâ, pakružne gornje površine pločicâ petaljâ i pačetvorno-oble gornje površine žujicâ obkoljene su umetnutom žicom i urešene centralno poredanim jednostruko zavijenim kukama, nakitim, što jih naše hrvatske djevojke izpod Velebita i Dinare planine liepo nazivlju *umetcima*. Središte svakog od tih umetaka zabilježeno je umetnutom pačetvornom srebrnom pločicom, dugom od 3 do 4 mm., širokom od 2 do 3 mm. Oko te središtne pločice poredane

su četiri trokutne pločice, koje se oblikom manje ili više približuju istokračnim trokutima sa osnovicama izvanka, a vrhovim okrenutim prama stranicama pačetvorinâ, odaljeno od njih po 1 do 2 mm. Te pločice spominju svojim razporedom križ razširenih krakova. Na pločicama ostrugâ i na žujicama, izmedju svaka dva susjedna trokuta izvlače se po tri žice od kojih srednje, dijagonalne u umetku, završuju dvostrukom kukom, a pobočne završuju u jednu kuku tako, da se sa susjednima simetrično sljubljuju nad osnovicama trokutićâ, sačinjavajuć njih osmerica na krajevim obsrdčasto završen križ. Na žujicama se simetrične kuke uprav dotiču, pa se još iz njihovih doticalištâ, koja stoje smjerom duljine, izvija do osnovicâ trokutâ po upravna crta; dočim se na pločicama ostrugâ te kuke ne dotiču. Na pločicama petaljâ izlazi izmedju svaka dva susjedna trokuta po žica, koja završuje u dvostruku veliku zavojicu. Nad pazušcim dvostrukih kuka i nad simetrično približenim kukama umetnuti su opet mali istokračni pločasti trokutići, s vrhom okrenutim put središta, osam jih na broju.

Petlje, od kojih je jedna ciela, a od druge je tek podanak sačuvan, može se samo u obće kazati, da se približuju oblikom onim srebrnim gore napomenutim, jer jih je korušina zemljaste hrdje posve prikrila, i da jim je veličina, kako i kod druga dva opisana para, točno udešena prama veličine žujicâ, koje su se imale da provlače kroz njih.

Uza pas mrtvaca nadjena su dva valjasto savijena komada srebrne pločice, na razmake od 3 mm. urešene popriečnim plitkim žliebovima. Jedan je komad dug 4·5 cm., drugi 2 cm. Pločica je debela 0·5 mm. a svijena je na valjak kojega promjer iznosi 8 mm.

U izvještaju upraviteljstva spomenut bizantinski zlatni novac s obijuh je strana dobro sačuvan.

Sl. 1. Sl. 2.

Slika 1. odnosnoga novca za $^1/_5$ manja je od naravne veličine; teži pako 3 grama i 70 centigrama.

Ovdje naknadno donosimo takodjer i sliku 2. novca našasta u sarkofagu, opisanom u II. br. ovogodišnjeg tečaja „S. P.“. Teži 4 grama. Slika je razmjerom prama naravnoj veličini kao i ona prije spomenuta.

Svi se opisani predmeti čuvaju u našem Prvom muzeju hrvatskih spomenika u Kninu.

Ono što sam o *kukama,* kao slavenskom uresu, pisao u prošlom broju ovog časopisa (str. 82—83), daje se primieniti na cjelokupan ures gori opi-

sanih gvozdenih ostruga i pripadajućih jim petalja i žujica. Obzirom pak na priprostitost uresâ na ovim predmetima, koji se napokon svi svadjaju na prostu kuku, kao cigli uresni elemenat, samo različito složen; obzirom na zlatni novac bizantinski iz druge polovine VIII. vieka, 3·7 gr. težine, koji se je našao priložen uz mrtvaca, možemo slobodno kazati, da ovi predmeti zastupaju niži stepen razvitka kovinske tehnike kod Hrvata, nego li je to slučaj kod prije opisanih (Br. I. i II. od ove god.) ostruga i pripadajućih jim kovinskih predmeta, a to uprav stanje toga razvitka u 2I. polovini VIII. vieka.

Ovdje opisani predmeti spadaju dakle u ono gluho doba hrvatske povjesti, iz kojega nam povjestnički pisani izvori ni tračka svietla niesu sačuvali. Oni se broje medju prve viestnike života hrvatskog obrtnika i njegovog umjetničkog ćućenja u to prvo doba kulturnog historičnog razvitka naših pradjedova.

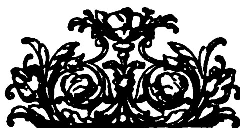
Ko bi zato mogao da dostojno procieni njihovu vriednost prama znanosti i prama rodoljublju hrvatskomu?

Niko zaisto nebi mogao; jer malo ima živućih naroda u Evropi, koji se mogu dičiti tako krasnim i tako riedkim predmetima, što no su jih nazad jedanaest vjekova na svojim vitežkim nogama nosili njihovi pradjedovi, kao što se možemo mi Hrvati dičiti i ponositi; a već nam to priznavaju odlični učenjaci francuzki, česki i njemački. Nije daleko vrieme, da će se diviti ovim predmetima cieli učeni sviet.

Pošto hrdja neće da ustavi svog uništujućeg djelovanja na njih, naše se je upraviteljstvo dogovorilo s upravom jednog velikog muzeja u Njemačkoj, kojega će se osoblje, jedino iz štovanja prama tako riedkoj starini, dragovoljno zauzeti, da jih popravi i da jih sačuva od daljnjeg propadanja, te da nam spasi još i tolike druge slabo sačuvane kovinske a navlaš gvozdene predmete našeg, kako nam njemački i francuzki učenjaci jednoglasno potvrdjuju, vrlo zlamenitoga muzeja sredovječnih starina.

U Kninu, o Glavosjeku Ivanovu 1896.

F. Radić.

Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao
Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 2. god. 1896.)

VI. Županija Kninska.

Hrvati napučiše u prvom doseljenju liepu i pitomu kninsku okolicu, sagradiše jaki grad Knin i po njemu prozvaše ustrojenu županiju, koju medju najstarijim spominje u X. vieku Const. Porfirogenit. Ona se pružala i zauzimala plodna polja: Kninsko, Kosovo i Petrovopolję, lug do Strmice, Plavno do Zrmanje i široke ravnice izmedju Krke i Čikole, te medjašila od iztoka Psetskom i Cetinskom županijom, od juga Sminjskom i Zagorskom, od zapada Bribirskom i Podgorskom, a sa sjevera Krbavskom i Psetskom.

Županija plodna, bila je dobro napučena i imala bogate gosp oštine i tvrde gradove. Poglaviti grad Knin smatrao se rad svoje jakosti ključem Hrvatske, bio je sielom županije, kašnje prestolnicom hrvatskih kraljeva, gdje su oni obično stanovali, sabore držali, i povelje dielili: *hoc actum est in Teneno* (Rački, Mon. VII. 118.) *Sedes enim hujus regis et solium in Tenen.* (Rački, Mon. VII. 481.)

Stare listine pišu: *Tzena, Tenen, Tenena, Teninium, Tinninium* i slično. Spominju se razni župani, koji su kraljske povelje potvrdjivali: god. 1076. *Jurina tenenstico* (Rački, Mon. VII. 113). God. 1187. *iuppano Cathlo tyniensi.* (Cod. dipl. II. 117.)

Kašnje županija došla u vlast velmoža Nelepića, koji ju održaše do polovice XIV. vieka.

Gradovi.

1. Knin. Na strmu i klisurastu brdu sv. Spasa, od hiljadu godina cjelokup, još se uzdrži hrvatski grad Knin, sa kašnjim dometcima turskim i mletačkim. Obzidan dvostrukom ogradom visokih zidova sa podzemnim i medjukućnim hodnicima. Turci poslie g. 1522. uz staru tvrdjavu nadogradiše srednju, a Mletčani iza g. 1688. donju; tako sačinjavaju tri tvrdjave jednu poviš druge, sdružene mostovima i jarugama razstavljene. Rad njegove jakosti bi proglašen branikom kršćanskim, a na krajini: krvavom košuljom, rad mnoge krvi okolo njega prolivene.

Po smrti zadnjega gospodara svojega Ivaniša bana Nelepića mienjao je :nin gospodare: hrvatsko-ugarske te bosanske kraljeve, te opet hrvatsko-garske, pak godine 1522. turske; a od godine 1649. pak 1688. mletačke, ak francuzke. Napokon se povratio svomu hrvatskomu kralju god. 1813.

Tvrdjava kninska bijaše samo branik *Castrum* velikoga kninskoga varoša, dje kralj P. Krešimir na polovici XI. vieka uzpostavi hrvatskoga biskupa.

Po nekih biljezih rekao bih, da je i Knin sagradjen na ruševini nekog itinskog grada. To dokazuju rimski nadpisi, kameni urezi rimskoga sloga, ıpotrebljeni u gradjevinama hrvatskih bazilika, novci i komadi opeka i zemjana posudja po zemlji razstrkani. Neki ciene, da je tude stala *Arduba(?),* .li ne odgovara *Cassiovu* opisu. Na površju uzka strmenita brda, stari grad Knin pružao se od juga k sjeveru blizu jedan kilometar duljine.

2. *Oton.* Na sjevernom kraju županije, prama Zvonigradu u Lici s lieve strane rieke Zrmanje, nad selom Otonom, u kninskoj obćini, na vrh visoka oštruljasta humca, stoji velika obla kula staroga grada Otona, a okolo iste ruševine ogradâ i dvorovâ. O njemu ne imamo uspomenâ, ali valja da su ga Turci uzeli kada i Knin, te kao suvišna zapustili. Već je i obla kula razpolovljena i sjeverna strana oborena do zemlje. S južne strane uza nju diže se iz ruševinâ velik komad ograde.

3. *Tuklac — Tukleč — Plavno.* Pravo na tromedji izmedju Bosne, Like i Dalmacije nad Plavnom u kninskoj obćini, uz dugu provalu, kud je morao biti put za Bosnu, na sjevero-zapadnnom kraju planine Orlovače, koja razstavlja Strmicu od Plavna, na strmu briegu visi se stari medjašni grad Tuklac, spomenut u nagodbi Sigizmunda kralja sa Mletčanima g. 1433. Još mu je samo obla kula cjelokupa, te ju seljani nazivlju *kadca.* Preostaje nešto zidinâ velike ograde i temelji kućišta. Sve je ostalo sa zemljom sravženo.

4. *Plavno.* Od grada Tuklaca u jug vide se velike ruševine grada *Plavna,* koji iza odlazka Turaka (1688.) Mletčani još bolje utvrdiše i, kao medjašnu tvrdjavu, čuvaše do pada skupnovlade. — Neki ciene, da je na Plavnu bilo sielo Psetske županije (?). Nije moguće, da je psetska županija dopirala do Plavna, niti je moguće, da bi joj tu sielo bilo, pošto se sterala daleko k iztoku do Livna, k sjeveru do Plive, a k zapadu do Krbave, te da je na tom zakutku mogla imati svoje središte, razstavljeno velikimi planinami od ostale županije.[1] Serdar Šimić podpisivao se *Comandante della fortezza di Plavno,* god. 1718. U istom selu nalazi se i njegova tvrda kula.

5. *Strmica.* Na sjever od Knina u selu Strmici, kninske obćine, vide se na krševitu grebenu ostanci temeljâ tvrdjave, koja se kao medjašna spo-

[1] Medju rotnim sudcima „stola tninskoga" g. 1451. spominju se Tomaš i Radivoj Bojničići iz *Plavna.* (V. Klaić: Opis zem. g. ob. Hrv. II. str. 57.) O. Ur.

minje g. 1433. u nagodbi Sigizmunda kralja s Mletčanima. Zauzeše ju Turci god. 1522. i dopade u vlastničtvo bega Kulinovića. Imala je oblu kulu i jaku ogradu, ali ju god. 1715. naši digoše u lagum i tad je srušena do temelja. Mletačko izvješće god. 1630. o njoj kaže: *Stermizza loco piccolo murato.* (Starine XIV. 184.) Ot. Frano Appendini uze njezine ruševine za one latinskoga grada *Stridon (!).*

6. Topolje. Na iztok od grada Knina kod izvora i vodopada rieke Krke na Topolju, s desne strane, stajaše tvrda kula na obranu mosta, gdje Nelipići potukoše vojsku i zasužnjiše Jurja Šubića kliškoga u prvoj polovici XIV. vieka (1325.). Ona je razrušena do temelja, a mjesto joj održa naziv *gradina.* Po vrh brda nešto starih zidina viri iz ruševinâ.

7. Brkljačina kula. Na južnom kraju sela Biskupije, Kninske obćine, pri jezeru, na osamljenu kuku stoji četvrtasta jaka kula, a niže iste druge utvrde, koje danas zovu Brkljačinom polačom. Valja da je na tom mjestu čuvala prolaz, kojim je iz Cetine put salazio. Mletačko izvješće god. 1630. spominje: *è un castelletto.* (Starine XIV. 184.)

8. Petrovac. S iztočne strane brda Promine, nad kosovačkim klancem i selom Tepljuhom, a nad razvalinama liburnskoga grada *Promone* u drniškoj obćini, na šiljastu humcu stoje ruševine kulâ i ogradâ tvrdoga grada Petrovca, koji je možda ime dao Petrovupolju. U vrieme prvih turskih provala bio je zapušten, te ga sad vrieme hara i obara. Mletačko izvješće god. 1626. kaže: *Petrovaz loco cinto di muro disabitato.* (Starine XVII. 116.)

9. Štikovo. Nad selom Štikovo s južne strane brda Kozjaka u drniškoj obćini bijaše tvrda kula, koju spominje mletačko izvješće god. 1626. *Sticovo loco murato ma disabitato.* (Starine XVII. 116.) Danas joj traga neima.

10. Drniš. Sa jugoiztočne strane varoša Drniša, povrh strmih klisura s desne strane potoka Čikole, stoji tvrdi grad Drniš sa velikom oblom kulom i dvostrukom ogradom Na njemu je vas način i razpored gradjevine kao i kod ostalih starih gradova; al mu nigdje uspomene prije god. 1522., kada ga Turci naseliše i prostran varoš opasaše ogradom. Pod generalom Foscolom naši ga na juriš osvojiše i po običaju zapustiše. Do malo, opet ga Turci zaposjedoše i održaše do godine 1684. Zapušten opet, bez prestanka ga ruše i njegovim kamenjem nove kuće grade. Mletačko izvješće god. 1626. kaže: *Dernis città murata che gira circa mezzo miglio et ha un castelletto disabitato.* (Starine XVII. 116.)

11. Ključice. Pod selom Ključ u drniškoj obćini župe Miljevaca, prama selu Garišu, s desne strane Čikole, na strmoj klisuri stoji liep i prostran grad Ključice sa visokom oblom kulom, gospodskimi dvorovi i velikimi kućami, opasan visokom ogradom. (Viestnik hrv. arkeol. družtva god. 1885. Br. 4.) U XIV. vieku u njem zapoviedahu velmože Ivan i Konstantin Nelipić, koji rad njega imadoše duge prepirke s primorskim gradovima i s Mletča-

nima. Spominje se u nagodbi Sigizmunda kralja s Mletčanima god. 1433. Kašnje ga osvojiše Turci i zapustiše, te se i nespominje u mletačkim izvješćima god. 1626. i 1630.

12. Lavičar. Iznad skradinskoga buka (ili vodopada), gdje se Čikola slieva u Krku, na lievoj strani, u Šibenskoj obćini, nad riekom vide se povrh strma humca, ruševine staroga grada, i to samo temelji ograde i unutrašnjih sgrada. Narod po navadi, kad mu nezna imena, zove ga Babingrad. Taj grad god. 1335. ponudio je neki Stjepša, vlastnik, Mletčanom. (Starine I. 407.—409.) Sva je prilika, da su to ostanci grada velmože Nelipića, koji se iza Ključica spominje u nagodbi kralja Sigizmunda s Mletčani god. 1433. imenom *Lavizzar,* jer u svoj okolici, nigdje drugoga biljega nema tomu gradu. Bit će ga Turci zauzeli kao i Ključic pa zapustili. Bijaše Ključic na nepristupnoj klisuri, te se dobro održao, a Lavičar na briegu nad vodom, te čobani svalili kamenja u rieku kao i Rogovu.

13. Kamičak. Pri iztočnom kraju tjesnaca, izmedju visovačkoga jezera i rožkoga slapa, na kraj sela Brištani miljevačke župe, drniške obćine, povrh samograda oble klisure vide se ostanci gradića Kamička s lieve strane nad riekom. Zadnji mu gospodari bijahu velmože Utješenovići. Na njemu se rodi slavni kardinal Juraj, koji je dugo vladao sudbinom Erdelja i Ugarske. Još su mu cieli temelji ograde i četvrtasta kula s jugozapadne strane. Klisura, na kojoj je sagradjen, tako je nepristupna, da je uza nju u živu kamenu usječen uzak prolaz. Zapušten od gospodara, i Turci ga zapustiše. Grad Rogovo preko rieke na desnoj strani ostaje mu u zapad. U njem se rodila majka kardinala Jurja, Martinušićka.

14. Bogočin-Bogetić. U selu Bogetiću, župe Promine na zapad, a u jug prama manastiru Arhangjelu, u kninskoj obćini, pružio se od brine klisurast lakat brda i na njem se vide ostanci ograde i utvrdâ staroga grada *Bogočina,* kojemu zadnji gospodari bijahu gospoda Bogetići, a davnije velmože Martinušići. Ostavljen od gospodara, a Turcim suvišan, ostade zapušten, te ga seljani bez prestanka razkopavaju i njegovim gotovim kamenjem svoje kuće grade.

15. Šušelj. Na južnom kraju brda Promine, nad selom Razvadje, drniške obćine, povrh klisurasta grebena, diže se prorovana visoka obla kula i oko iste razvale ogradâ i kućâ grada Šušelja, što ga spominje mletačko izvješće god. 1626.: *Hotiblich cinto di mura o con un castelletto disabituto.* (Starine XVII. 116.) Drugo god. 1630.: *Hotiblich da altri chiamato Supelich.* (Starine XIV. 180.) Kao nepotrebit od Turaka zapušten i razrovan od tražioca blaga.

16. Nečven. Na kraj sela Nečvena k zapadu, u župi Promini, kninske obćine, povrh vrletnih i strmih klisura, nad riekom Krkom s lieve strane,

stoje razrovani ostanci velikog i liepoga grada Nečvena. Riedko je koji drugi onakovim razporedom i ukusom gradjen! Velika obla kula, redovitimi šavovi četvrtasta kamena i pasovi zaobljenim s dvora i iz nutra, pokaziva, da nije na njoj štedjeno novca ni dobra ukusa. Ograda jaka i visoka, prostrana dvorišta i visoke kuće sve odaje bogate gospodare. Obla je kula prorovana i razpolovljena, najviše od tražioca blaga; ali su zidovi liepih kuća većinom cjelokupi. Grad kao da visi nad riekom sa zapada, ali na iztok pruža mu se ravno pitomo polje sve do brda Promine. S ote strane bijaše županijska varoš, sva razorena, samo što joj se vide temelji liepe crkve i gdjekojih kuća. Grad bijaše velmožâ Nelipića kninskih, a prama njemu s desne strane rieke liepi grad Čučevo, bribirskih Šubića. Ovi su gradovi u takovoj blizini, da bi se mogao razgovarati s jednog na drugi. Dvoje ti spominju: *a)* Takmu medju te dvie moguće hrvatske porodice na početku XIV. vieka. *b)* Da su gradjeni za stražu mosta i poglavitog puta izmedju Bukovice i Kotarâ iz jugoiztočne Dalmacije, gdje su u ono doba gospodari primali poreze od putnika i trgovaca, kao što bijaše kod Klisa i kod Ključica. Turci su Nečven održali sve do god. 1684. U njem su držali: bega, agu, dizdara i kadiju krčkoga, kojih se vlast pružala do Drniša i do Knina. Po turskom odlazku zapušten i već na pola razrušen. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *Necven alquanto meno grande di Dernis, ha un castello assai forte.* (Starine XIV. 180.)

VII. Zagorska županija.

Ovu županiju nespominje Const. Porfirogenit, te bi se moglo suditi, da je kašnje utemeljena, a njezino zemljište da je možda u početku pripadalo dridskoj; nego pošto je Zagorje osamljeno i zaokruženo planinama, koje su ga od ostalih župa razstavljale, bilo je naravno, da se uredi u posebnu županiju. Od sjevera stoji veliko i dugo brdo Moseć od Drniša do Nehorića; od iztoka i juga velike *strane* nad Gizdavcem, Prugovom i Konjskom do Klisa; od jugo-zapada Kozjak sve od Klisa i niz kaštelanska brda do Labina, te na Snižnicu do Boraje; od zapada Trtar do jezera Prukljana i do Čikole. Medjašila je sa županijami od iztoka kninskom, — od juga kliškom i dridskom, — od zapada i sjevera kninskom. — Listine spominju župane god 1074.: *Vlcina sagorsticum.* (Cod. dipl. I. 174.) Opet god. 1080. *Vilcina sagosticum* (Rački Mon. VII. 132.), god. 1088. *Dragoslavi sagorstici.* (Rački Mon. VII. 149.) Zagora je svakolika krševita, posuta brdim i briegovima, te nije mogla biti vrlo napučena, niti po njoj gospodštinâ ni tvrdih gradova. Označit ćemo one, koje nam pismene uspomene zabilježiše, ili se podrtine ili predaja od njih u narodu održala.

Gradovi.

1. Visoka. Gdje li bijaše sielo ove županije, gdje glavni grad, od nikud nam nije poznato; nego, kako je mjesto Visoka nasred Zagore, i neko je

prvenstvo imalo nad ostalim selima, kao za ustrojenja obćinâ na početku ovog vieka, kad imadijaše svojega Sindika. U davnije doba u tom je selu bio biskupski namjestnik, dekan; pa je možda i prije uživala prvenstvo i bila sielom ciele županije. Visoka leži medju selom Nevestom, Utorim i Sratokam u drniškoj obćini. Prošlih vjekova imadijaše svoj tvrdi gradić, kako nam tvrdi Ot. Vinjalić u svom djelu Comp. Storico R. p. „Pietro Vojslauich signore del *castello di Visoca*, colle decime manteneva le guardie di quel castello *(di Visoca)* come facevano i suoi antecessori e davano al Capitolo di Knin 15 Cechini. I preti lo citarono al vescovo di Sebenico Sisgorich pretendendo tutta la decima". To bijaše o polovici XV. vieka, danas mu spomene neima.

2. *Bogočin.* Izmedju sela Nevesta, Unešića i Koprna u drniškoj obćini, na vrh visoka i oštruljasta huma stoje poderine i razrovane ruševine malahna gradca. Cienimo, da to bijaše tvrdi gradić, što ga je na početku XIV. vieka sagradio velmoža Kosto Nelipić, gospodar Ključica, na medjašim Trogirskim i rad njega imao prepirakâ s Trogiranim i Mletčanima. Ruševine zovu Bogočin?[1]

3. *Brnjica.* U selu Brnjici župe Konjevratske, u šibenskoj obćini, na lievoj obali Čikole prama Ključicu put iztoka, bijaše tvrda kula, odkud knez Nelipić potra zemlje Mladina III. Šubića, a spominje ju listina iz god. 1344.: *Benica in districtu sibenici.* (Ljubić. Mon. II. 214.)

4. *Goriš.* U selu Gorišu župe Konjevratske, u šibenskoj obćini, s lieve strane Čikole na jug prama gradu Ključicu, Šibenčani sagradiše god. 1342. tvrdu kulu protiv Ključicu Nelipićâ. (Ljubić. Mon. II. 162. 206.)

5. *Labin.* Od sela Prapatnice do Labina, pravcem od iztoka k zapadu, pruža se veliko brdo Labinica, u trogirskoj obćini. Na iztočnom kraju toga brda, na zapad sela Labina, vide se sgromilane ruševine staroga gradca, tako zvana *Gradina.* Tu je bio stari gradac *Castrum Labena, Labenitza,* Albona, spomenut u listini god. 1078.: . . . *tota jurisdictione castri Albona, Radosichi et Sminae, quae sitae sunt intra montes* (Cod. Diplom. I. 164. i dalje). U XV. vieku Labin i Radošić bijahu kao gospoštine u vlastničtvu hrvatskih banova i kliških zapovjednika.

6. *Radošić.* Od Labina k jugoiztoku, na medjašu obćine trogirske i Lećevičke, selu Radošiću na iztok, kod crkve sv. Jurja, povrh oble glavice vide se sgromilane ruševine staroga gradca. I to se mjesto zove *Gradinom.* Radošić se spominje od doba narodnih kraljeva u listini P. Krešimira god. 1078. (Cod. dipl. I. 164.), a i kašnje više puta. (Rački Mon. VII. 115. i dalje.) Gospoštinu darova kralj Vladislav god. 1407. djevojci Petrici. (Arkiv

---

[1] Mi smo zajedno sa O. Marunom, predsjednikom našeg družtva, posjetili ljetos glavicu Bogočin, ali na njoj nadjosmo samo na vrhu veliku predhistoričku gomilu i okružnastu ogradu, a nikakovih tragova u živo gradjenih zidova. O. uredničtva.

za povjest... knjiga VII. 68.) Radi njega kliški zapovjednici imadoše čestih zadjevica s Trogiranima.

7. *Znojilo*. Istim pravcem prama brdu Labinici pruža se od sjeveroiztoka drugo, izmedju Suhoga Dolca i Prapatnice, u trogirskoj obćini. Na iztočnom kraju tog brda, povrh visoka humca još se vide razrovani temelji tvrde kule i jakih ograda stara gradca. Kad su započele u drugoj polovici XV. vieka turske provale, Trogirani su u njemu držali dobru stražu protiva turskih četnika, kako Sanudo u svojim uspomenama često bilježi.

VIII. Županija zminjska.

Sva je prilika, kako sudi dr. Rački, da Const. Porf. a županija ἡ Νίνα nije drugo nego Smina, više krat spomenuta u starim listinama i crkovnim odlukama. „Mallem in Constantini Nina supponere mendum pro Σμίνα id est županija Smina in spalatensi dioecesi". (Mon. VII. 413.) Spominje se u darovnici kralja Zvonimira god. 1083. nadbiskupu spljetskomu „in loco qui Smina nuncupatur, i prvo god. 1078. „*tota jurisdictione castri Albonae, Radosichi et Sminae quae sitae sunt intra montes*". (Cod. dipl. I. 164.) Po tom znamo, da je župa blizu Labina i Radošića izmedju planinâ. Ona se spominje u darovnici kralja Kolomana god. 1103. (Cod. Dipl. II. 8 totum territorium de Smina) i na crkovnom saboru u Spljetu god 1185. *Spalaten. habeat has Parochias:* Clissam, Scalle Sminam etc. (Cod. Dipl. II. 131.) Kako kaže listina kralja Zvonimira, županija zminjska bijaše *intra montes:* od sjevera joj visoko brdo Crivac i planina Svilaj, od iztoka Zelovo i Sutina, od juga visoka brda od Pragova do Konjskoga, a od zapada Moseć. Medjašila: od zapada županijom zagorskom i kninskom do Rotne gromile, od iztoka i sjevera cetinskom a od juga kliškom. Ona se sterala ravnicom Konjskoga, Prugova, Neborića, dvaju Mućа i velike župe Ogorja, do kraj vrbe ili Rotne gromile. Do karlovačkoga mira ona je sačinjavala još osobitu katoličku župu i zvala se Zmino, a pripadalo joj zar i selo Brštanovo u Zagorju. Kašnje se doselilo puno svieta iz Hercegovine i ustrojile se nove župe, te stara izgubila ime i prvašnji naziv.

Gradovi.

1. *Zminj*. Da li je ova župa imala svoje glavno mjesto istoga imena, ne može se znati. Novi naselnici ne zatekoše ga, a nisu znali niti mjesto (županija) kako se zvalo. Mi nagoviештamo, da je grad Zminj bio nad ruševinama latinskoga grada Andetrium, na Muću. Ondje povrh brda, nad selom, opažaju se na više mjestâ gromile, koje zovu *gradinom*. Pod istim, u gornjem selu, bila je starinska crkva sv. Marije, kod koje je našast zlameniti nadpis kralja Branimira iz god. 888. sada u zagrebačkom muzeju. Sa sjeveroza-

ıtoga sela ostade ime potoku *Zmijevac,* koji je u davnije doba mogao ıijinac, pod gradom Zminjem.

Nehorić. Na odignutu humcu sela Nehorića do iztoka, pri podnožju bijaše do nazad nekoliko godinâ liepa obla kula grada Nehorića u občini, što ga god. 1537. osvojiše Turci, kad i Klis, pa zapustiše. si XVII. vieka iztiče ga biskup Vidović u svojim uspomenama: *Nepulcherrima arx penes Konsko.* Sad je razkopan do temelja.

Konjsko. Izmedju Nehorića i Klisa, u kliškoj občini, pri plodnu poelu na zapad, na podnožju visoka brda, stoji tvrda gradina Konjsko. u starim listinama više je puta spomenuto: *quod Conustina nomi-* (Cod. Dipl I. 178.) [Rački Mon. VII. 139.] Tvrdjava je visokom ıtom ogradom opasana i u njoj su velike dvorane. Cjelokupu ju knez Tartalja, kojega djedovima Mletčani ju darovaše za junačtvo mira karlovačkoga.

(Nastavit će se.)

Starinske crkve i samostani hrvatskih Benediktinaca kod Komiže na otoku Visu i na susjednom otočiću Biševu.

(Sa slikama.)

U doba hrvatske samostalnosti, pa i kašnje, u vrieme dok je Dalmacija bila pod vladom hrvatsko-ugarskih kraljeva, bilo je naše primorje, a navlaš otoci su bili posuti benediktinskim samostanima i dotičnim crkvama, kojih su se ostanci manje ili više sačuvali navlaš u Tkonu, u Povljim na Braču,[1] u Komiži na otoku Visu, na Svecu (S. Andriji), na Biševu, Mljetu, Lokrumu i t. d. Ovdje ću sad da opišem tragove benediktinskih gradjevina u Komiži i na Biševu prama Komiži.

Najstarija do sad poznata izprava, koja spominje komižke i biševske gradjevine benediktinske, jest bula pape Aleksandra od god. 1181,[2] kojom udieljuje velike povlastice samostanu svetoga Silvestra, koji je na otoku Biševu („monasterium sancti Silvestri, quod in insula Buci situm est"). U toj buli nabrajaju se ovako dobra toga bogatoga samostana: „Locum ipsum, in quo prefatum monasterium situm est, cum ipsa insula et aliis suis pertinentiis. In ciuitate spalatensi ecclesiam sancti Siluestri cum pertinentiis suis, *ecclesiam sancti Michaelis*, et *ecclesiam sancti Nicolai in insula* que dicitur *Lissa*, cum earum pertinentiis; et possessiones alias, quas habetis in eadem insula". Biševski je samostan dakle god. 1181 posjedovao: cielo Biševo sa crkvom i samostanom i drugim njegovim pripadnostima, onda u gradu Spljetu crkvu S. Silvestra sa njezinim pripadnostima, na otoku Visu crkve S. Mihovila i S. Nikole sa njihovim pripadnostima i druge još posjede na istomu otoku. Sad kad se pomisli, da je otočić Biševo, mal' da ne vaskolik, pokriven vrlo dobrom težatnom debelom zemljom, koja slabo trpi od suše, jer i u sred ljeta za tihih vedrih noći padaju na nju obilne rose; da je otočić tolik i tako plodan, da u današnje doba može roditi na njemu tri do četiri hiljade hektolitara vina, i ako ima još liepih pašnjaka i šumica, u kojima rastu bor i česmina, te grmlje ružmarin, zelenika, planika, mrtvina, leprina, smrča, trn, kupina i t. d.; da na njemu izvrstno uspieva svako voće našeg podneblja i svako povrće, pa da se od davnih vremena spominje, da je oko njega bila obilata ribaština, navlaš t. zv. plovuće ribe, kao no ti srdjelâ, lokaradâ, skušâ, minćunâ, pa da će u ono davno doba pravo ribaštine bit svakako pripadalo Benediktincima, posjednicim otočića; a da se dandanas hvata oko njega poprieko oko 8000 barilâ srdjelâ, minćunâ, skušâ i lokaradâ; kad se pomisli, da pripadnosti crkava S. Mihovila i S. Nikole u Komiži iznašahu svu težatnu zemlju u velikim dôcima nad Komižom,[3] na kojoj svakako može uroditi više od tisuće barilâ vina, može se imati pravi pojam o bogatstvu tog samostana. Ali treba znati, da i ako su benediktinski samostani bili tako bogati, da su oni i imali hraniti množtvo kaludjerâ i lajikâ, koji bi ostavljali sviet za jedan ili drugi razlog,

[1] Vidi moj članak „Starohrvatski ćirilicom pisani nadpisi iz Povalja na otoku Braču" u ovom časopisu (God. I. Br. 2, str. 103—108) i dra. Račkoga, Starine XIII., str. 102 i sl.

[2] Iv. Kukuljević, Cod. dipl. II., str. 119—120.

[3] Vidi predaju istih zemalja od strane hvarskoga vieća opatu Stanku samostana S. Nikole god. 1323 u knjizi: Prof. S. Ljubić, Listine V., str. 384.

te bi pribjegavali u okrilje zidina samostanskih, zapisujuć jim sva svoja imanja; kako smo vidili na Braču,[1] da su činili mnogi, pa i sam knez Brečko, i kako se spominje u navedenoj buli papinskoj, gdje sveti otac dopušta samostanu primati svakoga: „Liceat quoque vobis clericos, vel laicos seculo fugientes, liberos et absolutos ad conversionem recipere, et eos absque contradictione aliqua retinere".

Po onomu, što piše kolega mi J. Marinković, Komižanin,[2] on je uvjeren, da su Benediktinci imali samostan S. Silvestra najprije na Biševu, pa da su se pred strahom od arapskog zuluma, oko god. 840., preselili na Komižu, sagradivši tamo samostan Sv. Nikole i istoimenu crkvu, kojoj je nad gornjim pragom uklesano:

A · D · DCCCL

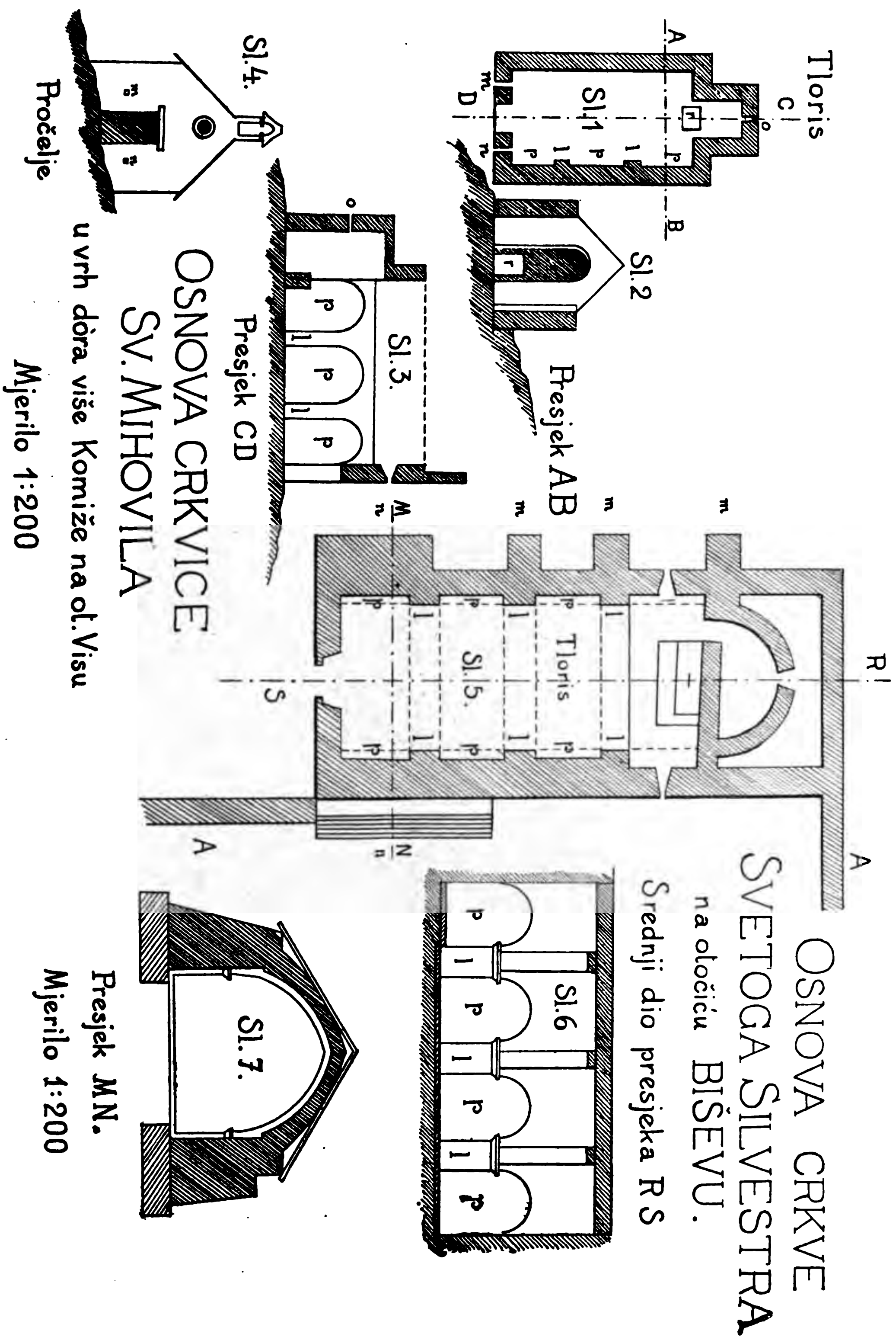
Nego po spomenutoj izpravi i po onoj iz god. 1226., po kojoj puk hvarski dariva manastiru S. Silvestra na otočiću Biševu[3] neko jezero (lacum), ili bolje lokvu, za napajanje stoke, vidi se, da su Benediktinci bili na Biševu pri svršetku XII. i početkom XIII. vieka, a da su njihove bile crkve S. Nikole i S. Mihovila na otoku Visu, u današnjoj komižkoj obćini. Nakon god. 1226. ne može se spomenicima posvjedočiti boravak Benediktinaca na Biševu, dočim izprave iz god. 1323., 1347., 1380.,[4] 1458. i 1461.[5] spominju Benediktince samostana Sv. Nikole na otoku Visu, koji se u rečenim izpravama 1458. god. naziva još „*monasterium sancti Nicolai de Lissa* **alias** *sancti Sylvestri de Scopulo Buci* Farensis diocesis ordinis sancti Benedicti". Po tomu se razumije, da su se Benediktinci svakako, izmedju 1226. i 1323. godine, preselili iz Biševa na Komižu i tamo da su ostali do svojeg izseljenja; a neimamo stalnih podataka, po kojima bi se dalo zaključiti, da su imali samostan u Komiži i prije 1181. god. sve i ako su posjedovali crkvu S. Nikole i S. Mihovila, koje su svakako najmanje par viekova starije od toga doba, a navedeni nadpis svjedoči, da je crkva S. Nikole dapače iz god. 850., to jest i više od tri vieka starija; jer, da bude obstojao samostan S. Nikole prije onoga S. Silvestra, nebi se bio zvao *alias sancti Sylvestri.*

Godine 1458. izpražnjeno je bilo opatovsko dostojanstvo, te je papa Kalikst III. mjeseca lipnja naredjivao, da se nadarbina S. Nikole združi sa hvarskom biskupijom; nego pošto to odmah nije bilo izvršeno, to je papa Pijo II. u listopadu iste godine izvršiteljima prve naredbe preporučivao, da ju izvrše, nebi li godišnji plod nadarbine od 200 for. povećao i onako mršave prihode biskupa i kapitula hvarskoga. Isti je papa Pijo II. pak god. 1461. opet uzpostavio opatovsko dostojanstvo rečenog samostana.

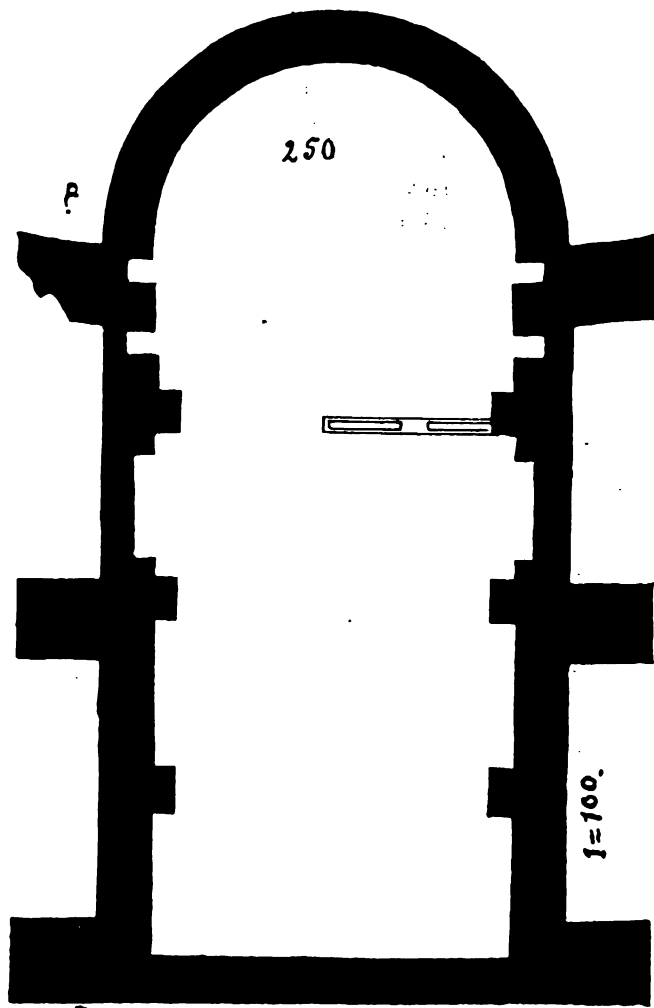
Slike 1, 2, 3 i 4 prikazuju crkvicu S. Mihovila, koja se nahodi baš na granici vodovadje komižke i viške pokraj puta, koji vodi iz Komiže u Vis, s desne strane. Krov joj se srušio, te će biti do malo popravljen. Na sred pročelja joj je mali okrugli prozor, a do vratnih pragova i na začelju četvrtaste abside su malašni takodjer četvorinasti prozorčići, ništa veći od običnih argatnica. Otar je bio namješten pri ulazu u absidu. Samo južno platno ima s nutrnje strane dvie lezene, koje podupiru tri polukružne sliepe arkade, sjeverno je gladko. Absida je posvodjena.

Na mjestu prijašnje benediktinske crkve i samostana S. Nikole, na brežuljku s iztočne strane Komiže, sagradjena je u novije doba (1694.) komižka župna crkva S. Nikole, na pet brodova, jedan široki srednji i po dva pobočna sa svake strane. Prvi pobočni brod do srednjega sa sjeverne strane sastoji od prvobitne crkve S. Nikole. Od nje su u svodu ostala

[1] Vidi moju spom. razpravu i razpravu dra. Račkoga.
[2] Vidi u podlistku „Nar. Lista" god. 1895. Br. 36. u članku „Na otoku Svecu kod Komiže".
[3] Vidi sp. knjigu „Listinâ", str. 223.
[4] „Listine" V, str. 207, 209, 347, 349 i 384.
[5] Theiner, Mon. Vet. Sl. Mer. I. DCXXII, DCXXIII i DCLXII.

Tloris
Sl.1
Sl.2
Presjek AB
Sl.3
Presjek CD
Sl.4
Pročelje
OSNOVA CRKVICE
SV. MIHOVILA
u vrh dòra više Komiže na ot. Visu
Mjerilo 1:200
Tloris
Sl.5
OSNOVA CRKVE
SVETOGA SILVESTRA
na otočiću BIŠEVU.
Srednji dio presjeka R S
Sl.6
Sl.7.
Presjek MN.
Mjerilo 1:200

četiri dobro naskočena pasa, koji su ju dielili na pet travéea. Bila je duga iznutra 15·2 m. a široka 4·17 m. Na temelju prvog travéea sazidan je današnji zvonik, nad vratima kojega se nahodi iztaknut starinski nadpis god. 850. Na iztočnoj strani je crkva završivala polukružnom absidom sa prozorčićem po sriedi. Samostan je po ondašnjem benediktinskom običaju bio uz južnu stranu crkve. Baš je sredina nove župne crkve zapremila dvorište samostana, kako piše u nadpisu, što ga je za crkvom dao urezati župnik Andrija Vitaljić u riečima *„hoc sacellum intra coenobii claustra .... extruendum curavit“*. Ostali dielovi samostana još obstoje uz južnu stranu sadašnje crkve te završuju povisokom kulom.

Sl. 8.

Na otočiću Biševu, od prilike na trećem dielu puta duljinom otoka, idući s luke zvane Mezzoporto sa sjevera k jugu, na iztočnom obronku dôca Kvarnara, orientovana iztok-zapad, sa vratima na zapadnoj strani, stoji starinska mala kapelica S. Silvestra, duga iznutra 2·6 m., široka 2·07 m., vis. 2 m. Svod se je odavna srušio. Absida je izkopana u živcu kamenu, koji s ote strane zatvara crkvicu. Do abside izkopane su takodjer u živcu po dvie rupe na visini od 70 cm. nad zemljom, a dvie na više za utvrdjenje kakvih poprieč́nica, koje su držale otar.

U vrh otočića Biševa, bliže južnoj njegovoj obali, je crkva S. Silvestra i ruševine istoimenog samostana, što je sve prikazano priležećim slikama 5, 6 i 7. U tlorisu (sl. 5) zidovi *a* prikazuju početak samostanskog dvorišta. S ote strane, uz samo južno platno crkve, rek bi da je bilo groblje, jer pripoviedaju seljaci, koji su medju ruševinama samostana sagradili svoje kuće za stanovanje, da su našli na tom mjestu množinu ljudskih koštura. Crkva S. Silvestra duga je iznutra 10·82 m., široka 4·9 m. i završuje polukružnom absidom, koja je zidom razstavljena od crkovne ladje i služi danas kao riznica. Crkva je ta posvodjena šiljastim svodom, visoka od tla do tjemena svoda 4·95 m., tvrdo zidana i snabdjevena iznutra sa tri para jakih lezena *(l)* 1·35 m. visokih, a s dvora sa sjeverne strane sa četiri, a s južne, pri jugozapadnom kraju, s jednim jakim podpornjakom *(m)*. Podpornjaci su pri zemlji dugi po 1·22 m. i, nagnuti prama platnu, sastaju se s njim pod samom strehom. Glavna su vrata obnovljena sa cielim okvirom u novije doba. Nad vratima je starinski uzahan prozorčić, a takova dva su i u arkadama do otara. Oblika su, u pre-

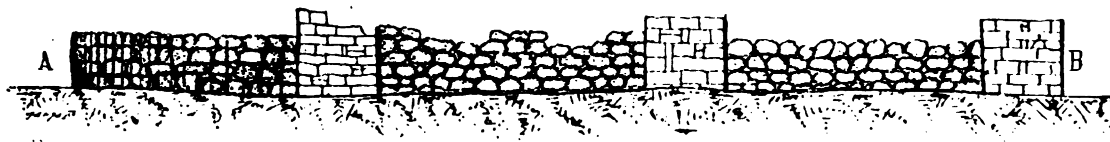
*

sjeku, predromanička, a u vrha, mjesto luka, završuju sa dvie na kut prislonjene ploče. Na lezenama počivaju od njih za polovicu uži pojasi oko crkovnoga svoda, a sdružene su medju sobom sa četiri sliepe arkade *(p)* sa svake strane. Na rubu gornje površine abakusa nadstupine prve lezene, ili polupilova, do pročelja, na sjevernom platnu crkve, urezani su ostanci nadpisa:

MEMENTO DNE IOHS PPSO/////

to jest: *Memento D(omi)ne Joh(anni)s* .... Po toj se ploči razumije, da su nutrnje lezene bile popravljene, i da je na tom mjestu bila upotrebljena za abakus nadgrobna ploča nekog *Ivana*, zar priora manastirskoga. Nije sačuvan starinski otar.

Dodajem ovdje i tloris (sl. 8 na prednjoj strani) i pogled sa strane (sl. 9) porušene crkve S. Luke na Uzdolju u Kosovu kod Knina, koje su uresni ulomci i tloris bili već lani opisani u ovom časopisu.[1] Nadpis u S. Luki dokazuje, kao zadužbina kneza hrvatskoga Mučimira, da je ta crkva sagradjena pri svršetku IX. vieka. Pošto se pak crkva S. Silvestra na Biševu i oblikom i veličinom i nagnućem podpornjaka, kao što i lezenama i razmjerjem protegâ

Sl. 9.

u velike približuje navedenoj crkvi S. Luke, to je najvjerojatnije, da obedvie budu poticati iz istoga zemana. Podpornjaci su graditeljski dometak, kojega je prvi izvor u povjesti graditeljstva poznat bio do sad tek na nekojim spomenicima u Normandiji iz druge polovine X. vieka. Mi ovdje iznašamo eto drugi primjer starohrvatskih crkava iz druge polovine IX. vieka, na kojima se nahode dobro razvijeni podpornjaci četverokutnog presjeka, a u ruševinam trobrodne bazilike na Stupovim u Biskupiji i u onim S. Spasa u vrelu Cetine, možemo dokazati, kako su se podpornjaci u hrvatsko-bizantinskom graditeljstvu bili udomaćili tečajem X. vieka i razvili se do oblika poluoblih podpornjaka. Drugi nas pak mnogi spomenici upućuju, da su se u isto doba rabile kod nas nutrnje i vanjske lezene sdružene arkadama i primljene od ravenatsko-bizantinskog sloga, koji je u VII. vieku dao prvi poticaj razvitku hrvatsko-bizantinskoga. Može se pak kao stalno uzeti, da su podpornjaci ništa drugo, nego dalji stepen razvitka pojačanih lezena, svjetovan od statičkih razloga čvrstoće, naučenih izkustvom o razpornom djelovanju svodova na pobočna crkovna platna.

U Kninu polovicom rujna 1896.

F. Radić.

[1] Vidi „Starohrv. Prosvjeta" God. I. Br. 2, str. 74 - 78.

Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

VIII.

† АСЕ ЛЕЖИ БОГЬЧИНЬ КЬНЕЗА СТИ/ПЬКА У(ГРЬ)ЧИ(ЋА) U sv. ИН
СИНЬ НА СЬВОЂОИ ЗЕМЛИ НА ПЬЛЕМЕНИТОИ U sv. АП t. j. НАПЬЛ, НИ
ДРУЖИНО ЖАЛИТЕ МЕ МЛАДЬ СИ СЕГА СВИТА U sv. ИН
ОТИДОХЬ А ЕДЬНЬ БИХЬ У МАИКЕ
АСЕ ПИСА УГАРАКЬ U sv. ПИ

Čita se:

† Ase leži Bog/čin/ k/neza Stip/ka U(gr/)či(ća)
sin/ na s/vojoi zemli na p/lemenitoi
družino žalite me mlad/ si sega svita
otidoh/ a ed/n/ bih/ u maike
ase pisa Ugarak/

Interpretatio latina:

† Hic jacet Bogčin. principis Stephani *Ugarčići?* (Hungari?)
filius in suo praedio, in nobili,
Socii (Commilitones) dolete me, juvenis hoc mundo
abii (migravi) et unicus (unus) fui matris.
Hoc scripsit Hungarus

Ime je БОГЬЧИНЬ poznato, biva КОРЋНИЋЬ, a to od godine 1399 do 1412, te se pisao i БОРЬЧИНЬ. To ti je bio čovjek vojvode Sandalja, pa je i sada čuven čitav predjel *Korjenići,* a to u Hercegovini (V. Pjeч. из књ. ст. срп. Ђ. Даничић, I., 478). Ovgje je samo prosto ime, a s početka je XV v. ili svršetkom XIV.

УГРЬЧИЋЬ ili УГАРЬЧИКЬ je prezime od godine 1370, t. j. ПОГУСЛОМЬ (cognomine), a СУРОДНИКЬ КРАЛЈА МАРКА (V. Pjeч. i t. d. III., 353). СИ je mješte СЬ (V. Pjeч. i t. d. III. 106), a ЕДЬНЬ je mješte ЈЕДЬНЬ (unus), te je kao *jedinac.*[1]

[1] ili i jedin. — Op. Ur.

Natpis je bio davno objelodanjen u Slovincu, al' nepotpuno, a sad mu je naveo fac-simile, g. kustos Dr. Ćiro Truhelka u *Glasniku zemaljskog muzeja* (VIII. 1896. 2. str. 217—218). Njegovo je čitanje u predzadnjoj crti pogriješeno, jer on čita ОТНДОХ · ВЧС · ДЬНЬ БНХЬ Ꙋ МЧНІСЄ, biva po njemu ОТНДОХЬ nebi imalo Ь, a tako i ВЧСЬ bilo bi bez Ь, a ti su Ь točno udareni na ploči, pa rek' bi, da je g. kustosu ono bilo pomučno sastaviti . . . ОТНДОХЬ, Ч ЄДЬНЬ БНХЬ Ꙋ МЧНІСЄ. Uz to bi se meni činila i malo čudnovata ova izreka, što bi značila *tota die fui apud matrem (?)*.

Natpis je u *Kotorcu* (kod Sarajeva), a to je mjestance bilo zlamenito u srednjemu vijeku, kao naselbina primorskijeh trgovaca i t. d., pa sam se baš s toga i zaustavio oko onoga imena, te sam se pokušao, da donesem na palok i prezime, al' dakako *reservatno,* to nebi li kogod bio bolje sreće, da ga nagje na poveljama. — *Kovač* je — ili pisac — *Ugarak,* a ja držim, da mu je to ime narodnosti, pa se i groblje zove *Crnačko Greblje,* što je kao i tugje.

Tri glagoljačka nadpisa u Gornjem Kosinju u Senjskoj biskupiji.

I.

Duljina 68 cm., širina 33 cm.:

1. ⱍ · ⱇ · ⰲ ⰰ ⰿⰹⱄⰰⱌⰰ ⰼⱆⱀⰰ ⰸ
2. ⱁ ⰲⰰ ⰲⱃⰹⰿⰵ ⰲⰸⰾⰹⱍⰵⱀⱁⰳⰰ ⰹ ⰸ
3. ⰿⱁⰶⱀⱁⰳⰰ ⰳⰴⰹⱀⰰ ⰽⱀⰵⰸⰰ ⰰⱀⰶⰰ ⱇ
4. ⰽ ⱄ ⰿ ⰹ ⱂⱁⱍⰰⰰ ⰹ ⰲⰰ ⰲⱃⰹⰿⰵ ⱂⰾⰵⰿⰵⱀⰹⱅⱁ
5. ⰳⰰ ⰹ ⱂⱁⱍⱅⰰⱀⱁⰳⰰ ⱍⰽⰰ ⰹⰲⰰⱀⰰ ⰿⰰⱃ
6. (ⱅ)ⰹⱀⱆⱎⰵⰲⰹⱍⰰ ⰽⰹ ⰱⰹⱎⱁⱅ ⰿⱆ ⱄⰾⱆⰳⰰ

Čita se:

1. 1·5·03·a misaca djuna dan 9
2. o va vrime vz(ve)ličenoga i (v)z-
3. možnoga g(ospo)dina kneza Anža F(rankapana)
4. k(rčkoga) s(enjskoga) m(odruškoga) i p(r)očaja i va vrime plemenito-
5. ga i počtanoga č(lovi)ka Ivana Mar-
6. (t)inuševića ki bišot mu sluga

II.

Visina 42 cm., širina 40 cm.:

1. ⱌ ⰹ ⰿ ⰵ ⱃ ⰽ ⱀ ⰵ ⰸ ⰰ
2. ⰰ ⱀ ⰶ ⰰ ⱇ

Čita se:

1. Cimer kneza
2. Anža F(rankapana)

III.

Utarak sa svih strana izkrnjene ploče.

Duljina 41 cm., širina 28 cm.:

1. . . . ⱂⱁⱂⰵⰾⱆⱎⰹⱍ ⰽ . . . .
2. . . . . ⱅⰰⰴⰰ ⰱⰹⰳ ⱂⱃⰹⰱ . . . .
3. . . . . . ⱀⰿⱎⱆ ⰹ ⱂ///ⰴⰹⰳⰰ . . . .
4. . . . . . ⰱⱎⰹⱍ ⰽⰹ ⰱ///ⱁⰴ ⱎ . . . .

Čita se:

1. . . . Popelušić k . . . .
2. . . . . tada big prib . . . .
3. . . . . . n(aj)m(en)šu i p(o)diga . . . .
4. . . . . (Gru)bšić ki b(i) od š . . . .

Naše je upraviteljstvo primilo najprije od pošt. župnika gornjo-kosinjskoga Dn. Mih. Grčevića na pomazanoj hartiji prepis ovih nadpisa uz ovo pismo:

»U mojoj župi postoji kapela sv. Vida, sagradjena u prošlom vieku. Na pročelju iste kapele uzidane su tri ploče sa glagoljskimi nadpisi, koji potječu iz starije dobe. Narod veli, da je kapela sv. Vida u starije doba bila na drugom mjestu, ne daleko od sadašnje, pak su možda te ploče prenešene iz stare kapele ili su donešene sa bližih ruševina tako zvanog grada Ribnika.

Što je na ribničkih podrtina stajalo, da li kakva utvrda ili samostan, nezna se pravo. Možda je tu bio samostan, u kom su se, kako poviest veli, tiskale glagoljske crkvene knjige.

Pomoćju ravn. učitelja gosp. Marka Zdunića snimljeni su napisi na dvie ploče; treća je znatno oštećena i slova su na njoj dosta nečitljiva, zato je ne mogosmo kopirati.

Ja u nekoliko samo mogoh pročitati te napise, tako na ploči, gdje je uklesan grb, glasi napis: »Cimer kneza Anžaf«. Spominje se ime kneza Anžaf i na drugoj ploči, ali su na njoj mnoga slova ili nejasno uklesana ili vremenom oštećena, pak cieloga napisa ne mogu točno pročitati. Tako su i ona slova, što stoje medju točkami, nejasna za odgonetati godinu itd.«

Kašnje (dne 18. listopada 1895) je isti gosp., šaljući otiske nadpisâ, ovako pisao našemu predsjedniku:

»Polag Vašega naputka snimih opet glagoljske napise sa kapele sv. Vida. I ovako ostaju slova dosta nejasna, osobito na trećoj ploči, koje sam po dva puta napis snimio. Ploče su iz obična vapnenca izdjelane, veličina im je tolika, koliki su napisi; oko napisa neima nikakvog ruba (okvira), to je valjda vremenom oštećeno. U sred pročelja uzidana je ploča sa većim napisom, tik pod njom ploča sa cimerom, ali s naopaka okrenuta, jer valjda zidari, koji su u prošlom vieku (1769) podigli sadašnju kapelu, nisu poznavali glagoljskih pismena; mislili su možda, da cimer predstavlja biskupsku kapu (mitru). Treća ploča uzidana je niže, na desnoj strani pročelja, dva metra od tla visoko.«

U prvom nadpisu nahodi se slovo ꙉ dvakrat upotrebljeno mjesto Ⰰ, i to u 1. brazdi u rieči *misaca* i u 5. u rieči *počtanoga*. U 1. brazdi u rieči *djuna* slovo Ⱋ je obrnuto i nepodpuno urezano.

U 2. brazdi u rieči *vrime* slovo Ⱑ je tako urezano, da mu je gornji vodoravni potez s lieve mjesto s desne strane, te mu je još dodat sprieda i jedan okomit potez.

Slovo Ⰰ, koje se u cielom nadpisu nahodi sedam puta upotrebljeno, vazda je urezano bez srednjeg vodoravnog poteza.

Slovo Ⱏ pravilno je urezano samo pri desnom kraju 1. brazde, gdje služi kao znamenka 9; dočim u pismu, gdje je upotrebljeno u 2. brazdi u riečima *vzveličenoga* i u početku rieči *vzmožnoga*, te u 3. brazdi, gdje dolazi u rieči *kneza*, neima pri kraju vodoravnog poteza viseću četvorinicu, nego prost okomit potez.

U cielom prvom nadpisu neima nego jedna sama vezanica, i to u 5. brazdi u rieči *Ivana* svezana su slova ꙉ i Ⰲ ovako: [illegible].

Skraćenicâ ima pak devet u cielom tom nadpisu, i to: u 2. brazdi piše *vzličenoga* mjesto *vz(ve)ličenoga*, a pri kraju počimlje rieč *zmožnoga* mjesto *(v)zmožnoga;* u 3. brazdi piše *gdina* mjesto *g(ospo)dina; F* mjesto *F(rankapana);* na 4. brazdi piše *k s m* mjesto *k(rčkoga) s(enjskoga) m(odruškoga)* i *počaja* mjesto *p(r)očaja;* u 5. brazdi najpotla piše *čka* mjesto *č(lovi)ka.*

U 1. brazdi u rieči *misaca* slovo *i* i slovo *z* pri kraju pripadaju oblikom *obloj* glagolici. Na posliednjoj brazdi, u rieči *sluga*, uzeto je slovo *u* iz bosanske ćirilice.

Skraćenica *počaja* mjesto *p(r)očaja* u 4. brazdi naznačena je biljegom — više slovâ *ča.*

Nadpis je po svoj prilici spomen-ploča sazidanja prvobitne kapele Sv. Vida.

Zlamenitost ove spomen-ploče je u tom, što čuva uspomenu slavnoga člana još ıvnije hrvatske porodice krčkih knezova Frankapana, i to uprav kneza *Anža*. Otac eza Anža bio je Bartul, a mati mu Jelža, kneginja senjska, brinjska i jelovska; braća mu bila: Mihovio, Mikula, Andrija i Grgur, sestra mu Barbara. Imao je sinove Bolfa Krštofora.[1]

Da se skraćenice ovoga nadpisa imaju čitati kako sam predložio, dolazi otuda, što takovim naslovom zove knez Anž Frankapan u suvremenim izpravama,[2] a uprav rieči *a vrime vzveličene i vzmožne gospode Frankapana*«, medju kojom se spominje i knez ıž, nahode se u bilježci iz god. 1499 Filipa prevendara crkve novljanske o smrti mouškoga biskupa Krištofora dubrovčanina.[3]

God. 1486, 7. srpnja spominje se knez Anž kao protjeran od kralja Matijaša, »*a ol ugrski kral Matijaš. i biše podbil poda se vsu hrvac'ku i zig' na van kneza Anžu negova gospod'stva i kneza Ivana krčkoga i tada*« itd.[4]

God. 1489 knez Juraj kosinjski posudio je knezu Anžu Frankapanu grad Kosinj sa ipadnostima za sedam godinâ.[5] Kašnje pak pridržao je knez Anž grad Kosinj za sebe, ıvši za njega u zamjenu knezu Ivanu Lackoviću, sinu Jurja Kosinjskoga, svoje imanje ıhumlje, kako se doznaje po izpravi kaptola senjskoga dneva 13 veljače 1499.[6] Kosinj ad je pripadao dakle knezu Anžu u doba, kad su bila urezana gornja dva nadpisa, ıji njega spominju.

Knez Anž bio je čovjek milostiv, darežljiv i bogobojazan. On je god. 1493 (4. lip.) mostanu sv. Jelene kod Senja darovao selo Košćice, koje bijaše dano Jeleni ženi kneza gmonta.[7] God. 1495 (25. sieč.) darovao je tri sela samostanu sv. Mikule na Gvozdu[8]; ı 5. lipnja iste godine darovao je samostanu sv. Spasa kod Senja selo Mali Prokičci[9]; ı 1. trav. 1496 gori spomenutomu samostanu sv. Mikule darovao je selo Mokro[10]; dne pros. 1498 potvrdio je darovanje, kojim su Juraj i Pavao Tomkovići darovali jedno lo istom samostanu sv. Mikule[11]; dne 19. sieč. 1500 darovao je fratrima u Zažičnu ılovicu Graččine u Velikih Psivićih i njeke sjenokoše.[12]

U vrieme napadaja turskih, za vojvode Ivana Korvina bana hrvatskoga, bijaše knez ıž poslao preko Rima u Mletke svojeg poslanika podkneza Dum Martina Ludokovića elj. 1501), pitajuć od republike džebane i oružja, a nudjajuć u zamjenu zato ljudî za ıremu galijâ.[13] Dne 28. veljače Aleksandar Contarini, za mlet. rep. knez rabski, piše u letke vieću, da je u kneza Anža Frankapana u Brinje, po nalogu rep., bio poslao graanina Jurja Šegotu, da pita obećanih 100 ljudi za naoružanje galije. Knez, braneći se l mletačke prepredenosti, lukavo se je ponašao u tom pitanju. On je naime knezu ɔntarini odgovorio, da će republici dati 100 vriednih i jakih ljudi bez drugog jamstva

[1] Iv. Kukuljević Sakcinski: Povjestni spomenici južnih Slavena, I. u kazalu imenâ.
[2] Vidi Kukuljević nav. dj. str. 137, 151, 152, 157, 159, 162, 171, 172, 179 i 180.
[3] Id. ib. str. 179.
[4] Id. ib. str. 128.
[5] Id. ib. str. 137.
[6] Id. ib. str. 172.
[7] Id. ib. str. 152.
[8] Id. ib. str. 157.
[9] Id. ib. str. 159.
[10] Id. ib. str. 162.
[11] Id. ib. str. 171.
[12] Id. ib. str. 180.
[13] M. Sanudo Rapporti itd. u Ivana Kukulj. Sakc. Arkivu za povj. jug., knj. VI., II., str. 212.

osim prietnje, da će jih dati na vješala objesiti, ako bi utekli iz galije; ali da je njemu potreba, da mu republika dade džebane i novaca za obranu od Turaka, i da mu puste na slobodu tri njegova podanika, koji da su u tamnici u Rabu i koji bi, kako piše knez Contarini, radi počinjene kradje zasluživali smrt.[1] U ožujku iste god. 1501 tuže se republici knez Contarini i Gabriel Moro, da, uprkos opetovanim pitanjima, nije knez Anž još poslao obećane ljude za galiju Loredanovu.[2] Na 21. ož. iste god., ne mogavši Mlečići nadmudriti kneza Anžu, odlučiše nadopuniti broj ljudi za Loredanovu galiju, tražeć jih drugovdje.[3]

Ivan Martinušević, sluga Anža Frankapana, koji je spomenut u ovom nadpisu, mogao bi biti iz roda onog takodjer »*Ivana* Martinuševića z Bogočina«, koji se, kao rotni sudac stola tninskoga, god. 1451 spominje u riešenju parnice izmedju Marka Deaniševića i Jurja Henčića iz Srbâ.[4]

I u drugom nadpisu imaju slova Ɜ, u riečima *cimer* i *knez*, isto svojstvo kao u prvom. U drugom je nadpisu samo skraćenica ȹ mjesto *F(rankapana)* u 2. brazdi. Cimer ili grb kneza Anža na toj ploči predstavljen je izpod nadpisa kao obješen štit sa šesterozrakom zviezdom u sred polja.

I na trećem je nadpisu slovo Ɜ urezano kao na prva dva.

Skraćenice u trećem nadpisu predlažem samo kao prosto nagadjanje.

F. Radić.

[1] M. Sanudo, nav. mj. str. 187.
[2] M. Sanudo, nav. mj. str. 200 i 208.
[3] M. Sanudo, nav. mj. str. 212.
[4] Iv. Kuk. Sakc., nav. dj. I. str. 79.

edstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

;ovor na razpravu prof. dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato".[1]

(Nastavak. V. br. 2. od o. g.)

Na str. 89. i sl. svoje razprave ovako piše dr. J.:

»L' atteggiamento della figura seduta in trono è quello di tenere sollevati orizzontalmente ambi i bracci ripiegati in alto verticalmente, ed insieme sorreggere colla mano destra una croce semplice senza asta, colla sinistra poi disco, che con certezza in causa del martellamento, non può essere più davvicino :isato. L' atteggiamento suddetto rassomiglia a quello delle figure oranti nell' arte ica cristiana; colla differenza però, che le figure oranti tenendo le braccia aperte e evate, non ripiegano i goniti così verticalmente; la presenza poi dei due attributi le mani, escludono quell' atteggiamento fosse in realtà quello di un orante. Unico ›ontro per un tale atteggiamento, accompagnato insieme da attributi nelle mani, abmo nella benedizione liturgica la più solenne, usata anticamente e tuttora conservata la liturgia orientale. Una miniatura, riprodotta da Goar (Euchologium Graecorum 114.) e da altri ripetuta (Hefele, Beiträge z. Kirchengesch. II. Tav. II., 12.; Kraus R. II. p. 753.) rappresenta il patriarca Costantinopolitano s. Metodio in atto di impartire più solenne benedizione, colle braccia aperte e sollevate, tenendo nella destra il triro e nella sinistra il dichiro.

Merità attenzione la forma della croce, che la figura seduta in trono sorregge colla no destra, che differisce e dalla forma delle croci pendenti e da quella delle croci ltare o stazionali, ed ha la forma delle croci benedizionali.

La croce addattata nell' impartire la benedicione, e che di frequente si vede in no dei santi, è una croce semplice o gemina di piccole dimensioni, senza piede o ι lunga e che deve distinguersi dalla croce propria dell' altare, provveduta al fondo una punta acuminata, colla quale veniva assicurata all' altare, oppure sull' asta (croce :ionale) [Una tal croce si vede in mano del vescovo Massimino dell' a. 547. (Reusens :. I. fig. 262.), della forma delle croci pendenti dalle corone dell' altare (l. c. I. fig. .). Più tardi si riscontra fissata sull' altare una croce più piccola (de Fleury *La Messe.* ole 10, 11, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 178 ecc.). Nei secoli più antichi la croce ltare era assieme stazionale (Reusens I., 485), e doveva servire anche per impartire ›enedizione; ma quando la croce stazionale assunse proporzioni molto grandi, nell' VIII. J. secolo circa, allora furono introdotte le piccole croci benedizionali. Queste si distinno pure dalle croci pettorali, che sono provvedute al vertice di un appiccagnolo e o di proporzioni ancor più piccole, però come le croci d' altare e le pettorali, anche ›enedizionali erano alle volte insieme reliquiarie e gemmate. Piccole croci benedi-

---

[1] Bullettino di arch. e stor. dalm. A. XVIII. Nr. 6—7, str. 81—127.

zionali tengono i santi in mano assai frequentemente anche sui monumenti dalmati (Cfr. Eitelberger o. c. p. 154, Fig. 44)]. Un' esemplare originale di croce benedizionale dell' VIII. o IX. secolo, alta 15 cm. conservasi nel tesoro del Duomo di Spalato, (Guida di Spalato p. 106; Tav. XI., 4.) assieme ad un altra croce stazionale, che è provveduta al piede di una punta per la conficcazione sull' altare o sull' asta; (l. c. p. 106; Tav. XI. n. 3) ed un' altra del tesoro di Maestricht riprodotta nell' opera del Reusens alta 165 milim., della fine del X. o del principio dell' XI. s., è assai importante per l' analogia del nostro monumento, portandovi il crocefisso Salvatore una corona gemmata sul capo (o. c. I. fig. 517, p. 409. Msgr. Reusens congettura che essa possa essere una croce pendente; però essa non presenta alcun appiccaguolo del vertice, come le croci pendenti). La liturgia orientale ha conservato tuttora in uso la piccola croce benedizionale, tanto nella messa quanto nelle varie benedizioni liturgiche fuori della messa p. e. nel rito della benedizione dell' acque all' Epifania, che anche presso di noi vigeva fino a pochi anni addietro; la chiesa occidentale invece l' ha conservato soltanto in alcune processioni.

Il disco nella mano sinistra, battuto sulla superficie, con certezza si può riconoscere, che non era sormontato da croce; ed esso non può rappresentar altro, che il globo terrestre, oppure la patena o il pane eucaristico. Però il globo ordinariamente era sormontato da una crocetta, che sul nostro monumento nè si osserva, nè vi si ravvisano le traccie; la quale se vi fosse stata, dovrebbero vedersi. Su un monumento dell' XI. secolo è rappresentato il Salvatore seduto e benedicente colla destra, e sorreggente colla sinistra un pane eucaristico, di forma circolare eguale a quella sul nostro monumento, decorata nel centro con una crocetta [Sulla patena di Hildesheim dell' XI. secolo (Reusens o. c. I. fig. 511), è rappresentato il Salvatore seduto sul globo, benedicente colla destra e colla sinistra sorreggente un pane eucaristico circolare decorato con croce nel mezzo. Sulle tavole 1—5 dell' opera citata del de Fleury, sono riprodotti i monumenti fino al-l' ottavo secolo, nei quali si vede il pane eucaristico; sulle tavole seguenti seguono i monumenti del IX. secolo e seguenti. Sulla tavola 7 e 13 è riprodotta la rappresentazione del pane eucaristico sui monumenti dal IX. all' XI. secolo in grande rassomiglianza coll' oggetto circolare, che il Salvatore tiene nella sinistra sul pluteo di Spalato]. Avuto riguardo all' altro attributo della croce ed all' atteggiamento della più solenne benedizione, è più probabile, che anche sul pluteo nostro fosse effiggiato piuttosto l' attributo del pane eucaristico (o della patena), di quellochè il globo; non restando escluso anche il globo, che nell' arte antica era pure attributo del Salvatore. E notissimo, che nell' antica liturgia vigeva l' uso di impartire la benedizione non solamente colla sola mano destra coi diti piegati nel modo convenzionale, ma bensì con ambe le mani sollevate e sorreggenti qualche oggetto sacro. Ho già ricordato la benedizione coi ceri accesi, e il sig. de Fleury ci dichiara ancor meglio la benedizione solenne liturgica: »Cen' est que depuis le XI. me siècle que le prêtre, a pu le faire (bénir les fidéles), et encore il ne pouvait bénir avec la main, la bénédiction du prêtre a la fin de la messe avait toujours lieu avec une croix, avec le calice, ou avec le paténe« (La Messe I. p. 47). La croce ed il pane eucaristico (oppure patena), che sono portati dalla figura seduta, sono attributi liturgici accompagnanti l' azione dell' impartire la benedizione. L' atteggiamento della più solenne benedizione e dei corrispondenti attributi attestano, che la figura seduta in trono rappresenta unicamente una persona sacra, e ciò nell' azione liturgica contrassegnata ancor meglio dalla casula«.

Čudit se je, kako je prof. dr. J. mogao položaj sjedeće osobe na priepornoj plohorezbi da prispodobi sa položajem *„orans“* u starokršćanskoj umjetnosti, kad je položaj

„orans“, kako je i sam kazao skupa sa prag. Bulićem[1], da se *„orans“* »nahodi *ostojećke* ili *klečeć*, razkriljenih ili na grudima prekriženih ruku, osovita držanja ili pognuta«, te je iz takova položaja posve izključeno *siedanje*.

Kako je predstavljen carigradski patrijarh s. Metodije na spom. minijaturi i kako dan danas još grčki sjedinjeni i nesjedinjeni biskupi blagosivljaju puk u crkvi sa velikog amvona s dihirom i trihirom prije početka i na svršetku liturgije s križem,[2] to je sve po običaju iztočne crkve, dakle se ne odnosi na naš predmet.

Onako podignute ruke kao naša sjedeća osoba ima kralj Krešimir na pečatu rabske izprave, što ga je dr. J. prvi izvolio napomenuti. Na tom pečatu[3] vidimo sjedećeg kralja s krunom na glavi, gdje u desnici drzi žezlo, a u ljevici vladarsku jabuku, nad kojom je križ. O tom žezlu pisao je pok. dr. Rački[4] samo da je žezlo, Kukuljević[5] da je »mjesto žezla palica s lierom, dočim sam prof. dr. J. kaže (str. 107) da je duga štaka završena trozubom, a ne iztiče, da se ne slaže s Kukuljevićem. Po slici na Ljubićevoj knjizi sudeć, ja bih rekao, da to nije ni »lier« ni »trozub«, nego križ, i to uprav križ *littera Pythagorica, furca*,[6] ili u obliku slova Y, koji je postao podignućem krakova popriečnica. Takovi viljuškasti križevi običajni su bili u XI. i XII. vieku na prednjoj i stražnjoj strani biskupskih kazula urešenih aurifrizijama.[7] Medju kraljem Petrom Krešimirom urezanim na spom. pečatu i sjedećom osobom na prepornoj plohorezbi, razlika je samo u obliku križa-žezla, ali drže obadva jednako podignute ruke nakon, i odstranjenja susjednog pluteja vidilo se je, da i sjedeća osoba na našoj ploči drži u ljevici nešto okrugla, što je lako da bude vladarska jabuka s križem, nego se po riečima istog dra. J., kako ćemo viditi, jasno ne razabire jer je otučena.

Ko ima dva zdrava oka u glavi lako će viditi ne samo na slikama 1., 2. i 3. (Tab. I.) spom. Ljubićeva djela, da bugarski vladaoci naslikani na svojim novcima drže u desnici ruci žezlo, koje pri gornjem kraju završuje križem, nego će još bistrije takovo žezlo u obliku križa opaziti takodjer u desnici ruci vladarevoj na tolikim drugim bugarskim novcima naslikanim na I., II., pa i na III. tablici Ljubićeva djela, te i u vladarevoj desnici najstarijih srbskih novaca.[8] Na bizantinskim novcima već od VI. vieka nahodimo lik Viktorije sa križem u desnici a krugljom sa križem u ljevici; u VIII. pak i IX. vieku, te u sliedećima nahodimo obično caru u desnici ruci križ kao i u naše sjedeće osobe. Izpitavši Sabatierovo djelo[9] o bizantinskim novcima, našao sam na njima ovako upotrebljen križ u ruci vladarevoj.

Car Justinijan I., prvi nosi u desnici podignutoj na kruglji križ (Pl. XII, 6 — Pl. XIII, 7, 13 — XIV, 6 — XV, 2, 11 — XVI, 21 — XVII, 1), za njim pak Justin II. (Pl. XXI, 6, — XXII, 2), te Tiber-Constantin (Pl. XXII, 13 — XXIII, 7 — XXIV, 1, 9),

[1] Hrvatski spomenici, str. 40.
[2] D. H. Otte. Arch. Wörterbuch, str. 51 ad v.
[3] Prof. S. Ljubić. Opis jugosl. novaca. Naslovni list.
[4] Documenta VII., str. 88.
[5] Cod. dipl. I., str. 140.
[6] D. H. Otte. Nav. dj., str. 132 a. v.
[7] Dr. Bock. Lit. Gew. II., str. 106—107. Taf. VIII. Fig. 1.
[8] Ljubić. Nav. dj. Tab. III., 13—24; Tab. V., 19—24; Tab. VI., 1—3, 6—7, 14—21; Tab. VII., 15, 19—22; Tab. VIII., 2—7, 12—15, 19—20, 22—24; Tab. IX., 1—2, 13—14, 13—23, 27; Tab. X., 1—10, 13—16; Tab. XI., 11, 13, 14—15; Tab. XII., 14; Tab. XIII., 4; Tab. XIV., 11—12, 30; Tab. XV., 1—7, 10—12, 21—24, 27.
[9] Description générale des Monnaies Byzantines; Paris 1862 u dva svezka sa 70 tablica. Vidi uz to još „Starohrv. Prosvjeta“ u ovome broju, te opis novca cara Bazila I. Makedonskoga (867—886) u „St. Pr.“ God. II., Br. 2, str. 74 i onaj Konstantina V. Kopronima (741—775) u „St. Pr.“ God. I., Br. 4, str. 243.

Mauricije-Tiberij (Pl. XXIV, 10, 11, 15, 17, 18, 20 — XXV, 1, 7, 8, gdje je jošte i križ u vrh krune). Tako je i na nekim novcima cara Mauricija, Konstantina i Teodozija (Pl. XXVI, 21, 23, 26). Car Foka pak (602—610) drži predstavljen na nekim svojim novcima, upravo sam križ bez kruglje (Pl. XXVI, 27), premda to Sabatier (I, str. 252) zove »globe crucigère«, dočim neima traga kruglji. Kruglju s križem nosi Foka (Pl. XXVII, 15, 26). Eraklije I. opet drži sam križ bez kruglje u desnici (Pl. XXVIII, 7 i 8) i ako obadva puta protiv slike Sabatier piše »globe crucigère« (I, str. 266—267). Eraklije I. nosi i kruglju s križem u desnici (Pl. XXVIII, 9, 30). Na dva je novca Eraklije I. predstavljen sa križem na dugoj do zemlje sižućoj štaki u desnici (Pl. XXVIII, 26, 29), u ljevici mu kruglja s križem i križ u vrh krune. Kadgod car Heraklije I. drži u desnici kruglju s križem (Pl. XXIX, 1, 3), kadgod opet u desnici dug križ, u ljevici kruglju s križem (Pl. XXIX, 11). Heraklije i Heraklije Konstantin nose oba u desnici kruglju s križem (Pl. XXIX, 23, 24 i 26), ili nosi Heraklije u desnici križ na dugoj štaki, a Heraklije Konst. kruglju s križem (Pl. XXIX, 25). Heraklije, Heraklije Konstantin i Martin nose sva trojica u desnici po kruglju s križem i imaju križ u vrh krune (Pl. XXX, 21, 23 i 24). Herakleonas nosi takodjer u desnici prost križ bez kruglje (Pl. XXXII, 1), premda i o tomu, unatoč slici, Sabatier (I, str. 289) piše »globe crucigère«. Konstant II. nosi u desnici kruglju s križem (Pl. XXXII, 5, 7, 8, 9, 18), ili sam križ bez kruglje (Pl. XXXII, 20), kako i sam Sab. piše, »une croix«, ili križ na štaki u desnici, a kruglju s križem u ljevici (Pl. XXXII, 21, 22), ili u desnici kruglju s križem (Pl. XXXII, 27 — XXXIII, 1, 4, 11, 17, 23, 25, 26, 27), ili opet velik križ u desnici (XXXIII, 7). Na novcim Konstanta II. i Konstantina Pogonata nosi Konstant dug križ na štaki u desnici, a Konst. Pogonat kruglju s križem (T. II, Pl. XXXIV, 5), ili oba nose u desnici po križ srednje duljine (Pl. XXXIV, 6), ili kruglju s križem (XXXIV, 8, 12). Tako na novcu Konstanta II., Konstantina Pogonata Heraklija i Tiberija nose sva trojica po dug križ na štaki u desnici (Pl. XXXIV, 15), a na jednom Konst. Pog., Heraklija i Tiberija nose ili sva tri po srednji križ u desnici (Pl. XXXV, 22) ili kruglju s križem (Pl. XXXVI). Justinijan II. Rhinotmet n. p. nosi u desnici potencirani križ, u ljevici kruglju s nadpisom PAX, a nad njom ovakav križ ⸬ (Pl. XXXVII, 2), ili drži u desnici potencirani križ na štaki (Pl. XXXVII, 3, 4, 5), ili opet kruglju s križem (Pl. XXXVII, 6, 7, 11). Konstantin V. Kopromin drži u desnici kruglju s križem (Pl. XXXIX, 15, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28), ili potencirani križ na štaki, a volumen u ljevici, premda Sab. (II, str. 50) obrnuto kaže. Artavazd i Konst. V., jedan s jedne a drugi s druge strane novca, nose oba u desnici kruglju s križem (Pl. XL, 12), isto tako Artavazd i Nicefor (Pl. XL, 13), ili drži Artavazd desnicom preda se prost križić, a Nicefor patrijarhalni križić na kruglji (Pl. XL, 15). Taj križ Sab. (II, str. 59) zove »grecque«. Leon III., sin Konst. V. Kopron., drži u desnici dug pot. križ (Pl. XL, 19, 20, 21). Na novcim Konstantina VI. i Irene, on drži u desnici kruglju s križem, a ona u ljevici dug križ (Pl. XLI, 7), ili on kruglju s križem u desnici, a ona na drugoj strani novca kruglju s križem u desnici, a dug križ u ljevici (Pl. XLI, 9, 11). Irena sama nosi kruglju s križem u desnici, a dug križ u ljevici (Pl. XLI, 12, 13). Nicefor Logotet nosi dug potencirani križ u desnici (Pl. XLI, 14, 16). Nicefor i Staurace su tako predstavljeni, da Nicefor drži dug križ na štaki u desnici a Staurace kruglju s križem u desnici. Teofil (Pl. XLIII) nosi dug grčki križ u desnici, ili labar, ili kruglju s križem. Mihovil i Basil I. nose opet u desnici kruglju s grčkim križem.

O predstavi Spasitelja na bizantinskim novcima ovoliko mogu kazati po djelu Sabatierovu:

Za vladanja cara Justinijana II. Rhinotmeta (685 - 695, 705—711) uvela se na zlatnim novcima, oko Spasiteljeva lika, uporaba nadpisa IhS . ChS . REX . REGNANTIЧM. Tu je Isus u poprsju, drži knjigu Evangjelja u ljevici, a blagoslivlje s desnicom; križ mu za glavom.

Najprije na novcu Bazila I. i Konstantina VIII. pojavljuje se Isus predstavljen sjedeć u katedri sa krstonosnim nimbom oko glave; drži ljevicom knjigu naslonjenu na lievom koljenu, a desnicom blagoslivlje; oko njega sp. nadpis IhS XPS REX REGNANTIЧM * (Pl. XLIV, 22). Tako je predstavljen Spasitelj s malim inačicama nuzgredne vriednosti na novcima Lava VI. i Konstantina X. (Pl. XLVI, 1, 2), Aleksandra (912—913) (Pl. XLVI, 3), pa Konstantina X. i Zoe Carbonopsine (913—919) (Pl. XLVI, 4), Konstantina X. i Romana I. (920—944) (Pl. XLVI, 6), Romana I. i Kristofora (Pl. XLVI, 12). Tek na novcu Aleksandra ima Spasitelj nimb bez krsta (Pl. XLVI, 3). Oko poprsja Spasiteljeva nahodi se takodjer sp. nadpis na novcima Ivana I. Zimisce (Pl. XLVII), Nicefora II. Foke (Pl. XLVII, 12), Nicefora II. i Basila II., Konstantina XI. Porfirogenita (1025—1028) (Pl. XLVIII, 19). Taj se isti nadpis pojavljuje oko sjedećeg Spasitelja i na kašnjim novcima.

U kratko dakle, sabravši podatke crpljene sa slikâ bizantinsikh novaca iz prve polovine srednjega vieka, mogu kazati, da se na njima vrlo često nahodi križ u vladarevoj, a nigda u Spasiteljevoj ruci, pa i bio predstavljen u slavi kao *rex regnantium.*

Zaludu dakle kaže g. prof. dr. J., da je žezlo na najstarijim jugoslovenskim novcima »scettro o asta lunga terminato da tre sfere congiunte insieme«, jer je svakomu razumljivo, da one tri krugljice na kukavnim nacrtim sredovječnih novaca očito predstavljaju križ.

Na to što dr. J. kaže, da sveci drže često u rukama križiće za blagoslivljanje, odvratit mi je ono, što piše Garrucci,[1] to jest, da se kašnje običavaju prikazivati *Sveti Mučenici s malim križem u ruci*, kao što su bili naslikani drugovi S. Gennara u Napuljskom cemeteriju posvećenu njegovom imenu, i u Rimu SS. Proces i Martinijan u prvoj kapeli s lieve strane titula Ekvicijeva (Tab. 155.). Najpotla na osobitom mozajiku kapele S. Petra Zlatousta u Ravenni (Tab. 222., 3) sam je Isukrst, koji na ramenu nosi križ, što drugo ne znači, nego da je on pravi put života vječnoga, kao što kaže na knjizi otvorenoj u njegovoj ljevici EGO SVM VIA VERITAS ET VITA. Isto vidimo na mozajiku na slavoluku crkve Sv. Lovra fuori le mura u Rimu (578—590). Tu Isus sjedi po sriedi izmedju šestorice. On desnicom blagoslivlje, a spuštenom ljevicom drži križ na štaki. Takove križeve drže i desno do njega stojeći Sv. Petar i Sv. Lovro.[2] O križu u rukama Sv. Petra piše Garrucci,[3] da je to »križ kraljevanja, simbol njegovog dostojanstva, ne mučeništva«. Ob onom u ruci sv. Lovra »križ istokračan sa malo razširenim krajevima i poput stacijonalnih križeva, nasadjen u vrh štake, koja mu služi kao podnožjem«. Još će Garrucci na istom mjestu: »S tim križem ne valja zamienjivati prost križ, što ga slike i vajarije kašnjega doba stavljaju u ruke mučenicima, od kojih treba razlikovati one, što jih pri crkovnim obredima nose u rukama biskupi, kao što je n. pr. Sv. Maksimijan Ravenski u muzajiku Sv. Vitala, gdje prati Justinijana, koji se pomišlja kao da dariva onoj crkvi zlatnu ministerijalnu patenu (Tab. 264, 1). *Križ što ga nosi, biljeg je posvećenja one crkve,* koja bi dovršena od sv. Maksimijana; s druge strane je poznato, da se nije gradilo ni posvećivalo ni cigle crkve bez biskupova σταυροπήγιον (Vidit u Du Cange-a)«.

---

[1] Storia dell' a. cr. I. 232.
[2] Schnaase. Gesch. d. bild. Künste, III. 566.
[3] Nav. dj. IV., str. 84.

Na navedenom mjestu knjige »Vodja« (Guida di Spalato) piše isti pr. dr. J., da su oba »ova križa, kojima se blagoslivljalo pri obredima i starija su od XII. stoljeća«, a ovdje kaže, da se je blagoslivljalo samo jednim od njih! Ne zna se po kojem kriteriju sudi dr. J., da je sp. križ br. 4 sa dvie prečage u spljetskoj riznici služio za blagoslivljanje, niti se zna po čemu je godinu dana kašnje tomu križu opredielio postanak uprav u VIII. ili IX. vieku, dočim ga je prije zvao samo u obće starijim od XII. vieka. Za potvrdu takova mnenja ne navodi nikakva vrela, a pošto se ni sam sobom ne slaže u razmaku od same godine dana, to se neima nikakva razloga vjerovati mu, da je križ br. 4 mogao služiti za blagoslivljanje. Pa ako je takav, patrijarhalni ili nadbiskupski, križ mogao služiti za blagoslivljanje, isto kao i oni latinski u rukama svetaca navedenim po Eitelbergeru, onda se ne može kazati, da je obstojao stanovit oblik križeva za blagoslivljanje, kako vidimo da se je prije izrazio dr. J. Nego taj oblik dvoprečažnog križa poznaje se iz XV. i XVI. vieka kao biljeg nadbiskupâ i kardinalâ, te, pošto spljetski križ, rek bi, neima dolnjeg završetka, tako je slobodno taj završetak mogao biti udešen za nabijanje na štaku, i sačinjavati nadbiskupski križ. Ne zna se odkud je dr. J. crpio viest, da su u VIII. i IX. vieku uvedeni mali krstovi za blagoslivljanje, kao i onu, da su takovi u isto doba bili urešeni dragim kamenjem i da su sadržavali moći svetaca, što sve znamo o drugim vrstima križeva.

Pošto je gosp. prof. dr. J. toga mnenja, da je kruna na glavi naše sjedeće osobe liturgična kruna, da osoba predstavlja dakle biskupa; trebalo bi, radi dosliednosti, da bude nastojao dokazati, da ta osoba udieljuje i blagoslov na način, kako ga udieljuju biskupi, dočim na mjestim (str. 91 i str. 129), gdje hoće da dokaže, da se je u starinskoj liturgiji blagoslivljalo ne samo desnom rukom, nego takodjer još obiem podignutim rukama, koje podupiru kakav posvećeni predmet, kao križ, kalež, patenu ili kruh evharistični, iztiče ono mjesto u knjizi de Fleury-a, gdje kaže, da je *popovima* tek u XI. vieku bilo dopušteno blagoslivljati puk; pa da ga još nisu mogli blagoslivljati samom rukom, nego da su oni pri svršetku mise blagoslivljali vazda križem, kaležem ili patenom. Meni se čini, da se po tim de Fleury-evim riečima ima razumievati: 1. da popovi do XI. vieka niesu mogli blagoslivljati puk, jer su to pravo uživali do tada sami biskupi; 2. da je od toga doba i popovima bilo dopušteno blagoslivljati puk, ali ne samom rukom, kako su blagoslivljali biskupi, nego »križem, kaležom ili patenom«; 3. da i popovi kad su počeli blagoslivljati, to su činili ili samim križem ili samim kaležom, ili samom patenom, a ne sa dva predmeta u jedan mah, kako tvrdi prof. dr. J. — Marzohl i Schneller[1] o tomu pišu: »Und so ging die bischöfliche Segnungsweise in der Kirche (mit unbedeutendem Wechsel in den Formen) fort bis auf die Zeit des XII. Jahrhunderts, wo die Sitte, dass auch die Priester segneten, vorerst durch den *Micrologus* (cap. 21), später aber durch *Dürand* (1. 4, c. 59) und andere Expositoren und Rubricisten erweisbar wird«. U bilježci k tomu pak dodavaju: »Für die alte Sitte dass einst die Bischöfe allein in der Liturgie segneten, zeuget noch der jetzige Gebrauch, falls ein Bischof einer durch einen Priester gelesenen Messe beiwohnt«. Pošto sjedeća osoba prepornog spomenika sa krunom na glavi, i po samom dru. Jeliću, svakako ne predstavlja prosta svećenika, to se na nju nikako ne mogu odnositi iztaknute rieči de Fleury-eve.

Pravilo je pak liturgično, da svećenik treba da udieljuje svaki blagoslov stoječke i odkrivenom glavom[2], pa i zato na našoj ploči ne može da bude govora o liturgičnom blagoslovu.

[1] Nav. dj. II., str. 428.
[2] Marzohl u. Schneller. Liturgia sacra V., str. 11.

U svetoj liturgiji ja nahodim, da se križem samo ekzorciziraju zrak, zli duhovi i škodljive životinje. Tako svećenik čini sa propećem nekoliko puta znamenje križa pri blagoslovu oluje, ali to ekzorcizirajuć zrak,[1] a pri istom blagoslivljanju, ako oluja još ne popusti, onda svećenik moli letanije, a tad blagoslivlje oblačine križem ili svojom desnicom,[2] ali se i u tom slučaju križ upotrebljuje kao moć ekzorcizirajuća.

O vodokršću pak, pri blagoslovu vode, kako se je vršio u našim nekim krajevima do nazad malo godinâ, svećenik je samo *uronjivao* drvo križa trikrat u vodu,[3] a nije s njim blagoslivljao, nego ga je nakon blagoslova vode davao ljubiti narodu u crkvi.

Križ se doista kod nas još upotrebljuje pri procesijama na prositbene dneve, ali i u toj prigodi služi samo za ekzorciziranje škodljive gamadi, a ne za blagoslov puka. I to biva ne kakvim naročitim križem, nego križem procesijonalnim, koji se u toj prigodi izvadi sa štake.

Ni ono, što g. prof. dr. J. piše o križu u riznici u Maestrichtu, ništa mu ne služi za dokaz, da su obstojali osobiti križevi za blagoslivljanje. Taj križ nosi na sebi kip propetoga Isukrsta, pa ako taj kip ima krunu na glavi, ima ju jedino kao propeće, poput ostalih mnogobrojnih navlaš emeljovanih propeća XI. i kašnjih viekova, a ne kao lik Spasitelja sjedećega na priestolju, pa ne ima ništa slična sa našim spomenikom. Ako prag. Reusens nagadja, da će bit bio križ za vješanje, vjerojatno je, da će imati zato svoje dobre razloge, pa ako ne ima na njemu ušice ni proviesla, bit će da su kakogod odpali.

Istina je, kako sam čuo od svećenika iztočne sjedinjene crkve, da njihovi biskupi upotrebljuju kadgod i križ za blagoslivljanje puka, ali to čine stojeć, i ne drže kruglju u lievoj ruci.

Ovdje (str. 91) piše dr. J. o kotaču u lievoj ruci sjedeće osobe prepornog spomenika, da se *stavno* može prepoznati, da nije bio nadvišen križem, dočim je malo na više (str. 89) pisao, da se radi otučenja ne može stalno pobliže opredieliti! Čini se, da ako je bio cieli kotač otučen, bit će po svoj prilici lasno podlegao istoj sudbini i križić, ako ga je na njemu bilo. Premda ovdje g. dr. J. izključuje mogućnost, da bi taj predmet predstavljao kruglju nadvišenu križem, ipak malo niže i sam opet ne izključuje istu mogućnost, nego dapače kaže, da je u davnoj umjetnosti i ona bila takodjer Spasiteljevim atributom. Sad ovako, a sad opet onako! Ko bi g. prof. dra. Jelića sliedio u svim varijacijama posijanim tekom njegove razprave!

Na dokaz svoje tvrdnje, da je na našem pluteju predstavljen Spasitelj, gdje blagoslivlje sa dva atributa u podignutim rukama, sam dr. J. navodi dva primjera iz XI. v., gdje je prikazan Spasitelj blagoslivljuć desnicom i držeć u ljevici evharistični kruh; a ne stavlja se, da ta dva primjera njegovu tvrdnju uprav sjajno pobijaju, jer se po njima vidi, da Spasitelj udieljuje blagoslov tek slobodnom desnicom. Istina je, da je evharistični kruh predstavljen na spomenicima kotačem, koji nalići otučenom okružnom predmetu naše ploče, kao što nije potreba napose naglašivati sličnost svih na svietu krugova; a u plohorezbi naravski je, da se i kruglja predstavlja isto kao i kotač; ali to slabo pomaže dru. Jelićevu dokazivanju, jer na našoj ploči nitko ne može zaniekati, da kotač ne prikazuje vladarsku kruglju (jabuku), kad je eto i sam dr. J. tu mogućnost jednom pripustio.

Sad kaže dr. J., da je obzirom na križ u desnici ruci i na položaj najsvečanijeg blagoslova najvjerojatnije, da je u lievoj predstavljen evharistični kruh ili patena, dočim

[1] M. u. Sch Nav. dj. V., str. 685.
[2] M. u. Sch. Nav. dj. V., str. 687.
[3] M. u. Sch. Nav. dj. V., str. 47.

13

nam u dugom nizu svojih potrebitih i nepotrebitih navoda, nije nikad iztaknuo ni cigla primjera blagoslova su dvie vrsti predmeta u ruci (jer ono, što je kazao o dikiru i trikiru odnosi se na iztočnu liturgiju i napokon su oboje sviećnjaci).

Na str. 95—96 ovako će dr. Jelić:

»Il vestito liturgico ed il gesto di impartire la benedizione la più solenne colla croce e col pane eucaristico (oppure patena o globo), in cui è rappresentata la persona seduta in trono, indubbiamente persuadono, che la scena rappresenta un'azione sacra, e che la figura seduta in trono rappresenta una persona sacra, e non già secolare. E quindi stando rigorosamente alla significazione degli attributi che rivestono la figura seduta in trono, e riconoscendone la corona come liturgica e non regale, il disco un pane eucaristico o la patena e non il globo, avuto riguardo all'atteggiamento della benedizione solenne ed alla casula, di cui è vestita la persona, spontanea si offre la spiegazione, che ivi è rappresentato un santo in azione liturgica d'impartire la benedizione, un santo sacerdote o vescovo, dinanzi a cui si prostra un fedele supplice. L'azione della scena sarebbe quella che il santo sacerdote o vescovo ha gradito la preghiera del supplice e lo benedice solennemente colla crocetta e col pane eucaristico o patena«.

O liturgičnoj odjeći, kojom je oblačena sjedeća osoba na našem spomeniku, napomenut ću za sada samo dru. J., da su u srednjem vieku crkveno pomazanje i krunitba carevima i kraljevima podavali neki značaj svetinje, a od vremena krunitabâ Karolingovacâ, navlaš njemački kraljevi i carevi primahu od crkve pravo, da se, poput svećenikâ i biskupâ, pri krunitbenom činu mogu poslužiti liturgičnim ornatom, koji se je zato i zvao *Pontificalia Indumenta Imperialia*[1], pa da je sva prilika, da će sveta stolica, po onda već utvrdjenom običaju, bit udielila isto pravo i hrvatskim kraljevima, pa je zato najvjerojatnije, da nam preporna spljetska plohorezba predstavlja uspomenu krunitbe Tomislava prvoga kralja hrvatskoga, kako sam i prije kazao. Da pokret sjedeće osobe nije pokret blagoslova, i da se sa dva različita predmeta nije nikad blagoslivljalo u crkvi katoličkoj, to sam već dokazao. Kruna pak na glavi, o kojoj sam takodjer dokazao, da nije biskupska nego kraljevska, takodjer nam govori, da ne imamo posla sa crkvenim dostojanstvenikom, nego sa kraljem. Položaj ruku i atributi u njima dokazao sam takodjer mnogobrojnim primjerima, da dolikuju samo vladarevoj osobi, prema običaju onoga zemana. U stvari je dakle, kad se sve potanko razmotri, sve protivno od onoga, što nas uči dr. J. O kruni je i sam dr. J. priznao jednom, da bi mogla biti i kraljevska, a ja sam to i dokazao; ne vriedi mu dakle ništa, ako sada hoće da ju pripozna izključivo liturgičnom, kad mu je nestalo temelja, da to dokaže. Tako mu se je razplinula i vjerojatnost, da kotač predstavlja patenu ili evharistični kruh, kako smo vidili; a nije mu se naslanjati ni na kazulu, jer su nju oblačili i kraljevi pri činu krunisanja; nedostaje mu dakle svake podpore za tumačenje, da osoba predstavlja svetca pri liturgičnom činu udieljivanja blagoslova. To dakle nije svetac pri udieljivanju blagoslova, a još manje pak svetac svećenik, uslied razloga, koje sam prije naveo, niti svetac biskup, nego bi se mogla pripustiti jedino vjerojatnost, da predstavlja svetog kralja, kako sam i prije kazao, oslonivši se na Smičiklasovo kazivanje (Pov. Hrv. I.), i na sličnost kod drugih naroda, kao što je francuzki, magjarski, češki, ruski i bugarski, koji su svecima prozvali i proglasili prve svoje kršćanske okrunjene vladaoce.

Na str. 97—98 ovako piše dr. Jelić:

»È noto che il Salvatore dal quinto secolo in poi quale *Rex regnantium* e *Pantokrator* viene rappresentato seduto sul trono collo sgabello, sul globo o sulle nubi, bene-

[1] Dr. Fr. Bock. Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II., str. 166—167.

dicente o colla croce nella destra [La croce simboleggia il cristianesimo, la sua vittoria sul paganesimo e poi la potenza miracolosa, ed è quindi attributo proprio del Salvatore, quale re del cielo, Cfr. Schultze A. d. altchr. K. p. 208, 209, 338, 346. Salvatore colla croce: de Rossi Bull. di arch. crist. 1867 T. 12, n. 1; de Fleury La Messe T. 87; Garrucci o. c. T. 222^{3}, 233^{2}, 267, 271, 325^{1}, 330^{12}, 331$^{1-3}$, 418^{4}, 419$^{3-4}$, 430, 437, 438$^{3-4}$, 439$^{1-4}$, 446^{1}, 448$^{10-13}$, 451$^{1-2}$, 456, 458$^{1-2}$, 499^{3}, Stockbauer Kunstg. d. Kreutzes (1870) p. 143] e col codice o col volume, alle volte sostituito dal globo nella sinistra [Salvatore col globo in S. Agata in Roma; Garrucci o. c. T. 242^{2}; in S. Cecilia in Trastevere, Kraus R. E., 751; col globo e colla croce, Garrucci o. c. T. 252^{3}; col globo nella sinistra sull'arco trionfale di S. Prassede e di S. Cosma e Damiano a Roma, de Rossi *Musaíci delle chiese di Roma.* Sulla annessa Tavola IV—V, fig. 1. riproduciamo il busto del Pantokrator col globo nella sinistra, dall'icone votiva dei SS. Cirillo e Metodio dell'a. 868, che si venera sul sepolcro di S. Pietro in Vaticano, giusta una copia (D) dello scorso secolo. Nell'originale oramai le traccie del globo e della mano sinistra sono totalmente deperite. Colgo occasione insieme di completare così la descrizione data dell'icone suddetta nel primo fascicolo del mio *Sbornik jugoslavenskih umjetnih spomenika* pag. 17, ora finito di stampare. Il Salvatore come bambino sul seno della Beata Vergine ha spesso il globo nella mano, cfr. Otte Handbuch der kirchl. KA., 1883, I. p. 529]; alle volte poi colle insegne imperiali o reali, oppure papali, quale re dei re e sommo sacerdote (Otte o. c. 1883, I. p. 524). In questo caso è vestito di casula sacerdotale, come sul pluteo di Spalato; vestito esclusivo liturgico e mai dato ai regnanti. (Il Salvatore vestito di tunica e casula la prima volta si riscontra su di un bassorilievo che si ritiene anteriore a Carlomagno; cfr. Fr. Schneider Korresp. Blatt G. V., 1875, 45 ss.) Ordinariamente poi il Salvatore ha il capo insignito col nimbo crucifero. Però abbiamo dei monumenti dal secolo X in poi, che lo rappresentano colla corona in capo«.

Ako ne pomože položaj najsvečanijeg blagoslova, eto se g. prof. dr. J. nada, da će mu pomoći predstava Spasitelja *Pantokratora, Kralja kraljujućih*, da dokaže, da je na prieporno ploči predstavljen Spasitelj. A nahodi li dr. Jelić spomenikâ suvremenih našoj ploči, na kojima bi Spasitelj u slavi bio predstavljen sa krugljom u ljevici, a križem u desnici, poput sjedeće osobe na našoj spljetskoj ploči? Hajd'mo da vidimo. On i sam u obće kaže, da je Isus kao Pantokrator ili Rex regnantium predstavljen sjedeć na priestolju sa podnožnikom na kruglji ili na oblacima blagoslivljajući ili križem u desnici i sa kodeksom ili volumom, koji je kadgod zamienjen krugljom u ljevici. Zašto ono reče *blagoslivljajuć* **ili** *križem u desnici?* Meni se čini, da se pod tim imaju razumievati dva posve različita položaja, onaj blagoslivljanja i onaj držanja križa u desnici. Po tomu dakle treba razumjeti, da blagoslivljanje nije jedno te isto kao držanje križa; pa nam dakle sam prof. dr. J. na tom mjestu izpovieda, da Spasitelj ne blagoslivlje kad drži križ u desnici, nego samom desnom rukom. Ne kaže pak izričito, da bi Spasitelj tako predstavljen držao u isto doba u jednoj ruci križ u drugoj krugljù. G. dr. J. mene strašno kori (str. 129), što sam po slavnom Garrucciu rekao, da se nakon VI. vieka Spasitelj predstavlja s križem, *jedino* kao biljegom čudotvorne moći, premda sam ja čisto kazao, da Garrucci piše, da je od toga doba »umjetnost počela predstavljati Isusa s križem u ruci na mjesto proste šibike, simbola njegove čudotvorne kreposti«, pa niesam tim izključio ni predstave Spasitelja s križem »kao biljegom njegovog slavodobića nad poganstvom«, niti sam izključio sveobće poznatu elemementarnu istinu, da je križ biljeg kršćanstva i atribut Spasitelja. To su stvari, o kojima nije ovdje govora, nego se samo pita, neka dr. Jelić iznese primjere, gdje bi Spasitelj bio predstavljen sa krunom na glavi, krugljom u ljevici i blagoslivljajuć križem u desnici. Nego takovih primjera on nije iznio, nego je na pretek naveo

primjera navlaš iz Garruccia *Storia dell' av. cr.*, po kojima se najbolje razabire, da je u kršćanskoj umjetnosti Spasitelj, kad tvori čudesa, predstavljen gdje drži križ u ljevici, dočim desnicom blagoslivlje. Ako se medju spom. navodima osam puta nahodi križ i u desnici Isusovoj, to ipak nijedan put s njim ne blagoslivlje.

Na Tab. 222^{3} Spasitelj sa krstonosnim nimbom drži križ u desnici naslonivši ga vodoravno preko pleća, dočim mu je u ljevici knjiga sa nadpisom: EGO SVM VIA VERITAS ET VITA. Garrucci (Nav. dj. v. IV, str. 31—32) opisuje ga kao u odjeći vojničkoj, a o križu mu kaže »L'arma che eg'i porta inclinata sull' omero destro è la croce«, dakle s njim ne blagoslivlje.

Na Tab. 267^{2} Spasitelj stoji golobrad i naslanja se desnicom na dug križ. Drži u ljevici otvorenu knjigu sa nadpisom:

QVI VIDIT ME VIDIT ET PATREM
EGO ET PATER VNVM SVMVS.

Na Tab. 325^{1} Spasitelj golobrad naslanja se desnicom na velik križ držeći ga.

Na Tab. 330^{1} takodjer mlad Spasitelj naslanja se na križ, što ga drži desnicom, a križ je naslonjen na kruglji, opasanoj sa dva dekusatna pojasa.

I na Tab. 331^{2} mlad Isus sa krst. nimbom naslanja se na križ, što ga obuhvaća desnicom.

Na Tab. 439^{3} ne vidi se jasno, je li križ u desnici Isusovoj, ali jest u desnici na Tab. 448^{11} i 448^{12}, nego o svim tim slikama piše isti Garrucci: »Gesù porta in mano una croce equivalente alla verga«.

U svim pak drugim navedenim primjerima iz Garruccia (T. 233^{2}, 271, 330^{2}, 331^{1}, 331^{3}, 418^{4}, pa i na 418^{3}, što ga dr. J. ne navodi, 419^{3}, 419^{4}, 430 i to 430^{8}, 437^{5}, 438^{3}, 438^{4}, 439^{1}, 439^{2}, 439^{4}, 446^{1}, 448^{10}, 448^{13}, 452^{1}, 452^{2}, na 456 četiri puta, 458^{1} šest puta, 458^{2} dva puta), u sve njih 33 puta nosi Isus križ u ljevici, a desnicom ponajviše blagoslivlje. Na Tab. pak 499 sl. 9 dr. J. nije pomnjom pregledao, jer da bude to učinio, bio bi vidio, da tute ne nosi križ sam Isukrst, osudjen na smrt od Pilata, nego mu ga nosi i ide za njim Šimun Cirinejanin. Tako i na sl. 446^{1} predstavljen je Spasitelj, gdje osudjen na smrt od Pilata ide noseć na lievom ramenu svoj veliki križ.

Od svih pak ovdje navedenih primjera ne ima ni cigloga, gdje bi bio predstavljen Isus *sjedeć* u slavi ne samo blagoslivljuć s križem u desnici, nego ni držeć ga ni naslanjajuć se na njega; a stavan sam, da će se g. prof. dr. J. bit prilično i umorio tražeć a ne nahodeć takovu priliku iz prve polovine srednjega vieka. Zaludu bi bilo da opetujem ovdje, što sam već prije naveo o Spasitelju *rex regnantium,* predstavljenu na biz. novcima.

Ne imajuć sada pri ruci navedena djela Schultzea, de Rossia, ni Krausa, žao mi je, što ne mogu u ovaj čas da izpitam u njima dr. Jelićeve citate; ali se nadam, da ću i do toga doći, ako i kašnje.

Na Garruccievoj Tab. 242^{2} piše dr. J., da je Spasitelj predstavljen sa krugljom. Ja sam pred dobrim svjedokom izpitao tu sliku, ali sam našao samo, da predstavlja Spasitelja sjedećega na priestolju sa krstonosnim nimbom oko glave i sandalima na nogama, kao obično, gdje desnicom blagoslivlje; ali mu manjka lieva polovica tiela, pa se ne može znati, što je držao u ljevici, da li smotak, knjigu, križ, kruglju ili što drugo.

Na Tab. Gerr. 252^{3} (nav. dj.) dr. J. kaže, da je Spasitelj predstavljen »sa krugljom i križem«, i to je istina, ali samo tom razlikom, da Isus ne drži kruglju, nego uprav sjedi na velikoj kruglji urešenoj zviezdama. Ljevicom drži naslonjen na lievom krilu dug križ sa štakom; ima krston. nimbus, a podignutom desnicom blagoslivlje. Obuven je sandalima. Ni ta dva primjera niesu dakle ništa u prilog dr. Jelićevim tvrdnjama.

Ne smeta ništa, što je dr. Jelić, iz obilnosti sredstava, prenio sliku Pantokratora na tobožnje zavjetne slike SS. Ćirila i Metodija, po prerisu prošastoga vieka, jer on sam izpovieda, da je na originalu nestalo posve i kruglje i lieve ruke, pa je moguće pomisliti, da je prerisač XVIII. v. mogao, u ime restauracije, kako se je tada običavalo, dodati i ruku i kruglju. Sve da je u originalu i obstojala kruglja, i sve da bude dr. Jelić neoborivo dokazao, i da mu dr. Pastrnek ne bude oprovrgao (Vidi ov. čas. o. g. Br. 2 u »Bibliografiji«), da tobožnja zavjetna slika potiče iz god. 868, ostalo bi ipak i tom slikom potvrdjeno, da se je u ono doba Spasitelj predstavljao blagoslivljajuć desnom rukom, i to bez križa.

Istina je, da Spasitelj kao diete u Gospinom krilu ima često kruglju u ruci; kadgod pak i carska ili kraljevska, ili papinska obilježja, kao kralj kraljevâ i vrhovni svećenik. Ali, pitam ja g. dra. J., što ga to ima posla sa našim pitanjem? i jesu li takove predstave suvremene prieporno ploči ili mnogo kašnje?

Na to, što ovdje dr. J. opet pritvrdjuje, da se kazula nije nikad dala vladaocima, molim ga, da se izvoli potruditi pročitati nav. mj. u knjizi dra. Bocka, ili, ako će da bude još bolje obavješten o predmetu, neka pročita od istoga spisatelja divotno djelo pod naslovom: *Die Kleinodien des heiligen römischen Reiches deutscher Nation* itd. Wien, 1864, mit 46 col. Taf., pa će se osvjedočiti, da se je u srednjemu vieku, pri krunitbenom činu, davala ne samo kazula, nego i *alba* i *cingulum* i *stola* i *tunicella* i *dalmatica* i sve, što pripada biskupskoj liturgičnoj odjeći nego će dapače još doznati, da su njemački kraljevi, nakon izvršenog krunitbenog čina, bili jošte primani u broj kanonikâ krunitbene crkve u Cahovu. — Louandre pak[1] nam pripovieda, da su vladaoci iz roda Kapetingâ uzdržavali običaje Karolingâ, te da su obdržavali tako zvane *curiae coronatae,* na kojima bi kralj, preko intervalâ službe božje, činio sebi stavljati na glavu krunu od nadbiskupa ili biskupa, da, urešen takovim najvišim obilježjem, prisustvuje velikim svečanostima.

Na minijaturi evangelijara katedralnoga kaptola u Krakovu iz XI. v.[2] predstavljen je kralj sjedeć na stolici sa krunom na glavi sa upravnim osovnim uhobranim, završenóm u vrhu na tupi kut, a poviše njega na krajevima i u vrhu po krugljica. Podiže obedvie ruke kao sjedeća osoba naše ploče i kao kralj Petar Krešimir na rabskom pečatu. U lievoj stiska kruglju nadvišenu križem, u desnoj mu u vrh kratka žezla ptica. Odjeven tunikom i plaštom sa agrafom na desnom ramenu. Plašt mu sprieda ima nabore kao i kazula na našoj ploči. I u toga su kralja crevlje oštruljice do gležanja, kao i u osobe na našoj ploči. U tom je istom evangelijaru na posebnoj tablici (XXIII.) predstavljen i Spasitelj, sjedeć na priestolju, odjeven dugom tunikom i pallijem. Podignutom desnicom blagoslivlje, a ljevicu naslanja na knjigu na lievom koljenu. Bosonog je i golobrad. Oko glave mu krstonosan nimbus.

Na str. 143 Stockbauerova djela (Kunstgeschichte des Kreuzes), koju dr. J. navodi za dokaz, da Isus nosi križ, predstavljen je Isus Krst Odkupitelj iz sarkofaga Probova († 395). Tu Isus stoji mladjahan, golobrad i naslanja se na velik križ širokih prečaga, urešen dragim kamenjem. Bosonog je, odjeven tunikom i pallijem, te drži volumen u ljevici.

U Louvre se nahodi bizantinski Codex uprav iz početka X. vieka. U njemu je minijatura, na kojoj su predstavljeni car Manuel Paleolog sa carevićem i caričnom (Dr. Franz v. Reber, Kunstgeschichte des Mittelalters, str. 89). Sva tri stoje, i svakomu je u desnici ruci po žezlo, koje sastoji od štake, koja u vrhu završuje krstom. Krst na vrhu

[1] Les arts somptuaires I. 87—88.

[2] Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce. Zeszyt III., str. 73. Tab. XX.

caričina žezla sastoji od tri piknje, u vrh carevićeva od prosta križa, dočim je na ca- revom križu uz sva tri kraja još po krugljica; na caričinom su pak na tom mjestu p dvie piknje sa svake strane, na način potenciranog križa u carevim rukama na ve spomenutim suvremenim bizantinskim novcima.

Hovedenus piše, da pri krunitbi Riharda kralja englezkoga, Vilim knez Striguilsk imadijaše zlatno žezlo sa zlatnim križem u vrhu.[1]

U opisu blagoslova i krunitbe kraljeva i careva pišu Marz. u. Schn.,[2] da mitropoli predaje klečećem kralju žezlo i zlatnu kraljevinsku jabuku. Pri opisu ustoličenja (intro nizacije) ovako pišu: »*Der Mitropolit* führt mit den übrigen anwesenden Prälaten *de Regenten*, welcher den Scepter trägt und mit der Krone geziert ist, mitten zwischen sic und dem vornehmsten Assistenten, so dass der Celebrant dem Gekrönten zur Rechter und der Prälat ihm zur Linken geht, zu dem *bereiteten Throne* und mit der Beihilf dieses Prälaten sezt er ihn auf denselben, zu ihm sprechend: Stehe hier und erhalt du die dir von Gott verliehene Stelle, kraft der Einsegnung des allmächtigen Gottes« itd a u bilježci k tomu primjećuju: »Bio je u ostalom još u prakršćanstvu običaj, da I okrunjeni, netom bi uzašao na priestolje, naoružao se zlamenjem križa i puku drža govor«. Još pišu[3] isti spisatelji: »Mitropolit odloži mitru i okrene se prama otaru i (do car s krunom na glavi i žezlom u ruci još sjedi na priestolju) stojeć zapjeva pjesan »Tebe Boga! hvalimo«, koju zbor u cjelini nastavlja. A netom ovaj započme, podj odmah nadpastir na desnu stranu vladarevu i ostane tu do svršetka pjevanja pohvaln pjesme; ali tad govori on gologlav o kralju:

»Okriepljena bila ruka tvoja, podignuta desnica tvoja!«

Odgovor: »Pravednost i sud jesu podpore priestolja tvojega (Ps. 88, 14, 15).«

I po tom obredu može se uvjeriti g. dr. Jelić, da je vrlo vjerojatna tvrdnja Kuku ljevićeva, da je na našoj ploči predstavljen hrvatski kralj sjedeć na priestolju, a do njeg s desne strane crkveni dostojanstvenik, koji o njemu govori; i nije potreba da se ču više, da se je takav prizor mogao predstaviti na crkvenom pluteju, kad se je taj obre obavljao upravo u stolnoj crkvi.

(Nastavit će se.)

F. Radić.

---

[1] Marz. u. Schn. N. dj. V. 521.
[2] Nav. dj. V. str. 520.
[3] Nav. dj. V. str. 524.

Izvješće

) radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o krščanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

ɪzvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

8. **Nevidjane** na otoku Pašmanu. Povjerenik našega družtva gosp. Frano Skarpa, čitelj iz Biograda (Albamaris), javlja (»Viestnik« god. XII. Br. 2., str. 70): »Na otoku Pašmanu u župi Nevidjanskoj izmedj Mrljana i Nevidjana, desetak časa daleko od župničke kuće u iztoku, na jednom malom brežuljku, kraj mora uzdizala se je crkvica *sv. Mihovila.* Kažu, da je tu bio manastir benediktinkab. Pripovidao mi je svećenik Sime .ovrić, da je crkvica bila podpuna i ciela još nazad 2—3 god. (piše 1890.), a sva je ila naslikana onakom ornamentikom, kakova se vidja narisana u knjizi »Hrvatski pomenici«. Iz Nevidjana je preneseno u prvi Muzej hrvatskih starina u Knin.

Dva obla komada (zar sa amvona). Na obadva ima po komad križa sa oduljim racima, urešena sa dvostrukom pletenicom. Na većem komadu, koji je 42 cm. visok, staje dolnji i gornji kut križa. Gori stoji na kraku mala ptica s jednim čampragom na lavi a s drugim na hrbtu. Rek bi, da manji komad stoji više velikoga, te da nadopunja ornji kut križa, tako, da se od poveće ptice vidi otvoreno krilo, dočim su joj na većem omadu noge i rep. Manji komad ima nastavak gornjeg kraka križa i komad desnog ornjeg kuta. Tu je prema križu okrenuta paun-ptica. Glava joj do gornjeg kraja križa, oji se tiče gornjega ruba pluteja, na kojemu je pojas iste širine kao križ sa istom lvostrukom pletenicom, koja se sdružuje s onom na križu. Pod kljunom ptice podiže se z križa vitičasta grančica. Na ovećem komadu ima još razkriljena ptica sa glavom križu okrenutom. Sastavivši oba ulomka izhodi ukupna visina od 65·5 cm., a debljina je 10 cm.

Velik komad pluteja s pregrade svetišta dug 99 cm., debeo 11 cm. Na njemu je opaziti i početak lezene naskočene 1 cm. Na lezeni je početak četverostruke pletenice astavljene na krugove. Polje pluteja, široko 75 cm., zarubljeno je trakom, koji je uzlom a krug upleten sredinom stranicâ nutrnjih pačetvorina, kojih su po svoj prilici bile u vakom redu po dvije. Pačetvorine su zaokvirene troprutastim trakom. U cieloj lievoj pačetvorini je paun tako sbiven, da mu je rep uzgor uzpravljen, glava takodjer, a sjedi o tlima. Na glavi mu hober. Jednom se nogom drži okvira, a drugom drži do kljuna abuku. U pačetvorini nad opisanom ima početak četverostruke pletenice zatvorene. U rednjoj užoj pačetvorini ima samo uzpravljena dvostruka pletenica. U desnoj pačevorini je obsrdčast grozd vodoravno ležeći i nečim sdružen.

Ima još i treći komad kao od istog pluteja. Vide se na njemu sdružene dvije pačevorine, a u jednoj početak pletera.

Jedan četvrti komad je debeo 18 cm. I na njemu je sklop jedne pačetvorine s nekim rugim četverokutima. U četvorini je splet dviju pakružnicâ na tri prutka, a u sriedi m puce.

Peti je komad debeo 11 cm. Na njemu je rub urešen dvoprutastim priekršćem ✗✗✗✗✗ poput onoga na ploči spljetske krstionice sa sjedećim kraljem, samo što je uzgor okrenuto ✗

Šesti ulomak pluteja debeo je 18 cm. Ima sklopljene četvorine, a u jednoj dvije pakružnice.

9. **Biograd** (Albamaris, Zaravecchia). Iz razorene koludričke crkve sv. Marije ima u kninskom Muzeju komad male nadstupine sa redom svezanih lukova naókolo. Polumjer dolnje strane mu je 12 cm. U Biogradu je u XI. vieku obstojao benediktinski samostan sv. Ivana Evangjeliste i samostan duvana sv. Tome Apostola, kako svjedoče izprave objelodanjene u knjizi »Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia« (str. 51, 64, 86, 107, 111, 138, 161, 74, 168).

10. **Bribir** (Varvaria). Gosp. Pavao Roca iz Stankovaca javlja (Viestnik god. XII. Br. 2. str. 71—72): »Na gradini Bribir vidit je liepih tragova, osobito uresa iz hrvatske dobe.« Brebera (Const. Porph. De adm. imp. c. 30 p. 345 ed. Bonn.) bijaše ime jedne hrvatske županije, a Bribir je sad selo u skradinskoj okolici.

11. **Ždrapan** kod Bribira. U neposrednoj blizini Bribira, kako mi piše naš predsjednik o. Marun, obstoji i danas mala crkvica *sv. Bartula* u Ždrapnju župe Piramatovačke. Oko te crkvice ima nekoliko starohrvatskih stećaka i vidi se jedan poklopac sredovječnog sarkofaga, dok je raka otučena i uzidana u zvonik Piramatovačke župne crkve *svih Sveti*. U tom sarkofagu, kako živa predaja spominje, bio bi pokopan neki skradinski biskup. Sadanja crkvica sv. Bartula biti će stara tri vieka, ali se vidi uzidano u istoj kao gradivo nekoliko staro-hrvatskih uresnih komada. God. 1889. dao je naš predsjednik sa tamošnjeg groblja prevezti u Muzej kninski plutej dug 98 cm., visok 92 cm., debeo 11 cm. Na licu mu je s gornje strane rub širok 20 cm. U rubu je urezana raztvorena dvostruka pletenica, spletena sa slobodnim krugovima u svakom svojem križalištu. Veliko polje urešeno je hasurastim pleterom na dva uzporedna dijagonalna traka, koji oko svakog drugog križališta imaju po jednu na kut stojeću krivocrtnu četvorinu sa ugnutim stranicama. Po četiri takove susjedne četvorine sastavljaju krugove, koji obkoljuju ostala svaka druga križališta trakovâ. Unaokolo je mjesto četvorinâ sami jedan trak uvijen na polukrugove, a u kutima na tri četvrtine krugova. 100 met. daleko od sv. Bartulskog groblja, drugo je veliko groblje, a usred njega je naš predsjednik odkopao temelje crkvice na dvoja vrata: glavna i pobočna.

12. **Šibenik**. Predsjednik našega družtva izvješćuje u »Viestniku.« (God. XIV. Br. 1. str. 28): »Zadnje godine (1891.) pri rušenju gradskih bedema kod samostana sv. Frane, našlo se tri ornamentalna komada iz doba naše narodne samovladavine«, koji žalibože nekako bez traga kasnije postradaše.

13. **Šibensko polje**. (Nav. mj.) Predsjednik našega družtva izvješćuje na reč. mjestu: »U Šibeničkom polju kod crkve *sv. Lovra*, našao sam velik ulomak liepo izradjenog sarkofaga iz naše davnije dobe i nekoliko drugih manjih, koje nastojati ću, da budu čim prije u Knin preneseni.« Kako mi je čuti, rek bi, da je prag. Bulić pretekao našeg predsjednika i te komade dao prevezti u Spljet.

14. **Pagjene** (Pasinum). Po izvješću našega predsjednika u »Viestniku« (God. XIII. Br. 2., str. 60) doznaje se, da su prigodom popravka *crkve sv. Jurja* u Pagjenama nadjena tri ulomka nadpisa, koji se odnose na davnije doba hrvatske narodne samostalnosti i jesu kako jih je naš predsjednik objelodanio (»Viestnik« God. XIII. Br. 3):

1. . . . REGIS SALVA . . .
2. . . . RASTIMIR · PERSEC . . .
3. . . . E VIRGINI QVE ✠ SACR . . .

Kašnje je nadjen četvrti komad:

4. . . . DIGNA DOMV̄ FVNDĀ . . .

15. **Mokropolje.** U Mokrompolju tri sata kočije u sjever Knina daleko, na oranici ɜ kuće Pavla Vagića, nadjeno je 10 komada pluteja, razdieljena trakovima na dvije ɜ, debela 10 cm. Još su nadjena druga dva komada pluteja kao na proste stupčiće ıut balaustara dijagonalno mrežasto razdieljen. Ti su komadi sada u Prvom Muzeju atskih spomenika u Kninu.

16. **Gradac** u Petrovupolju. Kako izvješćuje predsjednik našega družtva u »Viestniku« ɔd. XIII. Br. 3., str. 92), ot. Marko Čačić našao je u Gradcu ulomak nadpisa:

. . S · PETRVS . . . —

17. **Cecela** u Petrovupolju. U istom Petrovupolju kod Drniša odkopao je naš pred-dnik još 1888. god. na brežuljku Ceceli, na starohrvatskom groblju, na kojem je i ik kamenit krst, temelje poveće crkve možda *sv. Cecilije*, na jedan brod sa predvorjem psidom na lik kopita.

18. **Mirlović.** Naš predsjednik izviestio je u »Viestniku« (God. XII. Br. 3., str. 112): ıvlja nam Luka Mihelić iz Kljaka u Petrovupolju, da je našao uzidan u somiću kuće ɩole Bogdana ovelik ornamentalni ulomak iz starohrvatske dobe sa zviezdama, križevima, ašcima, krivama i pticama. Taj ulomak da je nazad godišta izvadjen iz ruševinâ pod *plašenom kućom* u Debelomzidu u Mirloviću, o kojima pak pripovieda, da su ruševine rinske crkve«.

19. **Kljake** ne daleko od razvalina rimskog Municipium Magnum (pod Balinom vicom). U župnoj crkvi opazio sam u jeseni 1893., da je kamen, koji služi za pod-vak crkvenog barjaka, dobro sačuvana izvrnuta mala nadstupina hrv. biz. sloga sa ıntusovim lišćem. Župnik mi je obećao, da će ju poslati u Kninski Muzej.

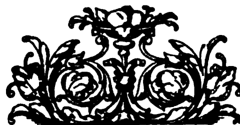
20. **Vrlika** (Erona). Kad sam jesenskih praznika 1893. putovao dalmatinskim Za-rjem u družtvu sa o. Ivanom Barbićem, dobavio je moj poštovni drug za »Prvi Muzej v. spom. u Kninu ulomak hrv. biz. praga duga 0·69 m., širina 0·23 m., deb, 0·13 m. ji je zarubljen kukama (volutine), a nosi ostatak nadpisa:

. . . . (s)VSCIPE VOTA QVE PRO T . . ., koji ja čitam:

. . . . (s)uscipe vota qu(a)e pro t(uis) . . .[1]

(Nastavit će se.)

[1] Vidi mu sliku u ovom časopisu God. II. br. 1. str. 29. Op. Ur.

Razne viesti.

1. Radošću doznajemo iz pouzdana izvora, da je dr. Ćiro Truhelka, kustos zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu priredio djelo o *hrvatskim novcima*, koje će doskora u tisak i biti će obskrbljeno mnogobrojnim ilustracijama. Drago nam je ovom prigodom napomenuti, kako se je tim predmetom bavio prvi i najslavniji jugoslavenski numizmatičar, podpredsjednik našega družtva, prof. dr. Simeon Ljubić. On je dapače bio već i napisao dotičnu razpravu, koju je i čitao bio nazad malo godina u jednoj sjednici fil.-hist. razr. jugoslavenske akademije, te je imala biti tiskana u „Radu"; ali nije imala tolike sreće, jer joj je nestalo rukopisa, kojemu se nije u trag ušlo ni do današnjeg dneva, premda nije nestalo nade, da će se jednom ipak naći u Zagrebu. Svakako će nova knjiga dra. Truhelke, kojoj želimo sretan uspjeh, izpuniti veliku prazninu, koja se je u nauci i u hrvatskoj književnosti osjećala na polju hrvatskog starinarstva.

2. Početkom učioničke godine 1896—97. umirovljen je ravnatelj c. kr. velike gimnazije u Spljetu, slavni naš domaći starinar prag. prof. dr. Frano Bulić, baš u naponu svoje muževne snage, u času, kad je uprav navršivao 50. godinu života. Dok, uz mnogobrojne prijatelje, štovatelje i učenike dn. Frane, iskreno žalimo nenaknadiv gubitak, što ga tim preranim umirovljenjem pretrpljuje najzlamenitija hrvatska gimnazija u Dalmaciji, tješimo se nadom, da će taj težki udarac na pedagogično-didaktičnom polju hrvatskomu narodu i znanosti biti nadoknadjen tim, što će taj vrli muž i uztrajni književni radnik, neprječen zvaničnim poslovima, moći da posveti sve svoje sile marljivu iztraživanju i objelodanjivanju rimskih i hrvatskih starina Dalmacije u obće, a napose pak njemu najbolje poznatog Solina i cieloga okoliša spljetskoga. Zato želimo, da mu dobri Bog udieli dobro zdravlje i dug život na korist znanosti, a na diku naroda hrvatskoga, iz kojega je nikao.

Nj. c. kr. Veličanstvo obdarilo je prošastih jesenskih praznika našeg suradnika i člana znanstvenoga odbora našega družtva, gradjanskog učitelja Vida Vuletić-Vukasovića za znanstvene i književne zasluge, velikom zlatnom kolajnom „Viribus unitis". Srdačno čestitamo na Previš. odlikovanju! — Isti je gospodin od nedavna bio već odlikovan od srbskoga kralja i od kneza crnogorskoga.

3. Gosp. prof. J. Purić, kustos kod narodnog hrvatskog arheol. muzeja u Zagrebu, naišao je u djakovačkoj okolici na tragove starinske crkve romaničkog sloga, kašnje pripogradjene. On namjerava pitati u hrvatskog Mecene, presvietlog g. biskupa Štrosmajera, dozvolu, da može izvesti neke izkopine u blizini crkve, gdje se nada odkriti tragove samostana, te će u svoje vrieme ob istoj crkvi i ob uspjehu izkopinâ pisati u ovom časopisu.

4. Gosp. J. P. javlja u „Viencu" br. 41. od o. g.: „. . . . zanima našašće iz stare slovjenske (staro-hrvatske) dobe u Bijelom brdu kog Osijeka. Ovdje su izaslanici hrvatskog arheološkoga družtva kopali sa g. Nuberom iz Osijeka i obreli su preko stotinu grobova, gdje su uz kosture našli raznih nakita: narukvica, prstenja, naušnica itd., te posude sa staroslovjenskim ornamentima. Predmeti naliče na one, koji su nadjeni prije više godina u Velikom Bukovcu i u Kloštru. U Nijemcima (u Slavoniji) konstatovana je slovjenska naselbina, kada se je ljetos gradila cesta, ali su nadjeni predmeti uništeni; sačuvali su se samo fragmenti.

Sva će našašća biti objelodanjena u „Viestniku hrv. arheol. družtva" za god. 1896., ako družtvo nadje dovoljno potpore u hrv. rodoljubivoj publici".

5. Naš je urednik i ljetošnjih jesenskih praznika upotrebio podporu, primljenu od našega družtva za trud oko uredjivanja ovog časopisa, da putuje kroz razne prediele hrvatske domovine, iztražujuć davne narodne spomenike i preporučujuć uplivnim rodoljubima podupiranje našega družtva. U oba smiera imalo je njegovo djelovanje prilična uspjeha. U Priekom kod Omiša, uz desnu obalu ušća Cetine rieke, baš u dvorištu bivšeg sjemeništa, obstoji još cjelokupa i upravo dobro sačuvana starohrvatska crkva S. Petra, i to baš onakva, kakova je bila u cjelini u doba hrvatskih kraljeva narodne krvi. Uspomena joj se sačuvala u dvie izprave: jednoj iz doba kralja Slavića (g. 1074.), gdje kaže, da je u njoj sjedio isti kralj sa županom Sarubom riešavajuć pravdu izmedju Petra Črne i Tugarana,[1] a drugoj iz doba kralja Zvonimira (g. 1080.), gdje se isto riešenje u istoj crkvi potanje napominje i opisuje ovako: „Attigit eo tempore venire in nostris partibus Slauizo rex et Petrus banus nec non Sarubba causa discordie, que erat inter Slauizo et Lubomiro, Unde uocauerunt nos (Petra Črnu) ante hos nominatos uiros omnes Tugarani; residentibus in **ecclesia beati Petri**, *que sita est in Olmisi*, scilicet coram Slauizo nec non Petro et Sarubba, ceperunt altercare nobiscum, et ita nobis iudicauerunt" itd.,[2] tako

[1] **Rački**: Doc. VII. str. 99.
[2] **Rački**: Nav. dj. str. 129.

je po njoj doznati, da je spom. činu prisustvovao još i ban Petar. Tu je dragocjenu uspomenu iz ba narodne samostalnosti, tu do sad nepoznatu narodnu svetinju i pravi dragulj u povjesti hrvatsko-antinskog graditeljstva, na prvi dan rujna o. g. prije podneva proučio i u svim potankostima izmjerio i urednik u družtvu sa velemožnim gosp. c. kr. namj. rač. savjetnikom Crnica, a uz dobrovoljnu i jaznu pomoć rodoljubnog mladog svećenika gosp. dra. Antuna Žarnića, mjestnog dušobrižnika.

Na 3. rujna zaletio se iz Spljeta u pitomu i slavnu negdašnju republiku Poljičku, nebi li svojim ma vidio zlamenite starinske crkvice S. Klimenta u Sitnomu i Sv. Luke u Dubravi, što jih slavni i pokojni I. Kukuljević spominje u svojem putopisu po Dalmaciji,[1] te popravio tlorise istih crkava, jih je naše družtvo odavna od nekoga primilo bilo. U tim tlorisima bile su neke česti pogrešno na-ane, a tolike izostavljene, tako, da su se činili nevjerojatnima. U Sitnomu se je namjerio na brata št. župnika gosp. dn. Petra Mihanovića, koji ga je pratio k obim crkvama, pomagao mu pri mjerenju, najpotla ga prijateljski po starohrvatskom običaju pogostio u zadružnoj Mihanovićevoj kući, kojoj je . Petar kao najstariji starješinom.

Te crkve kao i ona S. Petra u Omišu biti će sa slikama čim prije objelodanjene u ovom časopisu.

U glavnom i kraljevskom slobodnom gradu Zagrebu pohodio je naš urednik preuzvišenog gosp. dbiskupa Posilovića, presvietlog gosp. predstojnika odiela za bogoštovje i nastavu Otona pl. Krajčo-a i velemožnog gosp. gradonačelnika pl. Adolfa Mošinskoga. Uzvišena gospoda blagohotno su se do-jala saslušati izvještaj o stanju i potrebama našega družtva, te je Njeg. preuzvišenost gosp. nadbiskup ećao poslati družtvu novčanu podporu; presvietli gosp. predstojnik obećao je družtvu podporu od ane kr. visoke hrvatske vlade, netom bude zato razpoloživih sredstava, a velemožni gosp. gradona-lnik darovao je družtvu kolajnu spomenicu boravka Njeg. Veličanstva u Zagrebu lanjske godine, rekao je staviti u proračun gradskoga poglavarstva za iduću godinu našemu družtvu podporu od 0 forinti i obećao je, da će uznastojati, da mu bude i za unaprieda ujamčena od strane sl. gradskog glavarstva tolika stalna godišnja dotacija, te se je dobrostivo udostojao razpitati za ostale ekonomske ilike Dalmacije.

Pohodio je i kr. zemaljski arkiv, kojim upravlja gosp. dr. Iv. pl. Bojničić. Isti mu je pokazao rornike tolikih hrvatskih kraljevskih izprava i pečata, kao što i svekolike spise hrvatskoga sabora, te u je darovao krasno uspjele fotografije po jedne izprave Krešimirove, izdate u Biogradu na moru od. 1070.), Zvonimirove (god. 1076—78.) izdate u Kninu „in uilla regali", Stjepana II., izdate kod grada benika (1088—89.) i Ladislavove ob utemeljenju zagrebačke biskupije (g. 1093—95.). Još je gosp. dr. ojničić obećao svoje cienjeno suradjivanje u ovom časopisu, koje da će odpočeti ilustrovanjem spo-enutih dragocienjenih izprava.

Pohodio je još osobite prijatelje i zagovaratelje našega družtva veleučenu gospodu prof. Tadiju ničiklasa, prebendara Ivana Tkalčića i prof. Josipa Pliverića. Profesori Pliverić i Smičiklas obećali su dalje svoje zauzimanje na korist družtva, a prebendar I. K. Tkalčić još i svoje vele uvaženo suradji-nje u ovom časopisu.

Od slavne jugoslavenske akademije bilo mu je za njegova boravka u Zagrebu uzajmljeno neko-o znanstvenih djela, uprava nar. hrv. arheol. muzeja dopustila mu je bila, da u svako doba dana že pohadjati muzejalnu knjižnicu i sbirke. Prijazan doček i susretljivost svekolike više pomenute go-ode zagrebačke obvezali su našeg urednika na vječitu zahvalnost, te su mu ostavili u srcu utisak jugodnije i neizbrisive uspomene ovogodišnjeg kratkog boravka u Zagrebu.

6. Pri pohodu zagrebačkog nar. hrv. arheologičkog muzeja, najprije u družtvu sa gosp. prof. J. rićem, a kašnje s ravnateljem prof. drom. Josipom Brunšmidom, upozorila su ga spom. gg. na razne ipine liepih i zanimivih starohrvatskih kovinskih spomenika, sabranih iz grobova raznih prediela Hr-ske i Slavonije. Opazio je osobito krasnih i velikih naušnica i sliepočnog prstenja. U istom je muzeju lio i velik krstaš mač, dobavljen iz Muća u Dalmaciji sa krugljastom jabukom, pa i druga dva slična, veća, što jih je od prije posjedovao muzej. Oni su iz doba od XIII. do početka XV. vieka. Kad bude muzeju više razpoloživa prostora, prof. Brunšmid namjerava sve starohrvatske spomenike, što se na-de po raznim odielima muzeja, pribrati i sakupiti u naročitu prostoriju, čim će biti položen temelj *elu za hrvatske starine* u zagrebačkomu muzeju arheologičkomu.

7. Za višednevnog svojeg boravka u Kninu, gdje je uživao pravo, neograničeno hrvatsko gosto-blje franovačkog samostana, pod upravom čestitog gvardijana O. Jera Runjića, pomagao je naš urednik užtv. predsjednika, da nadgleda radnje oko preuredjenja muzejalnog pokućstva i jasnijeg poredanja menitih i kovinskih predmeta, te je prisustvovao dočeku dvojice francuzkih odličnih putnika, koji su hodili družtv. muzej, kao što i godišnjoj družtv. skupštini.

[1] Arkiv knj. IV. str. 322—323.

Uredništvo.

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. B Anno XIX. No. 6. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Stari izkopine u selu Brištanim pokraj Krke (Ritrovamenti antichi nel villaggio di Brištani vicino il Krka Il culto della dea *Mater Magna* in Salona (Bogoslužje božice *Mater Magna* u Solinu). — Collez di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sb starina u Nadbiskupskom sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Recens dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.). I. Suppleme Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bos Kotromanović). II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). — No. 7. Sadržaj: Iscrizioni ined Salona, Pučišće sull' isola Brazza (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Pučišće na otoku Braču). — Il perchio del sarcofago di *Augusta* (Pokrivalo sarkofaga *Auguste)*. — Le gemme dell' i. r. Museo Ard logico in Spalato acquistate nell' a. 1895. (Drago kamenje c. k. Arheoložkog Muzeja u Spljetu, nal ljeno godine 1895.). — Collezione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Mu di S. Donato in Zara (Sbirka starina u Nadbiskupskom sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Donata u Zadru). — Ritrovamenti antichi a Vrbanj sull' isola Lesina (Starinska iznašašća u Vrb na otoku Hvaru). — Starinske izkopine u Muću (Scavi antichi a Muć). — Recensione dell' opera Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.). — Commissione Centrale i monumenti antichi (Središnje povjerenstvo za stare spomenike). I. Supplemento: Statuti di Sebe (Štatut Šibenski). No. 8. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — C zione di antichità nel Seminario Arcivescovile di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Z (Sbirka starina u Nadbiskupskom Sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru) Opis ruševina rimskog zaselka u Kaštelanskom polju (Descrizione delle rovine di una villa romana i Castella). — Recensione dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" 1797—1815.). I. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). No. 9. Sadržaj: Iscrizioni Ine Salona, Kostanje di Poljica (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Kostanje Poljica). — Collezione di chità nel Seminario Arcivescovite di Udine, destinata pel Museo di S. Donato in Zara (Sbirka st u Nadbiskupskom sjemeništu u Udini, namienjena za Muzej Sv. Donata u Zadru). — Recens dell' opera „La Dalmatie" de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie" de 1797—1815.) La Vr (Vrazda). — Il campanile del Duomo di Spalato (Zvonik Stolne crkve u Spljetu). I. Suppleme Una condanna molto rigorosa nell' a. 1584. (Vrlo stroga kazna god. 1584.).

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, v savjetnik. VIII. 1896. 2. svezak. Sadržaj: Dr. Leopold Glück: Prilog fizičkoj antropologiji ciga Bosni i Hercegovini. I. (Sa 2 table.)

Karlo Patsch: Dva otiska na ciglama iz Ljubuškog. (Sa 2 slike u tekstu.)

Eduard Vorliček: Rimske starine u Branjevu, kotara zvorničkog. (Sa 1 slikom i 1 tablo tekstu.)

Karlo Patsch: Prilozi povjesti podunavskih krajeva. I.

Dr. Ćiro Truhelka: Sredovjeki natpis u Kotorcu. (Sa 1 slikom u tekstu.)

Franjo Fiala: Nekropola ravnih grobova kod Sanskog mosta. (Sa 156 slika u tekstu i 2 t

Karlo Patsch: Apolovo štatueta iz Vršana kod Prnjavora. (Sa 2 slike u tekstu.)

Književnost. Karlo Patsch: Vjestnik hrvatskoga arheološkoga društva.

Věstnik československých museí a spolků archaelogických. Roč. I. Čísl Obsah: U smrti Nj. V. Prevedroga Gospodina Nadvojvode Karla Ljudevita: Učelnost museí. — Z o musejní společnosti v Mnichově Hradišti. — Valna hromada musejního spolku v Dašicích. — chaeologický obsah časopisu „Vesmir". — Nalezy a zprávy: Památka Boh. V. Konečného. P v Humpolci, Dánský dukát Kristiána IV. Z kostela Sv. Jana na Zabradlí. Poklad. — Liter Kwartalnik historiczny. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie. Kapesní sl francouzsko-český. Rudní obor kutnohorský. Kytka ballad, romancí a legend Jaroslava Vrchli Zpráva kuratoria průmyslového musea pro vých. Čechy v Chrudini. I. zprava musejní společnos okres Humpolecký. Zpráva výboru správního musejního spolku v Českýh Budějovicích, Živa. K. Škorpil: Prvobitnitě ljudi v Bolgarija. — Čislo 12. Obsah: Navštěva císařského musea v Caři

sée imperial Ottoman). Sdčluje Jos. zd. Raušar, spis. v. Bělehradě. Starina ili gjedovina kneževske ogorske dinastije Petrović-Njegoša. — Piše za Čehe Vid Vuletić-Vukasović, časnik Danilova Reda itd. ra fac-simila. Nálezy a zprávy. V Semonicích u Jaroměřě, Ludvik Šnajdr. Jak zachránime ztrouchělé řezby. — Literatura: Válka z roku 1866. v Čechách. — Fr. Robin. Kapesni Slovník francouzsko-ký. Sestavili dr. Jan Herzer a prof. Č. Ibl. Katechismus Dějin umění. Napsal Josef Braniš. Zbiór adomósci do antropologii Krajowci. Vydaný Komisí antrop. Akademie nauk v Krakově. Dil XVIII. Krakově 1895. — Doslov. Na odgovor neoborivim opazkama prof. B. Poparića napisao je:

Dott. Luigi Cesare de Pavissich rodjeni Makaranin brošuricu pod naslovom: **Epistola al gnor B. P.** professore al Ginnasio di Spalato, autore d'un opuscolo slavo sulla prima versione iana dell'Opera: *Die Regno Dalmatiae et Croatiae* di Giov. Lucio Traguriense. Udine. 1896. str. u 8-ni.

Na to nije ostao dužan prof. Poparić nego mu je odvratio *šilo za ognjilo* potukavši ga do nogu gom brošurom pod naslovom: **Opet o talijanskom prevodu Lučićeva djela De Regno lmatiae et Croatiae** (Odporuka na „Epistolu" Mons. Pavišića). — Nakladom „Bihača" Hrvatg družtva za iztraživanje domaće povjesti u Spljetu. Ciena 30 nč. U Spljetu 1896. 32 str. u 8-ni.

Dr. Ivan Bojničić Kninski — Grbovnica kraljevine Slavonije. Preštampano iz estnika hrv. arheološkoga družtva". Nova serija. God. I. Zagreb 1896. 15 str. u 4-ni. Sa bojadiom slikom i tri fotolitografične slike u tekstu. Osim članka o grbovnici kralj. Slavonije preštampan u toj brošuri iz istog svezka „Viestnika" od istog spisatelja članak „Sfragistička iztraživanja", kojemu adaju krasne dvie slike pečata kralja Karla Dračkoga.

Прославна споменица четиристогодишњице Ободске Штампарије. Издао Прославни одбор. вље. Државна штампарија. 1895. 289 str. u 8-ni. Sa 7 fotolitografičnih tablica, na kojima je sedam a kamenitih spomenika romaničkog sloga, od kojih je na trojici dvoglavi srbski orao, četiri su ure: nadstupine, jedan je s naopaka naslikana podstupina, sdružena sa početkom debla, jedan je virena ploča, a jedan ulomak. Po Marijanu Bolici, koji je g. 1614. štampao u Mlecima svoj izvještaj utovanju po Crnoj Gori, kaže odbor, da su to ostanci dvora Crnojevića na Cetinju, i da se još aju na Cetinju, neki uzidani u manastiru i manastirskoj crkvi, a ostali i više drugih u knjizi ne ikanih, da se nahode pred novom dvorskom kapelom. Svakako su to zlameniti graditeljski ostanci dni sačuvanja.

В. Добруский. Материали по археологията на България. — Posebni otisak iz „Сборника народни умотворения наука и книжнина". кн. XIII. София. Държавна печатница. 1896. 45 str. u 8-ni. 8 tablica i 10 u tekstu fotolitografisanih slika. Knjiga sadrži pet sliedećih spisateljevih priloga: *Сулпъ на нимфитѣ въ Тракия и Мизия. Откриването на Nymphaeum до с. Саладиново, Татаръпазарджишко.* II. *Тракийски конници.* III. *Разни пометници и надписи.* IV. *Три древнохристиански надписи, открити до църквата св. София въ столицата.* V. *Старо-български надписъ отъ Батошовския манастиръ.* Vrlo zlamenit je starobugarski nadpis iz razvalina starog manastira u Batu, koji se čuva u sofijskom muzeju, a po prvi put ga sa fac-simile-om izdaje u svojoj knjizi ravelj istog muzeja, veleuč. g. V. Dobruski, počastni član našega družtva. U nadpisu kaže, da je parha „всѣмъ блъгаромъ" osnovao manastir u vrieme bugarskoga cara Mihajla Asijena, koji je vladao god. 1246. do 1257. i darovao je istomu manastiru selo Batošovo. Temeljito proučena i obskrbljena ogobrojnim slikama je i prva razprava o bogoslužju nimfâ u staroj Trakiji i Miziji, sadašnjoj Bugari. Mi od srdca čestitamo g. Dobruskomu na tako krasnu uspjehu!

Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst. Gesammelt und erert von Julius von Schlosser. Wien. Verlag von Carl Graeser. 1896. 482 str. u 8-ni. Krasna je to učna knjiga za povjestničara sredovječne umjetnosti u karolinžko doba. U njoj je u obsežnim izvada pribrano sve, što je do sad poznato, da su spisatelji karolinžkog doba ili malo pozniji napisali mjetničkim spomenicima, navlaš graditeljskim i slikarskim, koji su postali u karolinžko doba u ačkoj državi u obširnom smislu rieči, dakle u Njemačkoj i u Francuzkoj. Pri kraju obskrbljena je krupuloznom pomnjom sastavljena knjiga sliedećim veleznamenitim i udobnim popisima i kazalima: 'opis mjesta. II. Popis osoba i stvari. III. Popis svetaca. IV. Imena umjetnikâ. V. Glossarij tehih izraza. Ta je knjiga tek novi svezak biblioteke izvorâ za povjest umjetnosti i umjetničke tehnike, ju je u Beču zasnovao bio nama dobro poznati pokojni Rudolf Eitelberger von Edelberg, te ju nastavlja veleučeni gosp. Albert Ilg, podporom austrijskog c. kralj. ministarstva za bogoštovje i avu.

Uredništvo.

Nekrolog.

ad je bilo uprav složeno sve gradivo za ovaj broj našega (pisa, stiže nam iz Staroga grada na otoku Hvaru tužna i n(viest, da je ondje dne 19. listopada t. g. preminuo u Gosp(podpredsjednik našega družtva, umirovljeni prvi ravnatelj naro hrvatskog arheologičkog muzeja u Zagrebu, pravi član ju(venske akademije znanosti i umjetnosti od njezina postanka, dopisujuć bečkoga središnjega povjerenstva za iztraživanje i uzdržavanje starih a(skih spomenika u Beču, arheologičkog zavoda u Rimu, srbskog u(družtva u Biogradu itd., slavni spisatelj prve jugoslavenske numizm četrnaestgodišnji urednik „Viestnika hrvatskog arkeologičkog družtva" i grebu, neumorni uredjivatelj uprav monumentalnih „Monumenta spec historiam Slavorum meridionalium", u koliko se tiču odnošaja izmedju noga Slavenstva i mletačke republike, jedan od plodnijih hrvatskih književ i učenjaka

Prof. Don Simeon Ljubić

u 75. godini svog trudoljubivog života.

Rodio se u Staromgradu na otoku Hvaru dne 24. svibnja 1822. I je školu izučio u rodnom mjestu, a gimnaziju u Dubrovniku i Spljet odabrao svećenički stališ izučivši bogoslovje u Zadru i zaredivši se 2. veljače 1847. godine. Već za rana počeo se je baviti hrvatskom naro povjesti i jezikom. Prve je svoje znanstvene i književne članke objelo u „Zori Dalmatinskoj" i „Dalmazia". Najprije bi namješten kao du pomoćnik u rodnom mjestu. Tu je stao marljivo sabirati stare grčko-d tinske novce, grčke i latinske nadpise, te je sve to više prianjao uz a logijske nauke. God. 1855. podje u Beč, gdje je slušao predavanja Mik i Jägera. God. 1857. bio je profesorom gimnazije u Spljetu, 1858. ču' tamošnjeg muzeja. 1861—63. profesorom na gimnaziji u Osieku. 1863 na Rieci. 1869. izabran je za čuvara arheolog. muzeja u Zagrebu, a

vrdjen je za ravnatelja, kakovim je ostao do godine 1892., kad je bio irovljen. Od tada je živio u svojem rodnom mjestu, gdje uz liepu kuću aše uprav dogradio i kapelicu sv. Šimuna sebi za mauzolej. Nemila krona bolest, neizlječiva nefrita, mučila ga je za dugo doba, dok ga nije i sve skončala. Jošte kao gimnazijalac pokazao je bio svoju veliku marljivost klonost na književan rad. Iz početka pisao je talijanski i hrvatski, kašnje no hrvatski. Članci, brošure i razprave, što jih je pisao u mladjim godima po raznim političkim, književnim i znanstvenim časopisima, tako su ıogobrojne, da će se samo velikom pomnjom moći prikupiti njihov popis.

Ovo su zlamenitija njegova djela na talijanskom jeziku:

1. Numografia Dalmata. Vienna 1851. (Iz arkiva bečke akademije znanosti.)
2. Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Vienna 1856., str. › u 8-ni.
3. Studî archeologici sulla Dalmazia. Vienna 1859. (Iz arkiva bečke akad. znanosti.)
4. In risposta al Prete Gius. Cappelletti Veneziano, intorno S. Simeone e la storia eziana dello stesso. Venezia 1860.
5. In risposta all' opuscolo del sig. Vincenzo Duplancich col titolo: „della civiltà iana e slava in Dalmazia". Venezia 1861.
6. Intorno la questione Dalmatica. Venezia 1861. (A Nicolò Tommaseo a Firenze. In risposta al Sig. Gius. Ferrari-Cupilli. — Intorno l' elezione del deputato di Lesina-tavecchia Girolamo Macchiedo. — Risposta al discorso detto nel consiglio dell' impero 1 settem. 1861 dal deputato dalmata Lapenna.)
7. Gli ultimi successi di Alberto di Valdstein narrati dagli ambasciatori veneti. nna 1872. (Iz arkiva bečke akademije znanosti.)
8. Brani inediti della Divina Commedia tratti da un codice dell' Archivio Veneto. lova 1866.
9. Faria Città Vecchia e non Lesina. Pietro Hektorević Cittavecchiano e non Lenano. Zagabria 1873.
10. Dispacci di Luca de Tolentis vescovo di Sebenico e di Lionello Cheregato vescovo Traù nunzi apostolici in Borgogna e nelle Fiandre 1472—1488. Zagabria 1876., str. u 8-ni.
11. Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia compilate dal Dr. Giambattista ›ich. (Iz „Rada" knj. XXXVII.)

Njemački je napisao:

Der Fund römischer Goldmünzen aus dem ersten Jahrhundert der Kaiserzeit, gemacht Semlin in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze am 16. Dezember 1875.

Poglavita njegova hrvatska djela jesu:

1. Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari po Petru Hektoreviću. U Zadru 1846.
2. Običaji kod Vlaha u Dalmaciji. U Zadru 1846.
3. Staro dalmatinsko pjenezoslovje. U Zagrebu 1852. (Iz arkiva družtva za jugoslav. iest.)
4. Križobojnici u Zadru. Ulomak iz mletačkog križoboja 1202—4. U Osieku 1862.
5. Pregled hrvatske poviesti. U Rieci 1867. Mal. 8-na, str. 395.
6. Ogledalo književne poviesti jugoslavenske I. U Rieci 1864. II. U Rieci 1869.

7. Vladanje mletačko u Rieci g. 1508—9. U Rieci 1865.

8. Viestnik nar. zem. muzeja u Zagrebu. U Zagrebu 1871.

9. Popis predmeta iz predhistoričke dobe u nar. zem. muzeju u Zagrebu. Sa 4 table. Zagreb 1876. Str. 56 u 8-ni.

10. Opis jugoslavenskih novaca. Sa 20 u mjedu urezanih tabla i dvie slike na drvorezu. U Zagrebu 1875. 4-na XXVII i 217 strana.

11. Popis arkeologičkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu. Odsjek I. Svez. I. Egipatska sbirka. — Predhistorička sbirka. Sa 36 tabla. Odsjek II. Svez. I.

12. „Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike", od niza akademijinih „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium" I—V, IX, XII, XVII, XXI, XXII, u svem 10 knjigâ, te uz njih knj. XXIV „Index rerum, personarum et locorum in voluminibus I—V monumentorum spectantium historiam Slavorum meridionalium" 1893, pa još

13. Commissiones et relationes venetae. Tom. I, II, III iz Mon. spect. hist. Sl. m. knj. VI, VIII i XI.

14. Arkeologičke crtice. („Rad" jug. ak. knj. I.)

15. Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae. 1883. Str. 618 u 8-ni.

16. Na obranu pravosti starosrbskih zlatnih novaca. („Rad" knj. XXXIV.)

17. O odnošajih medju Dubrovčani i Mletčani za ugar.-hrv. vladanja u Dubrovniku (1358—1526). (Iz „Rada" knj. XVII.)

18. Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358. („Rad" knj. V.)

19. O odnošajih medju republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti. („Rad" knj. LIII.)

20. O posavskoj hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina kneza Serma (1018). (Iz „Rada" knj. XLIII.)

21. O upraviteljih Dalmacije za rimskoga vladanja. („Rad" knj. XXXI.)

22. O Markantunu Dominisu Rabljaninu. („Rad" knj. X.)

23. O VIII. zasjedanju svenarodnoga sastanka za antropologiju i arkeologiju predhistoričku, držanom od 4.—13. rujna 1878. u Budimpešti. („Rad" knj. XL)

24. Pisan spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira. Razprava I. („Rad" knj. XXVI.)

25. Popis prodaja dubrovačkih iz XVI. stoljeća. („Starine" knj. XI.)

26. Povjestnička iztraživanja o Hrvoji velikom bosanskom vojvodi i spljetskom hercegu. („Rad" knj. XXVI.)

27. Prilog Jagićevoj razpravi „O gradji za slovinsku narodnu poeziju". („Rad" knj. XL.)

28. Prilozi k razpravi o Markantunu Dominisu Rabljaninu. („Starine" knj. IV.)

29. Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina, spljetskoga nadbiskupa. (Starine knj. II.)

30. Razvod istarski u talijanskom i latinskom jeziku. (Iz „Starinâ" knj. VI.)

31. Rukoviet jugoslavenskih listina. A) Srbske listine. B) Tursko-mletačke listine. C) Turske listine. D) Crnogorsko-mletačke listine. E) Mletačke listine. F) Bosanske listine kralja Ostoje god. 1417. („Starine" knj. X.)

32. Spicilegium monumentorum archeologicorum in terris quis Slavi australes incolunt repertorum. („Rad" knj. XXXVII.)

33. Spomenici o Stjepanu Malom. Napisao iz mletačkog arkiva.

34. Marijana Bolice Kotoranina opis sandžaka skadarskog od god. 1614. („Starine" knj. XII.)

35. Izvještaj francuzkog konzula u Korunu La Maire-a o dubrovačkoj republici. („Sta-
e“ knj. XIII.)

36. Skadarski zemljištnik od god. 1416. („Starine“ knj. XIV.)

37. Poslanice dubrovačke na mletačku republiku. („Starine“ knj. XV.)

38. Novi izvori za dalmatinsku epigrafiju. („Rad“ knj. LXV.)

39. Odgovor na njeke primjetbe numizmatičkoga lista bečkoga o poslu staro-srbskih tnih novaca. („Rad“ knj. XXXVI.)

40. Obznane književne. O dubrovačkoj kovnici. („Rad“ knj. XVI.)

41. Skrovište rimskih carskih novaca u zlatu iz prvoga stoljeća, odkrito u Zemunu . prosinca 1875. („Rad“ knj. XXXVI.)

42. Minotto: Documenta ad forum julii etc. („Rad“ knj. XIV.)

43. O napredku arkeologične znanosti u našoj hrvatskoj zemlji. („Rad“ knj. LXXX.)

44. Borba za glagolicu na Lošinju. („Rad“ knj. LVII.)

45. Dva popisa listina (908—1782) glasovitoga manastira sv. Krševana u Zadru. ;tarine“ knj. XIX.)

46. Libellus policorion qui Tipicus vocatur. („Starine“ knj. XXIII.) 1890. u 8-ni . 91.

(Nastavit će se.)

Izvještaj upraviteljstva

Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu o družtvenom radu i napredku.

Zapisnik

devete glavne skupštine Hrvatskoga starinarskoga družtva, obdržavane u Kninu u »Prvomu muzeju hrvatskih spomenika«, dne 14. rujna 1896. u 11 sati pr. podne, pod predsjedničtvom ot. Luigja Maruna, uz sudjelovanje Josipa Lovrića kao zamjenika družtvenoga tajnika i Dragutina Tomića, blagajnika, Frane Radića, glavnoga izvjestitelja družtvenoga znanstvenoga odbora i Grgura Urlić-Ivanovića, suodbornika istoga odbora i dvadesetpetorice družtvenih članova, sa sliedećim dnevnim redom:

I. Pozdravni govor predsjednika.
II. Izvještaji: a) tajnika, b) blagajnika, c) znanstvenoga odbora.
III. Slučajni predlozi.

Predsjednik otvara skupštinu sa sliedećim govorom:

Veleštovana gospodo!

Otvarajuć devetu skupštinu našega družtva, najsrdačnije pozdravljam sabranu gospodu!

Na svim dosadanjim skupštinama običavao sam svoj pozdravni govor popratiti sa nekoliko rieči, koje sam smatrao shodnim namieniti napredku našega družtva. Prem je tegotno u okviru jednog te istog predmeta više puta govoriti, ipak ne mogu da se toj dužnosti otmem ni danas, te da ne iztaknem nešto, što bi našemu družtvu moglo koristno biti, a to je, o dužnosti mjerodavnih činbenika, osobito naše Visoke Vlade, da podupre sredstvom obreta hrvatskih spomenika nastojanje oko razjašnjenja najdavnijeg doba naše povjesti. Da što kraći budem, kazat ću, da nema materijalnog ni moralnog dobra, na koje moderna država svoje djelovanje ne upravlja, koje ona ne uzimlje predmetom i ciljem svojega rada, pa imalo ono i tekar kasnijim generacijama uharno biti.

Velika je ovo stečevina druge polovine našega vieka; načelo je i ideal to *»pravne države«* velikoga učenjaka njemačkoga Mohl-a *»konstitucionalne monarhije«*, državoslovca Bluntschli-a *»moderne kulturne države«* najnovije realistične državopravne znanosti. Sada u svemu treba država da se nastoji prilagoditi duhu i zahtjevima vremena, da bude pokroviteljicom čovječanstvu u svim plemenitim njegovim ciljevima; svako dobro i plemenito djelovanje treba oko sebe da okuplja. U tomu se dapače napredne države medju sobom natječu. Danas prosvietljeni i kulturni narodi ne strepe za svoju budućnost, u stalnosti, da će kulturom svim nepogodam moći odoljeti. Znadu to dobro moderne države, pa za najglavniji cilj stavljaju: da prosvjetu podignu, a prosvjetom da blagostanje i moć utvrde. Vierne tomu načelu, usredotočuju one svoju glavnu djelatnost oko znanosti i umjetnosti. Zavodi se od najnižih do najviših podižu, crkve, muzeji se grade, učenjaci uzgajaju i u zaštitu uzimlju i medju sobom se natječu, koja će ih više i boljih imati. I najmanji kutić i najneznatnije seoce dobrim je poljem, gdje »moderna država«

je svoje sjeme prosvjete. Središte, pokretač djelatnosti takove države, jesu znanost i umjetıst; a gdje se one same pomoću raznih družtvenih odnošaja ne mogu da podignu, podiže ı država; gdje su nikle a klonule, ona jih uskrisuje, gdje jim pomoći treba, ona jim obilato pruža. Budué da kultura u svojem zamašaju obuhvaća sve grane znanosti i ıjetnosti, kao medju sobom suvisle i cjelinu sačinjavajuće: gdje joj nedostaje tako ostrane podloge i gdje se samo pojedini ogranci tog granatog stabla njeguju, tu o ıvom kulturnom životu, a dosljedno i o pravem blagostanju govora ne može da bude. dju raznim znanostima nositeljicama kulturnoga života, poviest, ta, po Ciceronovoj ìniciji: »*testis temporum, lux veritatis, vitae memoria, magistra vitae, nuntia vetutis*«, zauzimlje preodlično mjesto. Glavna pak pripomoć povjesti jest arheologija.

Taj je razlog potaknuo moderne države, da arheologiju kao znanost u kulturnom ɔbu ozbiljno, pod svojim okriljem njeguju. Za to ima po svuda primjera, kako se ırodavni čimbenici brinu ne samo oko starina svojih država, da li često ulažu velike ıkove za sabiranje istih po inozemstvu.

Medju »moderne kulturne države« brojimo i našu Austro-Ugarsku monarhiju. Dodno tomu nazivu i u medjašima njezinim, uz druge znanosti i umjetnosti, uz druge turne ustanove, i arheologička znanost brižno se njeguje u našoj monarhiji i ako ne toliko, kao kod drugih velikih evropejskih država.

Središnje povjereničstvo za sačuvanje i uzdržavanje umjetničkih i povjestničkih ımenika u Beču prilično djelatnost razvija, kao što i država na njezine predloge goıje troši znatne svote. Nego žao mi je, što sam u interesu našega podhvata priran kazati »*clara voce ut ab omnibus audiri possimus*«, da u našoj državi *starine ega hrvatskoga naroda*, ti najrječitiji podatci za naš krstni list, ne samo nisu od rodavnih činbenika brižno obradjivani, dali, kako sada stvari stoje, skoro su preıi, a to ne bi moralo biti ni rad moderne arheologičke znanosti, ni rad obćenih nanostnih obzira, ni rad naših posebnih hrvatskih narodnih prava i zasluga.

U koliko starine, koje je naše družtvo u cilj svoga rada stavilo, zahvaćaju navlaš a od naseljenja našega naroda u ove južne prediele do pada narodne samovladae, dakle upravo ono sredovječno razdoblje, koje je kod svih naroda najslabije sponicima zastupano, pa zato one moraju zanimati sve ljubitelje arheologije bilo kojega oda i države. Kad se ne bi jednakim marom, ako ne i većim, obradjivala i ova doba, :oje naše družtvo zasjeklo, ne bi se moglo kazati, da je arheologija u našoj državi tavno obradjivana.

Nego kojim načinom da država dodje do poznanstva važnosti naših spomenika za iest umjetnosti, ako ne sredstvom u predmetu strukovnih svojih organa, a to je ıstvom izvještaja »*Središnjega Povjerenstva*« za sačuvanje i uzdržavanje umj. i povj. menika u Beču. Žao mi je, što i to moram navesti, da od postanka našega družtva,) u prvatač samo cigli član spomenutog »Povjerenstva« kao takav bio je časkom ıći naše iskopine, kasnije nikad i nitko, po čemu se može suditi o naklonosti njeoj prama našim spomenicima, te se može nagoviešťati, kakove obaviesti »Povjerenɔ« može državi davati, kad ni samo nije smatralo važnim, da se o njima obaıćuje!

Ne sumnjam, slavna skupštino, kad bi se naše družtvo, obzirom na znamenitost ih izkopina, obratilo za novčanu podporu stranim državama, gdje se arheologička nost u većoj cieni drži, da bi našlo izdašne podpore. Naša država imala bi i zato upirati najizdašnije obret naših sredovječnih spomenika, da se ne izloži pred stranim ıtom, koji kad bi u poznanje došao, kako je naše malašno družtvo skoro ostavljeno jim snagama, taj nehaj sa strane države mogao bi se mnogovrstno od stranaca tumačiti.

*

Nego posebna naša narodna prava i izvrstne usluge, što je državi naš narod činio i svedjer čini, zahtieva nešto većeg pieteta prama našim narodnim najmilijim uspomenama. Naš narod svojevoljno izabrao je g. 1102. ugarskog Kolomana, a opet g. 1527. Ferdinanda I. za svoga hrvatskoga kralja. Jedan i drugi pred Bogom i poviešću zakleše se za se i za svoje nasliednike, da će čuvati neoskvrnjena sva naša narodna prava. Pietet prama našim narodnim spomenicima nije trebalo da bude kodificiran, pošto je u prirodi, da svak svoje mile uspomene ljubi, a ono što je našemu narodu sveto, to mora da i državi bude milo. Naši spomenici, koji leže u ruševinama, toliko su mnogobrojni, da ono, što je naše društvo sretno načelo, to će istom nastajuće generacije dielom kraju privesti. Prama zamašitosti naših izkopina kao da snage našega naroda nisu dostatne, u koliko jih izcrpio u tolikim drugim kulturnim ustanovama, što siromah sam od svojih zalogaja morao ustrajati, te jih i danas uzdrži.

Kakove crne misli ne moraju se našemu narodu nametati, kako to često i mene naskaču, ako bolje promisli ono, o čemu sam ja na dugo razmišljavao i gorko osjećao, da njegova slavna prošlost, da najljepši dokazi njegove uljudbe, veličine i samostalnosti u ruševinama danomice propadaju ili jih zlobna ruka uništuje. Ne će li mu iz duše vapaj izbiti: »*ah da imam svoju narodnu vladu, ona bi pojmila, koliko vriede za znanost i narodnu poviest naši spomenici, te ne bi žalila ni truda, ni blaga, ni zlata, da jih zabiti čim prije otme!*... Kad pomišljam na nehaj, o komu razpravljam, tad mi se življe pred oči predstavlja sirotinstvo našega naroda; tad svaki put sa našim slavnim pjesnikom gorko osjećam: »Za tudjinca ništa nemaš — Tudja majko, kad te moli, — Tudje diete tvoje nije«. — Tim mu grozne suze dvije — Niza lice kapnu doli.

Slavna skupštino, naši slavni spomenici u ruševine dospješe prvi put, kad naš narod morade svojim junačkim prsima odbiti od Evrope bujicu divljih Tatara; drugi put, kad morade odbijati kroz stoljeća nasrtaje jednako divljih Turaka, pa sad, kao ironijom teškog udesa, oni, koji su pozvani, da mu prvi vidaju stoljetne rane, da mu pomognu dodje do samosviesti da čim prije, eto kao nehajno ove naše i njegove napore gledaju! To naš narod mora doista duboko boliti i tim više, u koliko je sviestan svoje odanosti prama državi, pa mora da mu se pred očima crne misli redaju.

Slavna skupštino! Kada bi bilo zgodna načina ovo naše kulturno pitanje donieti pred noge N. V. Našega Premilostivoga kralja, te mu predočiti, da njegov previerni Hrvatski narod, koji je njegove predšastnike izabrao slobodnom voljom za svoje kraljeve, te Im povjerio udes svoje sreće i blagostanja, da je taj narod imao svoju slavnu prošlost, koje uspomena sada u ruševinama Njegovu milost čeka: doista tada bi Mu se razjasnilo, da hrvatske narodne velmože, vojvode, župani, knezovi, banovi, kraljevi i drugi mogućnici u tim ruševinama zasluženu poštu čekaju, oh, ne samo da bi iz obzira prama važnosti ove arheologičke neobradjene periode učinio ovako, kako »Njegov slavni djed Frano I., kadno sretne prigode svoga pohoda u Dalmaciji g. 1818. začudjen bogastvom ove naše zemlje na arheologičkim (rimskim) predmetima, navlastito na Solinu, upoznao potrebu, da se u Splitu muzej ustroji čim prije, a u Solinu da se izkapanja na korist istoga zavedu«, nego uvažujuć bezprimjernu lojalnost našega naroda prama Njegovu Prestolju, dao bi našemu narodu još jedan dokaz svoje blagonaklonosti, te bi onaj čas prestala svaka naša zabrinutost za način i sredstva, kako da naša prošlost na spomenicima odsle bude najuspješnije obradjivana, a naše jadikovke bi sasma utihnule!

Evo, slavna skupštino, nanizah samo nekoliko razloga, rad kojih, mislim, naš narod ima pravo, da se pozivlje na našu vladu, da nam odsle izdašnije podpomogne razjašnjivati našu prošlost na spomenicima.

Tražimo pomoć od nje prikladnu, primjerenu njezinoj moći i ugledu, primjerenu njezinim zadatcima, kao razsadnici prosvjete u prosvjetnom vieku: brzu pomoć očekujemo, jer »*bis dat qui cito dat*«, kaže još stari Syrus. Što tražimo, ne tražimo na temelju prava, crpljena iz zraka il iz abstraktne filozofije; tražimo to kao pravo, koje se je za znanost u modernoj, kulturnoj državi već stvorilo i ako još nije dan blizu, da, sliedeći naravni razvoj ostalih prava, kodificirano i sankcionirano bude; žive to pravo u sviesti i porabi modernoga vieka; pa to pravo ne smije i uzdamo se ne će ni nama zakraćeno biti; tražimo to pravo napokon kao Hrvati, kao ona socialna grupa u ovoj državi, koja je dosta toga za nju učinila i koja ima moći, da to pravo i dobije, jer i moć tu veliku ulogu igra — koga više ide, više mu se daje — »*unusquisque tantum juris habet, quantum potentia valet*«, kaže dobro Spinoza.

Nego, slavna skupštino, i ako iztakoh svoje nazore o dužnosti države, da naš podhvat unapred prama našim potrebama podupre, te i ako nas nada zaokuplja, da će država usvojiti ovu našu kulturnu potrebu, ipak da tamo svu nadu ne bi položili, te nam se dogodilo kao onomu »*što začinu iz sela čeka*«, uprimo, da tobolje našemu narodu velevažnost naših spomenika predočujemo, da mu u vjernoj slici iztaknemo oskudicu novčanih sredstava, a stalan sam, da kad bolje i jedno i drugo pojmi, da će i obilnije svoju blagodarnu ruku pružiti.

Slavna skupštino, naš narod, što mu se ne smije u grieh upisati — nije još u pravom zamašaju shvatio velevažnost svoje prošlosti, koje mu tumač u ruševinama leži, nit li silne probitke, što mu odtale imaju proizteći, kao ni ogromnost sredstava, što se za taj obret zahtievaju. Možemo kazati, da je malica, i to veoma neznatna malica, koja ovu velevažnost pojimlje, pa zato kod naroda nije ni moglo nastati ono uzhićenje, koje bi inače bilo nastalo. Hoće se našemu družtvu još velikog napora, da svomu narodu pruži opipnih dokaza, kao što su nam predmeti naših spomenika. Ako je izpravna moja tvrdnja, da naš narod nije pojmio ovu velevažnost, tad dosliedno nije mogao ni omjeriti ogromnost sredstava, što se za naš podhvat zahtievaju.

Za to, prama svomu dubokomu osvjedočenju, mi ćemo narodu svomu neprestano predočivati velevažnost naših spomenika i ogromnost sredstava, koja nam za njih trebaju.

Kad bi naše rodoljubno novinstvo svojim predplatnicima samo po 10 novčića povisilo predplate i poklonilo ih za hrvatske starine, eto svake godine novih odkopanih ruševina. Kad bi povjerenici »Matice Hrvatske« takodjer po 10 ili 20 novč. od članova u istu svrhu pobirali, eto i odtale novih spomenika na svjetlost. Kad bi naše obćine jedna na drugu po 10 for. uvršćivale godišnje u svoje proračune za hrvatske izkopine, eto opet izdašne podpore našemu podhvatu. Kad bi se samo za deseti dio uzaludne čestitke na mladu godinu umanjile, a taj prihod družtvu poklanjao, družtvo bi daleko ljepše čestitke sa novo-obretenim spomenicima moglo svake godine svomu narodu slati. Ovim i sličnim načinima dalo bi se našoj stvari veoma dobro pomoći, a da se narod i ne sjeti kakvih žrtava u ovako važnu ustanovu doprinešenih.

A vi, gospodo, koji ste se s podaljega amo potrudili, kad se u svoj zavičaj povratite, zauzmite se novim silama za nove potrebe ovoga narodnoga kulturnoga podhvata. Gdje prosti narod ne možete oduševiti znanošću, a vi ga oduševljavajte i potičite patriotizmom. Ne budi vam zazorno to svakom prigodom, na svakom mjestu izticati. Zadjite medju narod, kupite i najmanje obole njegove; za svetijega što mučno da se sad žrtvovati ima, recite mu, da taj obol od njega traže neumirene sjene predja njegovih; kažite mu, da to od njega zahtieva stara slava njegova, koja hoće opet da prosine novim sjajem.

Mi pak obećajemo, gospodo, da ne ćemo štediti muke ni truda, nijedna nam žrtva ne će težka biti, naš rad, naš život posvetismo narodu našemu i njegovoj prosvjeti. A Bog neka nam blagoslov svoj dade, da naši trudi urode dobrim plodom za znanost i domovinu našu. Tako budi!

Veleštovana gospodo, slavna skupštino!

Prem je odmaklo kratko razdoblje od samih devet mjeseci od zadnje skupštine, i prem družtveno upraviteljstvo običaje u družtvenomu glasilu »S. P.« obielodanjivati tromjesečno izvješće o družtvenomu radu i napredku, ipak, u ovoj svetčanoj prigodi, kao zamjenik družtvenog tajnika, koji se je zadnjeg vremena odselio iz naše varoši, smatram nuždnim, da slavnu skupštinu podrobnije obavjestim o družtvenomu radu i napredku kroz tekuću godinu.

Preinake naših družtvenih pravila, učinjene na zadnjoj družtvenoj skupštini, niesu dobile od Visoke Vlade u Zadru zakonite potvrde, kako to Visoko Namjestničtvo veli, rad sliedećih razloga:

»1. Nije naznačeno, kako bi se podupiralo u smislu zadnje točke §-a 12. pomnožanje zbirke hrvatskih starina u narodnomu zem. arheologičkomu muzeju u Zagrebu;

2. što se tiče odredbe prve i druge točke §-a 16., po kojoj družtvena imovina imala bi u slučaju razpusta eventualno preći najprije u vlastničtvo Dalmatinskog zemaljskog odbora, valjalo bi prikazati izričitu pismenu privolu istog odbora na ovu ustanovu, u kojem slučaju postala bi zadnja točka rečenog §-a suvišnom.«

Oba navedena razloga, s kojih niesu preinačena pravila dobila zakonite potvrde, odnose se na arheologički muzej u Zagrebu, t. j. o načinu, kojim bi družtvo nastojalo oko pomnožanja u onomu muzeju zbirke hrvatskih spomenika i ob eventualnosti, da bi družtvena imovina u slučaju razpusta mogla pripasti istomu muzeju.

Od postanka našega družtva iz sredine njegovog upraviteljstva postojano podržavana je misao o pomnožanju zbirke hrvatskih spomenika u narodnomu arheologičkomu muzeju u Zagrebu, pomoću izkopina našega družtva. Upraviteljstvo duboko uvjereno, kako kod svakog naobraženog naroda smatraju se najljepšom narodnom slavom njegovi najdavniji spomenici, a osobito kad takovi spomenici podsjećaju na narodnu slavu, slobodu i veličinu. Pa ako je dično i po svakog Hrvata utješljivo, što Zagreb, ta, nakon pada narodne samovladavine, priestolnica svih Hrvata, prednjači u svim ostalim prosvietnim ustanovam, tako, ako na čas ne bude mogao prednjačiti najdavnijim i najslavnijim spomenicima svoga naroda onako, kako skoro prednjači sa inorodnim spomenicima, potrebito je, da bude bar imao priličnu zbirku takovih spomenika, a to rad ponosa narodnoga i rad toga, da hrvatska omladina, koja tamo pritiče sa svih krajeva hrvatskih zemalja, da crpi duševnu naobrazbu, na toj zbirci kao u živoj slici bude mogla bolje da razmatra prošlost svojega naroda.

Predugo bi bilo navoditi sve svetčane sgode, koje su javnosti dobro poznate, kako je družtveno upraviteljstvo tu svoju nakanu glasno nahrcivalo i kako je zato zadnja družtvena skupština sa preinakom §-a 12. jednoglasno potvrdila dosadanje osnove upraviteljstva. — Prama duhu spomenutog preinačenog §-a naše družtvo vezano je ne samo narodnim ponosom, nego i samom pravednošću. Svakomu rodoljubnomu Hrvatu treba u prvomu redu da živo na srdcu leži, da čim prije što veći broj hrvatskih spomenika na svjetlost pomoli, pa se ti spomenici bud u kojem hrvatskom gradu čuvali, najpače pak u književnom i znanstvenom središtu hrvatskomu.

Pošto pak naša braća u Banovini i Slavoniji na korist našega družtva doprinose znatne novčane podpore, to je i pravedno i pristojno toliko obzirom na iztaknuto druž-

no razpoloženje, koliko i na prigovore podignute od strane Visoke Vlade, da slavna ıpština danas nadje srednji put, kojim bi se udovoljilo i pravednosti i narodnoj pobi i navedenim vladinim prigovorima.

Po obstojećim zakonskim propisima svako družtvo treba da ima jedan § u svojim ıvilima, u kojemu je predvidjeno za slučajni siloviti razpust družtva, kako bi se ıžtvenom imovinom imalo razpolagati. Zato i naše družtvo od postanka svojega imalo u svojim pravilima §, kojim je bilo odredjeno, kako bi u slučaju razpusta družtva ovina družtvena imala pripadati Dalmatinskomu zem. odboru u Zadru. Nu dosadašnja lizacija odnosnog §-a nije davala podpune jamčevine prama dosadašnjemu družtvenomu šljenju, odnosnomu na samosvojnost hrvatskih spomenika, za koju se je do sada to- o borilo. Zadnja je skupština §-om 16. na to ciljala, da tu samosvojnost zajamči bilo ı, što bi se naknadno moglo u Kninu ustrojiti drugo družtvo, kad bi se naše po kojoj laći razpuštalo, sa jednakim znanstvenim zadatkom, bilo, da Dalmatinski zem. odbor le obvezan čuvati »Prvi muzej hrvatskih spomenika« u Kninu, kao neograničeno vlasttvo hrvatskoga naroda nad njegovim najmilijim spomenicima. Kad se ne bi moglo tignuti ni jedno ni drugo, ostavljalo je družtvo svoju baštinu narodnomu arheolokomu muzeju u Zagrebu. Tim je samosvojnost hrvatskih spomenika opet bila zajamčena.

Pošto ni ta preinaka nije dobila odobrenja, današnjoj je skupštini takodjer zadaća, zadovolji koli zahtjevu Visoke Vlade, toli svojim načelima, označivši u drugom redu tinikom svoje imovine spomenuti Zem. Odbor u Zadru. Po obavjestima, kratkim putem ıivenim, Zem. Odbor bio bi razpoložen dati odmah družtvu obvezu, da će družtveni zej u slučaju družtvenoga razpusta čuvati kao pokrajinski muzej, koji bi bio upravljan losadašnjem duhu i prama interesima hrvatskoga naroda. Slavna skupština može za mirnom savješću da provede svoj zaključak prama takovom razpoloženju Zem. Odbora.

Kako je javljeno u I. broju ovogodišnjega tečaja družtvenoga glasila, družtvo je ıjmilo jedno starinarsko zemljište u selu Plavnu, gdje je stalne nade dobru uspjehu zkopinama. Nu kad se htjelo načeti izkopine, ona silna protivnost sa strane naše inorne braće, koja je od postanka družtva sistematično provadjana, premda joj družtvo u čemu nije dalo povoda, pobunila je prostodušno ondješnje seljane i tim je nezakom načinom zapriečila izkopine.

Družtveno upraviteljstvo, uvjereno kako je ta pobuna nezakonita, te bi mogla biti ı primjerom, da se našemu družtvu i drugamo prepriečuje brutalnom snagom njegov nstveni rad, uteklo se sudu za zakonito riešenje pitanja. Naravno parnica, koju je aviteljstvo zametnulo sa jednim jakim selom, a jačim mu kumovima iza ledja, stajati družtvo znatna troška, ali nije bilo kud; ili tako, ili glupoj sili na svoj lineji podleći.

Družtvo je takodjer kupilo dio zemljišta u Biskupiji kod tako zvanog »Katića bajam«, kojemu leže važne ruševine, a kako se nagadja, zadnji ostanci kraljevskog dvorca. toh, da je nabavljen samo dio zemljišta, buduć se za sada nije dalo ustanoviti dokle ruševine prostiru; nu ipak je u ugovoru utvrdjeno, da vlastnik mora ustupiti i ostalo ıljište u koliko bi ga družtvo trebovalo pod istu cienu prvo kupljenoga.

U svrhu ovih izkopina trebati će nabaviti i drugog zemljišta, na koje će se odkoıi materijal prenašati.

Mislimo najviše će biti potežkoća kod ovih izkopina, pošto je izvjestno, da se ruine protežu i izpod dvaju obćinskih puteva. Ipak gojimo nadu u susretljivost obćine nske, da će družtvu u tomu pitanju na ruku biti.

Upraviteljstvo je pogodilo još jedno zemljište u Smrdeljima, obćine skradinske, gdje nada, da će se' naći važnih ruševina iz doba hrvatske samovladavine.

Priegovori se vode i za nabavu drugog zemljišta u Otresu iste obćine.

Iz ovog se je lahko uvjeriti, kako naše starine na sve krajeve domovine naš starinarski mašklin čekaju, da družtvo namakne potrebita novčana sredstva za njihovo odkopanje.

Da se ta sredstva namaknu, družtveno je upraviteljstvo pri koncu lanjske godine upravilo Visokomu Ministarstvu u Beču prošnju za izvanrednu podporu. Suviše je molilo, da bi mu se neznatna godišnja podpora od 500 for., što ju država družtvu od lani pruža, povisila barem na 1500 for.

Ova družtvena prošnja sretno je prošla preporuke i obavjesti kod ovomjestnoga c. k. Poglavarstva i kod Visokoga Namjestničtva, ali je žaliboże upala u bečke klance, kamo upadaju i tolika druga naša narodna i ekonomička pitanja tako, da nam je težko kazati, kako na našu prošnju nije se do sad primilo nikakova odgovora.

Družtvo je i ove godine uteklo se za podporu Visokomu Saboru u Zadru, ali je onaj ostavio na volju svomu Zem. odboru, da prama svojoj uvidjavnosti pruži družtvu pripomoć. Zem. odbor dao je i ove godine samo 500 for., nu zahtjevao je povratak prve ise od 200 for., na zajam družtvu učenjeni od 2400 for., te po tomu družtvo je od podpore Zem. odbora u svoje svrhe moglo da potroši teke 300 for.

Upraviteljstvo prošnjama nije sustalo, nego je tražilo, kô što će tražiti na sve krajeve, gdje se bude moglo nadati pomoći za svoje ciljeve. Za to je jednu prošnju upravilo i na slavno poglavarstvo slobodnoga i kraljevskoga glavnoga grada Zagreba, a drugu na visoku vladu u Zagrebu. Poglavarstvo grada Zagreba cienjenim odpisom od 4. kolovoza o. g. br. 23392/IV, izjavilo se spravnim družtvu pružiti podporu od 500 forinta ali uz uvjet, da družtvo sve starinske predmete, što bi tom svotom izkopalo, ustupi na sačuvanje narodnom arheologičkom muzeju u Zagrebu. Na to je družtveno upraviteljstvo pismom 23. kolovoza o. g. br. 113 izjavilo, kako bi izručenju svih predmeta narodnomu arheologičkomu muzeju u Zagrebu bila protivna visoka vlada u Zadru, za to da je družtvo sklono ustupiti samo duplikate. Obzirom na ovu zaprieku i na to, što svakomu čestitomu Hrvatu mora živo na srdcu ležati, da čim prije hrvatski spomenici iz utrobe zemlje na svjetlost izadju, nadati se je, da će slavno poglavarstvo odustati od svoga zahtjeva i jednako družtvu naumljenu podporu pružiti. U ime zahvalnosti na toliku blagodarnost, družtvo bi nastojalo tom podporom da provede izkopine na jednom položaju i predmete, što se budu našli, smjesti u družtvenomu muzeju kao posebnu zbirku sa naslovom: „*Izkopine izvedene podporom slobodnoga i kralj. glav. grada Zagreba*“.

Buduć lanjske godine visoka vlada u Zagrebu obalila družtvu pružanu podporu od 500 forinti na samih 100 forinti, upraviteljstvo je to smanjenje podpore uzelo kao nepovjerenje napram družtvu odnosno g. predstojnika bogoštovlja i nastave, te nije smatralo uputnim, da za ovu godinu prosi ikakove podpore. Nego, buduć da su se tu skoro okolnosti promienile na spomenutom predstojničtvu u Zagrebu, upraviteljstvo je nagadjalo, da će se biti i razpoloženje prama našemu družtvu poboljšalo, te je opet podastrlo prošnju za podporu na Visoku vladu, te se sad očekuje odnosno riešenje. — Ako presv. gosp. predstojnik bogoštovja i nastave bude onoliko naklonit prama *hrvatskim* starinama, koliko mu bijaše predšastnik prama *inorodnim*, tim će, kad nebi ništa drugo na kulturnom polju Hrvatskoga naroda privriedio, ostaviti trajnu uspomenu u poviesti svojega naroda, a to opravdano od njega očekuje naša prezrena prošlost.

Naši su se družtveni povjerenici i ove godine savjestno zauzimali za družtveni napredak, a osobito vriedno je iztaknuti bezprimjerni rad g. Petra pl. Akačića u sabiranju novih članova, a g. Vladimira Ardalića u iztraživanju starinskih spomenika. U znak priznanja njihova rada, družtveno upraviteljstvo odmah sada predlaže, da se prvomu izrazi pismena zahvala, a drugi da se uvrsti medju družtvene članove utemeljitelje.

Možemo radostno iztaknuti, što ovom godinom počeše hrvatski rodoljubi da davaju ıkova većeg razpoloženja prama spomenicima svojega naroda, te se počeše i u opoıama sjećati našega družtva.

Veliki rodoljub Miho D. Babić, koji je umro dne 26. veljače o. g., oporučio je ıžtvu 4000 kruna, a dr. Ante Starčević, koji je umro dva dana kasnije, ostavio je) forinti.

Žaliboże ostavština pok. Babića uslied raznih spletaka nahodi se u velikoj pogiji, a ona dra. Starčevića družtvu ima biti izplaćena iz prihoda njegovog »Doma«, što ı ga je narod u zahvalu njegovog patriotičnog rada poklonio, ali ta izplata sliedit će, d se izplati dug, kojim je »Dom« obterećen.

U ime vječite zahvalne uspomene prama jednomu i drugomu rodoljubu, družtveno raviteljstvo predlaže, da se obje ostavštine kao posebne zaklade sa imenima pokojnikâ čuvaju, a samo da se odnosne kamate za dnevne družtvene potrebe smiju trošiti.

Uz to neka slavna skupština na čast obojici ovih družtvenih dobrotvora izvoli dignuti se i uzkliknuti trokratni: Slava! (Na što skupštinari sa sjedala ustadoše i jednošno kliknuše im: Slava, Slava, Slava!)

Prirast družtvenih članova kroz t. g. nije baš znatan bio, ali ipak mal a malo broj ınova raste.

Prispjevalo je družtvu više nego do sada rodoljubnih milodara, a osobito je poaliti one rodoljube, koji na uspomenu svojih milih pokojnika počeše slati milodare za vatske spomenike. Zaisto, pohvalan način izražavanja pieteta prama milim svojim pojnicima prinašati priloge za odkrivanje starinskih narodnih uspomena!

Što je još pohvalnije, ovom godinom počeše rodoljubi našemu muzeju na poklon ıti raznih starina; a budu li se u taj pohvalni primjer ugledati i drugi, to će naš ızej postati ono narodno ulište, ona sveta riznica narodnih uspomena, kojoj će znamitost i privlačiva sila sve to većma rasti.

Kako je na zadnjoj skupštini družtveno upraviteljstvo moglo slavnu skupštinu obravati viešću obreta spomenika kneza „*Mutimira*“, tako je danas ponosno, što može lnako radostnu viest javiti u obretu napisnog kamenog spomenika spominjućeg naıa slavnoga kralja „*Zvonimira*“, našasta u crkvici S. Ante u Ostrvici skradinskoj. ovaj obret družtvo je zahvalno toliko svojemu povjereniku g. Ardaliću, koji je na ımenik naišao, koliko ot. Rubi Hammeru, župniku odnosne crkvice i g. Mati Lovriću to, što je njihovom rodoljubnom susretljivošću družtvo dobavilo spomenik za muzej.

Naše družtveno glasilo »S. P.«, čiji istočaj, onako kako i družtveni, obćinstvo je veom zabrinutošću susrelo u sumnji, da li će naše slabašno družtvo moći, bilo sa ekomičkog, bilo sa znanstvenog pogleda svojoj zadaći odgovoriti.

Da se družtvo ni u ovomu svomu najtežemu poduzeću nije prevarilo, svjedoči nam sada objelodanjenih šest debelih svezaka, kao što nam je dokazom, da se je hrvatsko činstvo ipak prilično odazvalo. Kad se uvaži, da je sadržaj »S. P.« skroz znanstven, to u znanosti, koja je kod našega naroda bila do sada najmanje obljubljena, tad ıžtvo može bez ikakove preuzetnosti i na ovomu uspjehu zadovoljno biti.

Iz iztaknutih dosta utješljivih obavjesti o družtvenomu stanju može se slavna skupna uvjeriti, da je družtveno upraviteljstvo savjestno nastojalo oko družtvenog napredka.

. . . .

Predsjednik naknadno izvještaju tajnikovu donosi skupštini do znanja odpise Visoga c. k. Namjestničtva u Zadru, od 9. siečnja i 19. veljače 1896. br. 32.666/V, u kojima navode razlozi, rad kojih družtvena pravila, u smislu preinaka na zadnjoj skupštini injenih, nisu mogla biti odobrena.

Skupština najprije, prama zahtjevima Visokoga Namjestničtva, izpravlja § 12. i Zatim prelazi na pretresanje nekih drugih stavaka istih pravila, te potla, nego su prav uz neke druge izpravke podpuno usvojena, daje se nalog družtvenomu upraviteljstvu, danas izpravljena pravila čim prije Visokomu c. k. Namjestničtvu na odobrenje podasl istodobno, da prama izpravljemu §-u 16. zamoli od Visokoga Zemaljskoga Odbora D matinskoga u Zadru pismenu obvezu, da će Zem. Odbor, *u slučaju raspusta družt družtvenu imovinu u neograničeno vlastničtvo primiti, a družtveni muzej uzdržavat Kninu kao „Pokrajinski Muzej“.*

Predsjednik takodjer predlaže skupštini, da se povjereniku Petru pl. Akačiću u Spl za njegov pohvalni rad izrazi na ime skupštine pismena zahvala, a Vladimira Ardal u Gjevrskom da uvrsti medj članove utemeljitelje, što skupština jednodušno odobrava.

Zatim **družtveni blagajnik** Dragutin Tomić podnosi sliedeći blagajnički izvješt

Račun od 5. prosinca 1895. do 13. rujna 1896.

Prihod:

Članarina utemeljitelja	for.	140·—
Članarina redovitih	»	999·50
Milodari	»	90·40
Podpora Visokog c. k. Ministarstva	»	500·—
» Zemaljskog odbora	»	500·—
» Prve hrvatske štedione u Zagrebu	»	100·—
Predplata »Prosvjeta«	»	193·—
Ukupno	for.	2522·90

Razhod:

Manjak prošle godine	for.	42·46
Fotografične sprave	»	34·—
Nabava knjiga	»	79·31
Poštarina, brzojavke i oprema knjiga	»	104·33
Najmovina za muzej	»	220·—
Podvorniku	»	85·—
Gorivo i razsvjeta	»	33·10
Najmovina zemljišta u Plavnu	»	35·71
Zemljište Katića u Biskupiji	»	117·87
Za izkopine bazilike u Žažviću	»	364·79
Razne druge izkopine	»	67·30
Putni troškovi upraviteljstva i znanstvenog odbora	»	166·79
»Starohrvatska Prosvjeta«, 3 broja	»	1479·89
Podpora uredniku	»	150·—
Pisarija i risarija	»	57·07
Nabava starina	»	95·65
Tiskanice	»	67·05
Popravak muzeja	»	152·63
Razni nuzgredni troškovi	»	47·01
Pomješće	»	29·60
Razne parnice	»	99·24
Ukupno	for.	3528·80

Dakle ukupno:	Razhoda . . .	for.	3528·80
» »	Prihoda . . .	»	2522·90
	Manjka	for.	1005·90

Budući da do svrhe godine ima se utjerati redovitih članarina i predplata na »Staro-'atsku Prosvjetu« 1345 for., i ovim će se sada obstojeći manjak podmiriti.

Račun družtvene kuće

od 5. prosinca 1895. do 13. rujna 1896.

Prihoda	for.	486·—
Razhoda	»	349·44
Viška	for.	136·56
Prenevši višak prošle godine . .	»	293·25
Ukupno viška . .	for.	429·81

Zatim čita blagajnik sliedeći podnesak pregledateljâ računâ:

Slavnom upraviteljstvu Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu.

Podpisani na temelju zaključka družtvene skupštine od 5. prosinca 1895. izjavljuju . su pomljivo pregledali družtvene račune kroz razdoblje od 5. prosinca 1895. do 13. jna 1896., te iste u primitku i izdatku sravnili, i našav sve u podpunom redu, predžu, da buduća urečena glavna skupština, koja se kani obdržavati dne 14. rujna 1896., agoizvoli družtveno upraviteljstvo u obće, a blagajnika napose, glede spomenutih računa ešiti svake daljnje odgovornosti, što su podpisani i u družtvenu knjigu računa upisali vlastoručno podpisali.

Ivan Dračar. Daniel Špera. Ivan Mlinar.

Skupština bez primjetbe odobrava družtvene račune i daje družtvenomu upravi-eljstvu absolutorij.

Glavni izvjestitelj družtvenoga znanstvenoga odbora gosp. Frano Radić čita svoj ivještaj:

Slavna skupštino, veleštovana gospodo!

Odkada je naše družtvo počelo izdavati svoj vlastiti časopis, u kojem se objelo-anjuju družtveni znanstveni uspjesi u iztraživanju starinâ, svaki je član družtva obširno baviešćen o družtvenomu znanstvenom radu; pa na glavnim skupštinama i znanstve-omu odboru i upraviteljstvu malo što ostaje nova izvješćivati; nego je u ovim prigo-ama dobro, da se u kratko svrne retrospektivan pogled na ukupan rad ciele jedne ružtvene godine, što ću ja evo učiniti baš u *malo* rieči, da ne izcrpim i onako do sad rugim izvješćima prilično izcrpljenu pozornost i blagohotnu uztrpljivost slavne skupštine.

U ožujku mjesecu o. g. pretražio sam u Komiži na otoku Visu onamošnju župnu :rkvu S. Nikole, koja je postala proširenjem i dogradnjom starohrvatske benediktinske :rkve S. Nikole. Na brdu više Komiže izpitao sam starohrvatsku crkvicu S. Mihovila i ıe daleko od nje, sa sjeverne strane puta koji iz Komiže vodi u Vis, prezlamenitu, ›kruglu crkvu S. Marije iz istoga doba. Tom sam prigodom, uz pratnju, pomoć i trošak 'odoljubnog poduzetnika g. Jakova Borčića, Komižanina, učinio izlet na krasni i glaso-'iti otočić Biševo, te sam na njemu proučio i nacrtao malu i veću starohrvatsku bene-liktinsku crkvu S. Silvestra sa ostancima dotičnog samostana. O tim ću crkvama ob-'irnije izvjestiti u idućim brojevima »St. Prosvj.«

U četvrtak dne 3. t. m. putovao sam u Poljicu do sela Sitnoga i do daljih Du-›rava. U Sitnomu proučio sam crkvu Sv. Luke, pa onda prezlamenitu onamošnju crkvu

S. Klimenta, o kojoj onamošnji puk govori, da je prokuratur svih crkava. Jedna i dru sastoje od osmerokutna kubetom pokrivena svetišta, sdružena sa uzdužnom posvodjen sgradjom na jednu ladju. Ladja crkve S. Klimenta dvokatna je, a svaki je kat posvodj bačvastim svodom. Sa oba kata otvoren je pogled u osmerokutno svetište. Na gor sprat crkve, zar *matroneum*, vodi stepenica izvanjska. Oko crkve S. Klimenta je st rinsko groblje sa stećcima, od kojih su mnogi već posve zapali u zemlju. Na jednom urezan nadpis poljičkim slovima, a na drugom, u podan spomenute stepenice, krst mač, dug 1·32 m. Županska crkva S. Luke u Dubravam, omiške obćine, je na osnovi križa. Kraci su križa posvodjeni bačvastim svodovima, a razkrižje nizkim okruglim kubetom. U toj je crkvi grob smederevskoga biskupa Nikole Ugrinovića sa dotičnim grbom i nad pisom iz god. 1577.

U ponedjeljnik dne 31. kolovoza i utornik 1. rujna pohodio sam iz Spljeta Omiš da izpitam onamošnju crkvu S. Petra u Prikom, koja je spomenuta u izpravi hrvat skoga kralja Petra Slavića od god. 1074. Ta je crkva posve dobro sačuvana. Sredin joj je posvodjena krasnim bizantinskim kubetom. U riznici joj je sačuvana slika na dask iz XIV. vieka sa devet prizora iz muke Isukrstove. O svim tim crkvama izniet ću, ako Bog da, slike i opis u »St. Prosvjeti«.

Moj učenik, kamenar Frano Margetić iz Korčule, nadglednik lučkih radnja u Tkonu na otoku Pasmanu, kod Biograda na moru, narisao je na moju molbu pogled sa strane i tlocrte onamošnjeg slavnog benediktinskog samostana i crkve Svetih Kuzme i Damjana i poslao mi je uz nacrte još i snimljene otiske gotičkih i glagoljačkih nadpisa sa crkve i samostana. I te će slike i nadpisi biti objelodanjeni u našem družtvenom glasilu.

Sad ću u kratko da u glavnim crtama prikažem uspjeh, što ga je družtveno Upraviteljstvo svojom djelatnosti kroz ovo 9 mjeseci postiglo na znanstvenom polju i u koliko su se tom djelatnošću i darovima družtvenih članova pomnožile sbirke našeg muzeja.

A. Graditeljski spomenici.

1. Kod Katića Bajama u Biskupiji, na mjestu zvanom *Kraljske mirine*, gdje je osnovane nade, da će se sbilja odkriti ostanci dvorca hrvatskih kraljeva *(villa regalis)*, načete su izkopine, te su nadjeni novi tragovi zidovâ, koji se produžuju preko puta s jedne i druge strane zemljišta, i rek bi da se nadovezuju s velikim sgradjama nazad godinâ odkrivenim na susjednoj oranici preko puta. Tu su nadjeni mnogobrojni veliki ulomci debelih pločâ od biela mramora, ulomci rimskog sarkofaga sa nadpisom i nekoliko uresnih komada graditeljskih, koji odavaju tragove staro-hrvatskog bizantinskoga sloga. Pošto se na tom mjestu spomenici nahode duboko u zemlji, to će izkopavanje dosta skupo zapasti radi truda oko prenašanja zemlje na drugo mjesto, koje će opet trebovati dobaviti za tu svrhu.

2. U ožujku mjesecu odkopala se je pod nadzorom g. predsjednika zlamenita starohrvatska bazilika u Žažviću obćine skradinske. O tim je izkopinama objelodanjeno obširno ilustrovano izvješće u 2. br. ovog tečaja naše »St. Pr.«.

3. U Plastovu kod rimo-katoličke crkve S. Nikole na zemljištu Stojana i Luke Dobrijevića odkrili su seljani u sjev. iztok okrenutu crkvu sa apsidom, koja je taracana kao nabijenim cementnim mazom.

4. Povjerenik Ardalić našao je ulomak ciborija otara staro-hrvatske crkve sa slovima: ENDOES . . . pod Otresom kod Ostrvice u oboru Jakova Mandića i poslao ga je u naš muzej.

5. Župnik u Promini o. Krsto Maretić poslao je na poklon muzeju ulomak pluteja sa golubicama i jelenovima, slučajno nadjen na groblju B. Gospe u Lukaru.

6. Župnik Kljakâ O. Marko Laco poklonio je družtvenom muzeju nadstupinu bi-linskog sloga, nadjena u Balinoj glavici *(Municipium Magnum).*

7. Gosp. Josip Šimunović mladji našao je pod kninskòm tvrdjavom i darovao mu-ı dva ulomka, koji pripadaju zlamenitom ulomku pilastra sa nadpisom STEFATON. njima su plohorezane tri osobe i neki uresi.

8. Nekoliko graditeljskih ulomaka iz doba hrvatske samostalnosti dobavljeno je iz vna.

9. Dobavljena su dva graditeljska kamenita uresna ulomka iz kninske tvrdjave.

B. Nadpisi.

1. Onaj na spom. ulomku ciborija iz blizine Ostrvice: ENDOES.

2. Ulomci još nepročitani glagoljačkog nadpisa, nadjeni u Plastovu kod kuće Tome ukala, a nabavio jih za naš muzej g. Niko Marin u Skradinu.

3. Ulomak gotičkog nadpisa XIV. vieka sa uspomenom hrvatskoga kralja Zvonimira.

4. Spom. ulomak sa rimskim nadpisom iz Biskupije kod Kat. Baj.

C. Kovinski uresni predmeti.

1. Gosp. Vlad. Ardalić, družtveni povjerenik odkrio je u obćini skradinskoj tri sta-ska groblja: jedno na Ležaića Glavici u Gjevrskom, drugo u vinogradu Mihe Toma-ića u Smrdeljima, treće u vinogradu Save Vrankovića takodjer u Smrdeljima. U toliko protraženih grobova našlo se je *više komada* liepo izradjenih *naušnica* i krasnih laćenih urešenih *bronzanih predmeta.*

D. Orudje.

α. Kovinsko sredovječno.

1. Nekoliko komada gvozdenih sjekira, lemešâ i motikâ iz Klanca kod Drniša.
2. Jedan gvozdeni gjem konjski iz Plastova kod Skradina.
3. Bronzani zvončić iz Vačanih kod Skradina.
4. Bronzani zvončić iz Otona kod Knina

β. Predhistoričko.

1. Nekoliko kamenitih predmeta.
2. Nekoliko bronzanih predmeta.
3. Nekoliko koštanih predmeta.

E. Oružje.

1. Jedan gvozdeni buzdovan iz Knina.

2. Jedan gvozdeni mauričkim slogom srebrom urešeni nadžak iz Bratiškovaca kod radina.

3. Mač iz kašnjega vremena, što ga je družtv. muz. darovao Stjepan Slavušić iz korušna kod Kupe.

F. Posudje.

1. Zemljana plitica iz Šupljaje-Barnuma.

2. Nekoliko čunjastih zemljastih lonaca iz Plastova, nadjenih kod kuće Tome ukala.

G. Kosti.

1. O. Marko Čačić, župnik Gradca drniškoga, poklonio je družtvu nekoliko kostiju.

H. Novci.

1. Gosp. Jozip Lovrić iz Knina poklonio je družtvu 20 komada srebrenih *dubro-kih* novaca, nadjenih u Vrličkoj okolici.

2. U bazilici u Žažviću nadjeno je i dobavljeno za naš muzej 710 komada srebrni novaca kralja hrvatsko-ugarskoga Mirka i grada Spljeta.

3. Gosp. Dubravko Tadić darovao je družtvu jedan bakreni novac cara Arkadija nadjen kod Vida (Narona).

4. Dobavljen je zlatni bizantinski novac cara Bazila I. i sina mu Konstantina IX. iz god. 869.—870., a nadjen je na oranici Smokovcu kod Knina.

5. Pošt. O. Ivan Čavkić u Splitu darovao je družtvu bizantinski zlatni novac cara Romana III. Argy-a iz god. 1028.—1034., koji je nadjen u njegovomu rodnomu mjestu Divojevićim župe čvrljevske i tri srebrena našasta u Nevestu, drniške obćine.

6. Dobavljeno je 5 komada bakrenih sredovječnih novaca.

7. Gosp. O. Šimun Mendjišić, povj., darovao je družtvu nekoliko bakrenih dubrov. novaca.

Drago mi je ovom prigodom javiti slavnoj skupštini, da sam i u muzeju spljetskom opazio ljetos priličan broj staro-hrvatskih kovinskih spomenika, nadjenih u Solinu i u Kaštelima, a medju njima navlaš bronzanih pločica, urešenih prekrasnim motivima hrvatskog ukusa. Ti će predmeti po svoj prilici čim prije biti objelodanjeni.

Kako se je staro-hrvatska prosvjeta podigla na ruševinama staro-rimske i uplivom bizantinske kulture na predpovjestno kulturno stanje naših pradjedova, neposredno nakon njihovog doseljenja u ove južne krajeve, tako da se uzmognu pravo i dostojno ocieniti proizvodi medjusobnog djelovanja tih triju glavnih činbenika, upraviteljstvo našega družtva u dogovoru sa znanstvenim odborom, već od postanka družtvenoga, smatralo je umjestnim, da se prilikom izkopavanja starohrvatskih spomenika, pa i drugčije slučajno ili namjerno nadjeni predpovjestni, rimski i bizantinski spomenici takodjer privremeno prikupljaju i sahranjuju. Otud je nastala u našem muzeju zbirka novaca, nadpisa, klesarskih i gradi-teljskih spomenika rimskih, pa i ona predhistoričkih raznih kategorija. Rimski kiparski spomenici bili su već objelodanjeni i razjašnjeni u našoj »St. Pr.« po dru. Patschu i našem predsjedniku, a većinu nadpisa rimskih objelodanio je dr. Patsch u »Glasniku« muzeja sarajevskoga.

Kako je slavna skupština mogla razabrati po prikazanom kratkom izvješću ovo-godišnjih družtvenih znanstvenih stečevina, ugledavši se u mnogogodišnji uspješan rad velikih kulturnih naroda današnjeg doba, Šveda, Francuza, Engleza, Niemaca i Talija-naca, te sjeverne nam napredne slavenske braće, Rusa, Poljaka i Čeha, u iztraživanju najdavnijih spomenika svojih pradjedova; naše je upraviteljstvo, u najboljoj slozi sa znanstvenim odborom, i ove godine nadovezalo svoju skromnu, ali uztrajnu i neumornu djelatnost k onoj prošastih godina družtvenog obstanka. Ono je naime posvetilo svoju brigu izpitivanju sačuvanih graditeljskih spomenika i izkopavanju razorenih i sakrivenih pod površinom zemlje; da se uzporedjivanjem jednih s drugima uzmogne doći do oz-biljnih, nepobitnih zaključaka. Da nastavi proučavanje starodrevnih narodnih navlaš pogrebnih običaja i uporabe narodnog umjetnog obrta na nošnju, oružje, orudje i osobni ures, dalo je naše družtvo izkopavati. pootvarati i pretraživati nekoliko grobova u od-krivenim starinskim grobljima skradinske obćine, te je postiglo krasnih uspjeha, obo-gativši svoje i tako već od prije bogate i dragocienjene sbirke kovinskih predmeta iz doba seobe naroda i prvih viekova samosvojnog narodnog života starih Hrvata u novoj po-stojbini. Toliko se može mirne duše kazati o spomenutim sbirkama, kad se omjere sa srodnim velikih evropejskih muzeja; sve i ako dosadašnja izkopavanja kroz kratko doba od devet godina života družtvenoga niesu drugo već prvi sretno uspjeli pokušaji, po kojima se je hotilo pokazati svemu narodu hrvatskomu, mjerodavnim domaćim i vla-dinim čimbenicima, pa i cielom naobraženom svietu, koliko neprocienjivo blago, pred

krščanskih i kršćanskih staro-hrvatskih spomenika krije i čuva u svojim grudima mučenička ova naša hrvatska zemlja, koja je pripravna da raztvori te bolne svoje materinske grudi tek samopriegoru, požrtvovnosti i blagodarnoj plemenitoj darežljivosti osviešćenih svojih sinova. Žalostnim srcem prisiljen sam otvoreno izjaviti u ime znanstvenoga odbora, da su tek pabirci ovdje sahranjenih hrvatskih starina do sad prikazani u našem mladom družtvenom glasilu, pobudili mahom veliku pozornost i oduševljeno zanimanje prije i življe medju učenim krugovima tudjih nam naroda, njemačkoga i francuzkoga, tih dvaju revnih takmaca i suparnika na polju sveukupnog znanstvenog napredka, *nego li medju rodoljubima, a, treba istinu kazati, i samim učenjacima hrvatskim.* Nerazumievajuć hrvatski, jagme se ipak duhoviti francuzki učenjaci za našom »Starohrvatskom Prosvjetom«, o kojoj kažu, da joj mnogobrojne, razgovietne slike, medjunarodnim, svakomu razumljivim jezikom, razširuju po svemu učenomu svietu poznavanje starina hrvatskih, te mole, da im se u kratko na francezki raztumače ciljevi našega družtva i glavni njegovi dosadašnji znanstveni uspjesi, čemu se dragovoljnom pripravnošću i nastoji da udovolji. I eto su dapače jučer 130 francuzkih putnika iz Pariza, toga srca učenog svieta, namjeravali posjetiti Knin i njegov muzej, da svojim očima vide te divne i riedke spomenike hrvatske. Samo zaprieke, koje potiču iz oskudnosti Dalmatinske ove krnj-željeznice, ne dopustiše jim doći, kako su živo želili. Sinoć su pak stigla dva odličnjaka izmedju njih, samo da vide tvrdjavu i muzej. Jutros rano prije zore podraniše i uzpeše se na tvrdjavu kninsku, taj najslavniji graditeljski spomenik iz junačkoga doba hrvatskoga, odkle mogoše da razgledaju neopisivu ljepotu ove prekrasne okolice, te praćeni od našeg predsjednika O. Belomarića i veleuč. g. bilježnika Kambera, koji su jim u toliko bili izašli na susret, dodjoše u muzej, gdje uz najveće zanimanje pregledaše naše divne starine, hvaleć jih i žaleć, što njihovi suputnici ne mogoše imati njihove sreće. Najpotla zapisaše u naš novi album svoja imena i ostaviše izraz svoje zahvalnosti uz obećanje, *da ne će nigda zaboraviti doček, učinjen Francuzima od strane naroda hrvatskoga.* Putem do postaje obećaše, da će pripoviedati suputnicima o ljubeznom dočeku, o ljepoti okolice, zanimivosti muzeja, da će vazda svakog Francuza nagovarati, da putuje Dalmacijom i da obadje Knin, pa obećaše, da će se i sami do godine povratiti. — Marljivi i uztrajni njemački učenjaci, počamši s učenog Monakova, odakle je jedan uvaženi starinar već ljetos došao bio, da kroz više dana pomnjivo proučava i riše naše starine u ovomu muzeju, te nije dovoljno rieči nahodio, kojima da se nahvali velike znamenitosti dragocienjenih i preriedkih naših izkopina, pa do rodoljubnog dalekog Mainza, iz kojega se upraviteljstvo velikog središnjeg rimsko-njemačkog muzeja samo nudja, da će na korist znanosti upotrebiti sva sredstva, koja mu stoje na razpoloženje i koja mu je svjetovalo dugotrajno izkustvo, samo da nam u svojem laboratoriju pomogne sačuvati od propasti neke slabo uzdržane, navlaš gvozdene predmete, uz jedinu nagradu, da mu se dopusti saliti kalupe riedjih naših predmeta, a navlaš jedinih u svietu, naših ostruga; svikolici objeručke prigrljuju naše glasilo i primaju ga u zamjenu sa publikacijama mnogobrojnih njihovih povjestničkih i starinarskih učenih družtava.

Smatrao sam svojom neodklonivom dužnosti, da u ovoj prigodi iztaknem navedene gotove čine, ne bi li tim podražio to veće zanimanje i štovanje hrvatskog rodoljubnog i učenog obćinstva prama svojim narodnim starinama, tom amanetu narodnomu, i potaknuo one imućnije Hrvate, koji i inače putuju u zabavne ili znanstvene svrhe, da se potrude željeznim putem i do Knina, davnoga hrvatskog kraljevskog grada, ovog središta stare kulture hrvatske, da posjete u njemu ovaj dični, i ako skromni, muzej, da se vlastitim očima uvjere, kako su u njemu sačuvani *toliki* rječiti spomenici stare slave i drevnog života Hrvata, da zbilja zaslužuje ime i čast *hrvatskoga Panteona.* Neka se

uvjere, da nije pusta reklama, da niesu prazne rieči sve ono, što se govori i piše o našem družtvu i o postignutim njegovim sjajnim uspjesima, nego da je ono dapače dostojno i uvaženja i podpore svakoga misaonog Hrvata, ne bi li se osokolilo na daljnji rad i prikupilo mu se novčanih sredstava, kojima da bude moglo izvadjati krasne svoje i obsežne starinarske osnove, na diku i korist cjelokupnoga naroda hrvatskoga i na uhar napredka znanosti o poznavanju kulturnih prilika mladih u Evropu doseljenih naroda za prve polovine srednjega vieka.

Da zaključim, kazat ću: Upoznaj sama sebe, moj hrvatski narode, upoznaj svoju prošlost, koju ti u živoj slici prikazuju tvoji davni spomenici, omjeri prošlost o sadašnjost tvoju, i oživjet će otuda u duši tvojoj narodna tvoja samosviest, iz koje će ti izavriti nepresušiv, obilan izvor duševne snage, kojom da čuvaš svoje narodno biće u skoroj budućnosti.

Gosp. Josip Matković predlaže, da se glavnomu izvjestitelju znanstvenoga odbora g. Franu Radiću, u priznanje njegovog neumornog i savjestnog rada, bilo pri iztraživanju hrvatskih spomenika, bilo rad uredjivanja družtvenog glasila, izrazi skupštinska najdublja zahvalnost.

Na što se prisutni skupštinari zanosno odazvaše stavljenom predlogu, te se u zapisniku ubilježi ova zahvala, a prisutnomu g. Radiću kliknuše: Slava!

Predsjednik javlja, da je izcrpljen oglašeni dnevni red, a da slučajnih predloga nije stiglo, te se sa toplim riečima zahvaljuje gg. članovima, što su u ovolikom broju skupštini prisustvovali, a osobito zahvalu izrazuje onima, koji su se iz daljeg na skupštinu potrudili. Jednako zahvaljuje se c. k. poglavarstvenomu upravitelju dru. Frani Madirazzi, što je u službenomu zastupstvu skupštinu svojom prisutnošću počastio, te uz trokratni: Živio N. V. Hrvatskomu Kralju Franji Josipu I.! razpušta skupštinu u jedan sat po podne.

PRAVILA
Hrvatskoga starinarskoga družtva.

I. Cilj družtva.

§ 1.

Cilj Hrvatskomu starinarskom družtvu jest iztraživanje, sabiranje, nabavljanje i izdavanje starih spomenika, koji se tiču hrvatske prošlosti.

Da taj cilj postigne, upotrebiti će družtvo sliedeća sredstva:

a) Imenovati će u svakom važnijem mjestu svoje zastupnike ili članove povjerenike, kojima će biti dužnost revnim sakupljanjem članova i starina, izvješćima o starinarskim odkrićima i nepoznatim ili propadajućim spomenicima i t. d. po mogućnosti nastojati, da uspjeh družtva u razgaljivanju i razjašnjivanju hrvatske prošlosti bude sve to veći. Slobodno je družtvu imenovati svoje povjerenike i izvan pokrajine Dalmacije.

b) Družtvo će imati svoje glasilo pod imenom „Starohrvatska Prosvjeta", u kojemu će se znanstvenim razpravama tumačiti hrvatske starine i starija hrvatska povjest, te će se izvješćivati o družtvenom stanju i napredku.

c) Po mogućnosti družtvo će samo izvadjati izkapanje starina, pomagati će druge, koji bi se latili takovih izkopavanja i davati će pripomoć za čuvanje hrvatskih spomenika.

d) Trsit će se samo i po svojih povjerenicih, da se obstojeće vladine naredbe u pogledu sačuvanja starina obdržavaju i nastojati će, da se nove u tu svrhu izdavaju.

e) Skrbit će se, da se javna strukovna čitanja i izložbe starina po mogućnosti obdržavaju.

VI. Predmeti glavne skupštine.

§ 6.

Predmeti glavne skupštine jesu:
a) Izbor predsjednika, koji je glava družtva, skupštine i upraviteljstva.
b) Izbor šestorice upraviteljâ.
c) Izbor šestorice članova znanstvenoga odbora.
d) Izbor trojice pregledateljâ računa.
e) Imenovanje počastnih i dopisujućih članova.
f) Viećanje o predlozima, podnešenim od upraviteljstva ili od drugih članova; izpitivanje upraviteljstvenog djelovanja; odobravanje računa, i to većinom prisutnih glasova.

VII. Upraviteljstvo.

§ 7.

Upraviteljstvo sastoji od 7 članova, od kojih je jedan predsjednik družtva; dvojica su članovi zamjenici. Njihova služba traje tri godine, a mogu biti opet izabrani. Upravitelji pako medjusobno biraju absolutnom većinom, podpredsjednika, blagajnika i tajnika.

Upraviteljstvo, na pismeni poziv predsjednika, sakuplja se na upraviteljstvene sjednice. koje su zakonite, ako sa predsjednikom ili njegovim zamjenikom prisustvuju barem još dva upravitelja. Zaključci se stvaraju većinom prisutnih članova.

Predsjednik pazi osobito na točno izvršivanje ovoga pravilnika, pozivlje i predsjeda svim glavnim skupštinama i upraviteljskim sjednicama, prima i otvara listove i sve drugo. što se družtvu šalje, a o svemu u prvoj sjednici obavješćuje ostale članove upraviteljstva, kojemu jedino pripada pravo o svem odlučivati, podpisuje sve družtvene dopise, opravke i oglase. Zastupa družtvo napram oblastima i drugim ali samo po naputcima upraviteljstva. U glavnoj skupštini i upraviteljskim sjednicama, ako su razpolovljeni glasovi, odlučuje glas predsjednikov.

Podpredsjednik u odsutnosti predsjednika u svemu ga podpuno zamienjuje i zastupa.

Tajnik vodi zapisnik upraviteljskih sjednica i glavnih skupština, te družtenih spisa, koje od predsjednika prima, sastavlja odgovore na dopise, u smislu sjedničkih riešenja i sve podpisuje skupa sa predsjednikom i na dotičnike odprema; drži u redu i čuva družtvene spise u družtvenoj pisarni.

Blagajnik skrbi se za utjerivanje godišnjih prinosaka članova i svih družtvenih dohodaka; vodi točno račune u opredieljenim zato knjigama. Više od 100 for. ne smije držati pri sebi u novcu; poveće svote dužan je ulagati kod onih javnih banka ili štedionica, koje opredieli upraviteljstvo. Izdaje samo ono, što je u upraviteljskoj sjednici ustanovljeno i jedino uz podpis predsjednika i tajnika: polaže račun svaka tri mjeseca o družtvenom novčanom stanju u upraviteljskoj sjednici, a pred glavnu skupštinu u upraviteljstvenoj sjednici podnaša izvješće i ukupni račun s dokaznicama, koje će se u glavnoj skupštini podastrieti nakon odobrenja upraviteljstva.

Zamjenicima pri privremenoj ili konačnoj odsutnosti kojega člana upraviteljstva označuje se zadaća na upraviteljstvenoj naročito zato sazvanoj sjednici većinom prisutnih glasova.

Sve družtveno uredovanje obavlja se u družtvenomu „Prvomu muzeju hrvatskih spomenika“, a svi važniji spisi bivaju ovjerovljeni družtvenim pečatom.

§ 8.

Upraviteljstvo izvršuje zaključke glavne skupštine. prima i upisuje članove utemeljitelje, redovite i podupiratelje, imenuje povjerenike, i to samo poštene osobe, opredieljuje družtvene troškove, izvodi izkopine, drži sjednice barem svaka dva mjeseca, sazivlje glavne skupštine. podnaša glavnoj skupštini izvješće o družtvenom radu ciele godine i godišnje račune ovjerovljene od pregledatelja: stvara zaključke o svim pitanjima tičućih se napredka družtva i vodi do potrebe družtvene parnice u okviru družtvenih pravila.

VIII. Znanstveni odbor.

§ 9.

Znanstveni odbor sastoji od šest članova. od kojih je jedan glavni izvjestitelj i urednik družtvenog glasila. a drugi član-zamjenik, koje skupština poimence označuje. Zamjenik naknadno nastupa u činu zadnjeg člana.

§ 10.

Znanstveni odbor ima:

a) Proučavati gdje i kako bi se morale starine iztraživati, i koje starine se imaju aviti i sačuvati;

b) predlagati upraviteljstvu, kojim bi se družtvenim sredstvima mogla postići svrha a) naznačena;

c) sastavljati strukovne razprave za družtveno glasilo ili za Jugoslavensku akadeu u Zagrebu;

d) prosudjivati družtveni rad sa strukovnog pogleda i odnosne predloge skupštini lastrieti.

§ 11.

Upraviteljstvo je dužno za svaki strukovnjački predmet podastirati spise glavnom jestitelju znanstvenoga odbora, a ovaj svojim suodbornicima, za dotično mnenje i glas.

IX. Muzej družtveni.

§ 12.

Družtvo ima svoj muzej pod imenom: „Prvi muzej hrvatskih spomenika“ u Kninu, kojem se sahranjuju starine vriedne sačuvanja. Čuvara muzeja imenuje starešinstvo OO. movaca redodržave pres. Odkupitelja izmedju redovnika ovomu podredjenih. Djelokrug ıvara uredjuje se zakonitim ugovorom izmed spomenutog starešinstva redodržave pres. dkupitelja i družtvenoga upraviteljstva, koji skupština odobrava većinom prisutnih glasova.

Pri svečanim prigodama na muzeju izvješava se hrvatska trobojna zastava.

Družtvo će nastojati, da u važnijim historičkim mjestima osobito u Ninu i Biogradu nuje posebne zbirke i tako preprieči iznašanje ondašnjih hrvatskih spomenika.

Družtvo će takodjer podupirati pomnoženje sbirke hrvatskih starina u narodnom heologičkom muzeju u Zagrebu, ustupajuć mu duplikate ili odlievke svojih spomenika.*

X. Sielo družtva.

§ 13.

Sielo družtva jest u Kninu, a upravitelji družtva moraju biti većinom kninski stanovi, dočim članovi znanstvenog odbora mogu biti i u drugom mjestu.

XI. Družtvene parnice.

§ 14.

Družtvene parnice, koje bi nastale medju družtvom i članovima ili medju članovima, ›a riešiti putem dobrih ljudi. Dvojicu će njih izabrati svaka stranka medju družtvenim ıovima. U slučaju nesporazumljenja dobrih ljudi odlučuje glavna skupština absolutnom nom prisutnih članova.

XII. Preinake pravilnika.

§ 15.

Za preinaku kojeg paragrafa ili cielog ovog pravilnika zahtievaju se glasovi dviju ina članova prisutnih na glavnoj skpštini.

XIII. Razpust družtva ili prenos siela.

§ 16.

Kada bi družtvo prestalo ili bi se razpustilo, a glavna skupština nebi odlučila o tku družtvenomu, ovim bi sliedili još za pô godine upravljati predsjednik i tajnik družtva› bi se kroz pô godine u Kninu ustrojilo novo družtvo sa istim znanstvenim zacom, ciela imovina prešla bi u njegovo vlastničtvo, inače će pripasti zakladi zemalj. ga Odbora Dalmatinskoga u Zadru uz uvjet, da družtveni muzej uzdrži u neograničenom tničtvu kao pokrajinski muzej.

---

* Ni ova družtvena pravila nedobiše od Visokoga Namjestničtva u Zadru zakonite potvrde radi ıje stavke §. 12. odnoseće se na narodni zemalj. muzej u Zagrebu, te se ta stavka mora izbrisati.

*

Razpust družtva ili premještaj siela može odlučiti jedino opetovano zato pozvana obdržavana glavna skupština uz zahtjev tri četvrtine prisutnih članova u svakoj skupšt. Predlog pako ima se podnieti upraviteljstvu najmanje tri mjeseca prije glavne skupšt.

Stupiše nadalje u naše družtvo kroz god. 1895. zauzimanjem povjerenika p. n. Petra pl. Ak... Dujam Mikačić, obć. blagajnik, ... Split. Andrija Brozović, obć. blagajnik, Otočac. Pop A... Kirinčić, duhovni pomoćnik, Dobrinj-Malinska. „Hrvatska Radnička Zadruga", Dubrovnik. Dr. A... Verona, obć. liečnik, Kotor.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz god. 1895. p. n. gospoda:

Stjepan Čubretović, profesor, Kotor. Franjo Staněk, c. i kr. pomorski inžinir, Pulj (Istra). Fr... Staněk, stud. gimn., Pulj (Istra). Tomo Brajković, gimnaz. profesor, Kotor.

Stupiše u naše družtvo kroz god. 1896. zauzimanjem povjerenika p. n. Ot. Šimuna Mendj...

Baldo Radoš, pomorski kapetan, Košrnilo-Kuna. Mato Orhanović, Podobuče-Kuna. Niko Bi... Zagruda-Kuna. Ivo Brainović, posjednik, Gruda-Kuna.

Sakupio povjerenik p. n. Petar pl. Akačić:

Antun Colnago, učitelj, Obrovac. Drago Plazonić, trgovac, Benkovac. Ivan Pešuta, posjed... Benkovac. Luka Vuić, trgovac, Benkovac. Don Sime Torić, župnik, Arbanase-Zadar. Mato Obrad... trg. pomoćnik, Dubrovnik. Hrvatska Čitaonica, Dubrovnik. Krsto T. Franović, posjednik, Skaljare-K... Vlaho vitez De Giuli, predsjednik trgov.-obrt. komore, Dubrovnik. Ilija Butigan, ekonomat kod ... fratara, Dubrovnik. Kolenda Monti, trgov. poslovodja, Dubrovnik. Nikola Peršić, obć. tajnik, Vo... (Istra). Pop Niko Butković, nadučitelj, Kastav (Istra). Dum Luka Aljinović, župnik, Otok Šolta. I... Ivanović, župnik, Preko kod Zadra. Vale Vouk, ljekarnik, Gospić. Ilija Pavelić, trgovac, Karlobag. ... Budak, trgovac, Karlobag. Franjo Šinković, mag. phar., Gospić. Pero Veljačić, kr. kapetan, Crikve... (Vinodol). Ivan Jakovina, Vinagora-Pregrada. Stjepan Dulčić, posjednik, u Brusju na Hvaru.

Sakupio povjerenik Stjepan Botteri:

Tome Ferri p. Martina, Trpanj. Mihovil Sabbioncello, Trpanj. Frano Vid, Trpanj.

Sakupio velem. prof. dr. Josip Pliverić:

Dominik Premuš, nadbiskupski tajnik, Zagreb. Gjuro Bezuk, nadbiskupski vlastelin, Zagr... Dr. Janko Čakanić, sveuč. profesor, Zagreb. Milan Lenuci, gradski nadinžinir, Zagreb.

Sakupio povjerenik Stipe Vučetić:

Andrija Rački, profesor, Senj.

Sakupio povjerenik Josip Sokol:

Dragutin Renavić, učitelj, Križevac. Ljubica Kranjčević, učiteljica, Križevac. Dr. Franjo G... durum, gradski fizik, Križevac. Gustav Peksider, ravnatelj gospod. šum. učilišta, Križevac. Viktor ... mončić, mjernik, Križevac.

Sakupio povjerenik Ferdo Trtanj:

Dr. Josip Bartulić, kotarski liečnik, Udbina.

Sakupio povjerenik Pavao Vučenović:

Frano Laurent Strmić, župnik u Drveniku kod Trogira.

Nadalje neposredno stupiše u naše družtvo kroz god. 1896. p. n. gospoda:

Antun Grgin, cand. med., Kaštel Novi kod Trogira. Ot. Vice Sisarić, franovac, Knin. Ot. K... Belamarić, gimn. učitelj, Sinj. Ot. Bono Bolani, duhovni pomoćnik, Drniš. Vjekoslav Dračar, posjed... Knin. Dr. Juraj Žerjavić, župnik, Marija Bistrica. Miho Novaković, posjednik, Benkovac. Josip Vrban... ljekarnik, Karlovac. Hrvatska čitaonica, Požega. Roberto Koprinski, gimn. profesor, Sušak.

Kroz zadnji tromjesec prispješe družtvu sliedeći milodari:

P. n. gg. braća Dinko, Juraj, Petar i Ante Biankini u Staromgradu za počastiti uspomenu svoj... milih preminulih roditelja podariše družtvu 50 kruna.

Nadalje pokloniše Hrvatski abiturijenti u Zagrebu 48 for. 40 nč.

Svim veledušnim darovateljima budi družtvena najdublja zahvalnost.

Upraviteljstvo.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO
HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA
U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 4.

„Starohrvatska Prosvjeta" izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 4 krune, a u inozemstvu 5 kruna ili 6 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Kninu, a starinarske vijesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčuli.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

TAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 4.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

koliko ulomaka kamenitih rešetaka (transennae) i kr-ıva pripadajućih bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

Još od prvih vjekova kršćanstva obstojao je običaj, da su grobovi mučenika u konfesijama bivali okruženi kamenitim, tankim prošupljenim pločama, koje se zvahu *transennae*[1]. Rupe na tim pločama su uresno izdjelane na prerazličit način, a potrebite su bile zato, da ·nici mogu kroza njih viditi, a i pružati komadiće platna, s kojima bi icali svetiteljevu raku, da jim budu posvećeni, zvani *brandea* i držani kao ajlije. Medju ruševinama staro-hrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji na-ıi su mnogobrojni ulomci takovih transenna, koji dokazuju, da se je ıova poraba uvela bila sa kršćanstvom i medju stare Hrvate, pa da se kod njih čuvao kršćanski običaj sahranjivanja moći svetaca u otarima. ulomci su različita uresa, gradiva, debeline i izradbe, i zato davaju po-a nagadjanju, da su pripadali različitim transennama ogradâ različitih ra ili svetiteljskih konfesijâ (memorija).

Jedan je uresni mramorni ulomak transenne sa iste bazilike bio već elodanjen od prag. prof. Bulića[2], a dva figuralna od sitnozrnata biela nenjaka sam ja opisao u ovom časopisu[3]. Ovdje ću prikazati nekoje spomenutih ulomaka od sitnozrnata biela vapnenjaka, koji pripadaju na različite skupine. Ostavljam za drugu prigodu opis tolikih drugih ulomaka ısennâ nadjenih u ruševinam iste bazilike, koji se skupa sa niže opisanim ıode sahranjeni u našem „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu.

I. Prvoj skupini ulomaka transennâ pripada devet komada (Vidi sl. 1. str. 212.), od kojih šestorica, koji su česti okvira transenne, debela su 8 cm., dočim su druga tri iz polja ploče debela samo po 6 cm. Komadi ira široki su po 7·6 cm., a obrubljeni s nutrnje strane (prama polju) rtkružnim žliebom. Na petero tih komada urezani su ulomci nadpisa. mak bez nadpisa ima izpod žlieba dugoljast krnjatak nekog uresa ili ja krila.

---

[1] Reusens: Eléments d'archéol. chret. 1884. I. pag. 103. F. X. Kraus Real-Encyclopädie der tl. Alterthümer I. str. 325 ad. v. *Confessio.*

[2] Hrvatski spomenici u kninskoj okolici itd., str. 20, br. 27. Tab. IX.

[3] „Starohrv. Prosvjeta“, God. I. Br. 2, str. 122 i Br. 4, str. 246.

Drugi ulomak ima najprije smierom širine u tri brazde ostatak nadpi:

LEO
VM
MI

koji se je valjda odnosio na simboličkog Markova lava. Uz taj ulomak i pod žliebom okomit nastavak, na kojemu je šapa zar Lučina vola, jer upravo nad njom na žliebu slova:

LVH

Lučina imena.

Sl. 1.

Sliedeći treći ulomak sa žliebom pristaje dobro uz drugi. Na njeg je žliebu ulomak nadpisa: A EVAGELISTA

koji se sa prije spomenutim *Luh* nadopunjuje u: *Luha(s) eva(n)gelista* pod tim ulomkom vidjaju se dva kraja drugih nastavaka uresa transen zar sa istog tiela Lučina vola.

Na četvrtom je ulomku okvira transenne urezan na žliebu utarak n pisa: ... ~HS EVAGELIS...

t. j. *(Jo)h(anne)s · eva(n)gelis(ta)*. Pod slovima EVA je glava Ivanova c na okomitu nastavku izpod okvira. Glava je u profilu i gleda desno. Ok žena je koturom svetinje, a obradjena i s protivne strane ulomka. Ulon sa pticom urezanom takodjer s obijuh strana, sa knjigom evangjelja me čampama obijuh noga, po svoj prilici je čest istog Ivanovog orla, koje je opisana glava pri okviru, jer mu je raznjerna veličina, a nestalo mu prednjeg diela od glave do trbuha. Taj je orao naslonjen na tankoj plo

urešenoj urezanim užetom, pod kojom se vidi da je bio nastavak drugih šupljih uresa.

Na petom kratkom ulomku okvira su izpod žlieba krajevi dvaju početaka uresâ ili figurâ, od kojih bi drugi mogao baš pripadati glavi Matijina angjela, jer se nahodi upravo pod slovima

MA..

koja su urezana na njegovom žliebu, i koja se sa utarkom nadpisa na žliebu sliedećeg šestog ulomka ⁻EVS EVAGELIS.. uprav nadopunjuju u Matijino ime *Ma(th)eus eva(n)gelis(ta).*

Ulomak ljudskoga trupa u profilu plosnorezan s obijuh strana, držeć preda se knjigu, naslikan pod petim ulomkom, posve je vjerojatno, da pripada kipu Matijine simbolične figure.

Na opisanih osam ulomaka imamo dakle jasne i očite ostanke na transenni predstavljenih simbola i nadpisim označenih triju Evangjelistâ, pa i nagovieštanje na predstavu simbola četvrtoga. Sva je prilika dakle, da su opisani ulomci pripadali konfesiji otara posvećena četvorici Evangjelista, kako ono piše Hrabanus Maurus o suvremenu otaru njima posvećenu u nekoj crkvi u Njemačkoj:

„*Quattuor* ergo viri *scriptores* rite probati
Sancti *evangelii* haec loca sancta tenent"[1],

:e su u tom otaru bile sahranjene i njihove moći po spomenutom starokršćanskom običaju. Pošto su pak ovdje Evangjelisti predstavljeni simbolično, kako jih opisuje učeni Alknin, suvremenik Karla Velikoga, stihovima:

„Humanum Christi describit *Matheus* ortum
More boat *Marcus* frendentis voce leonis
Mugit amore pio *Lucas* in carmine Christi
Scribendo penetras caelum tu mente, *Johannes*"[2],

a ne historično[3], tako i otar, kojemu su pripadali, težko da bude podignut prije VIII. vieka.

Po 6 cm. kao opisani ulomci orla i angjela, debela su i od istog su gradiva spomenuta dva već objelodanjena figuralna ulomka sa ruševinâ iste bazilike S. Marije, pa ništa lašnje, nego da budu pripadati ili ogradi istog otara, ili drugoga, ali iz istog graditeljskog razdoblja u IX. vieku.

II. Drugoj skupini ulomaka prošupljene ograde otara sa ruševinâ iste bazilike S. Marije pripada šest komadâ debelih po 7 cm. takodjer od istog gradiva kao i prije opisani (Vidi sl. 2. na str. 214.). Tu je pri dnu vidjeti ulomak okvira, a ostali se komadi s njim spajaju na način zarezom ob-

[1] Mon. Germ. Poet. Lat. aev. Carolini II. Hrab. Maur. Carmina 75.
[2] Nav. dj. I. Alc. Carm. 70.
[3] Reusens: Nav. dj. I. str. 541 ss.

rubljenih, vezanih lukova. U vrh jednoga od tih lukova su urezana tri obla perca paomova lista, na kojem stoji sprieda vidjena ptica sa tek otvorenim spuštenim krilima. Ptici je nestalo glave i krajeva kreljutî. Predstavljala je zar, golubicu ili orla. Obradjena je u plitkoj plohorezbi, kao i druge već opisane figure, s obijuh strana. Po izradbi i kompoziciji paomova lista i ptice, navlaš u pandžama, i ovi bi ulomci imali pripadati VIII. ili IX. vieku.

Sl. 2.

III. Trećoj skupini pribrajam sliedeća tri ulomka (sl. 3.), koji bi imali pripadati okvirim transennâ. Dugi su 23 cm., 26 cm. i 23·5 cm., široki po 7 cm., debeli od 6·2 do 6 Na dvojici su početci nekih uresnih nastavaka prošupljene rabote trećem je uz nastavak još i šapa neke životinje.

* * *

U srednjem vieku mnogobrojni su krstovi bili namještani po crkvama. Na primjer o krstu na sred crkve ovako pjeva prije spomenuti slavni Alknin:

„Ad sanctam crucem.
Adspice, tu, lector, nostrae pia signa salutis,
Ecclesiae in medio Christi mirabile donum.
Pro mundi vita mundi iam vita pependit,
Pro servis moritur dominus: quam sancta voluntas!
Viveret ut servus, empsit cum sanguine servum;
Hoc memor esto, crucem videasque in lumine stantem
Et mox ante dei faciem feliciter ora“[1].

Sl. 3.

Krst je stojao pred otarom[2], nad analogijem noćnicâ[3], pred pjevalištem[4], pa je još kao i sada služio kao spomenik kakva dogodjaja. Tako je u

[1] Alc. Carm. 109, 11.
[2] Hrab. Maur. Carm. 49, 6; 77, 8; 80, 4; Alcuini Carm. 109, 10—11.
[3] Ekkehardi IV. Cas. s. Galli p. 81.
[4] Ratperti Cas. s. Galli c. 29.

crkvi u Fuldi bio namješten križ na položaju, gdje najprije bijaše pokopano tielo S. Bonifacija[1], u Reimsu, gdje je čudom ozdravljen sakat[2]. Križ je gdjegod stojao na amvonima, na trabes, t. j. popriečnoj gredi nad ulazom pjevališta, na ciborijim, ogradi pjevališta, nad vratima crkve, za otarom itd.; da i ne napominjem krstova kovinskih, koji su na raznim mjestima crkve bili obješeni i posadjeni.

Vrlo su zlamenita dva ulomka propeća od sitnozrnata biela vapnenjaka nadjena medju ruševinama starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, a sačuvani u našem muzeju u Kninu (sl. 4.). Na jednomu je gornji ulomak glave, na drugom komad nadlaktice i podlaktice lieve ruke Isukrstove. Na obima su i ostanci nadpisa. Debeli su po 7·6 cm.; prvi je visok 13 cm., širok 9·2 cm., drugi je dug 13 cm., širok 10 cm. Križ, kojemu pripadahu ova dva ulomka, treba da je bio slobodan, kako se poznaje po gornjem i lievom ravnom završetku; te je stojao ili na otaru ili na kakvoj ogradi, na amvonu, ili možda i na popriečnoj gredi svetišta. Nego, pošto je na sred gornje površine gornjeg ulomka pravilno probivena okomita obla rupa, sa premjerom od 12 mm. za uvlačenje čivije, treba pomisliti, ili da križ nije bio slobodan s gornje strane, nego negdje utvrdjen i umetnut, ili da je na vrh njega bilo još nešto utvrdjeno (zar golubica ili prst ruke Boga Oca). Glava i ruka Isukrstova su oble i naskočene malo da ne u visoku reljefu. Lice je izkrnuto i ostaje još cielo čelo, lievo oko i tjeme, na kojem šematični zarezi označuju kosu. Oko glave je naskočenim kotačem predstavljen nimb, na kojem je pak lagano naskočen krst. Na desnom kraku tog nimbovog krsta je ostatak slova, koje bi moglo biti L, na gornjem je V, a okrnuta je površina desnoga kraka, pa se nezna, koje je slovo bilo na njemu.

Sl. 4.

Kao što su na drugim suvremenim nimbusovim krstovima urezana slova rieči REX, tako bi se moglo nagadjati, da je na ovomu bilo urezano zar LVX. Poviše glave urezana su kapitalna slova

I E S . .

a pod laktom na ulomku lievog kraka popriečnice

V D E O

ↄ V M

što se ima čitati: *(J)udeo(r)um,* a cieli nadpis bit će bio: *Jes(us Nazarenus rex Ju)deorum*. *us Nazarenus rex* su slova, koja će bit bila urezana pod desnom rukom. Nadpis: *Hic est Ihs Nazarenus rex Judeorū* nahodi se oko datovanog propeća IX. vieka na listiću diptiha od slonove kosti u

[1] Hrab. Maur. Carm. 41—5.

[2] Flodoardus: Hist. Rem. I. 22.

Belgiji[1], pa mogu i ostanci našega propeća da pristaju u to doba, koje je potvrdjeno još i izpravnim položajem glave, a donekle i oblikom urezanih kapitalnih slova. Protivna strana križa je gladka.

Sl. 5.

Na ulomku prosta krsta (sl. 5.) sačuvan je jedan cio krak, rek bi desni, i ulomak dônjega diela; gornji dio i lievi krak posve su odciepljeni u križalištu. Debeo je 6·8 cm., donji dio dug je 10 cm., širok 8·2 cm.; krak je dug 8·6 cm., širok 7·6 cm. Na prednjem je licu urezana dvostruka pletenica troprutasta traka. U sredini križališta je puce. Ures je to, koji izradbom i kompozicijom posve odaje IX. viek. I taj je križ mogao stajati na kojem otaru, amvonu, gredi, nad vratima i t. d.

F. Radić.

[1] Reusens: Nav. dj. I. str. 541 ss.

Topografičke crtice
o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao
Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 3. god. 1896.)

IX. Župa Dridska Paratalassia.

Ne možemo znati, na kojem temelju razni pisaoci uzeše Const. Porf. županiju *Paratalassiu* za župu *Mocru* u neretvanskoj Paganiji, današnjem Primorju Makarskom. Carski pisac bistro razlikuje župe ırvatske od neretvanskih (Rački Mon. VII. 406.) i Paratalassiu ubraja u ırvatske (Rački Mon. VII. 400.); onu Mokra od rieke Cetine do Neretve nedju Paganske. (Brašnić: Izvještaj c. k. gimn. u Vinkovcih god. 1878/9. ıtr. 12.). Ako se osvrnemo na ono, što grčka rieč znači, tad bi našli uz obalu ıašega mora više mjestâ, koja se Primorjem nazivlju. Gdje bi onda bila žuıanija Dridska, koje župani podpisaše dobar broj starih listina? Mi držimo, la je hrvatska Paratalassia pravo dridska županija[1] zaokružena morem od Marine-Busuljine k Trogiru, na jugoiztok i zapad, a k sjeveru od Šibenika iekom Krkom do Skradinskoga Slapa, te od sjevera zatvorena visokim brdima Trtra, Boraje i Sniežnice, izmedju selâ Ljubitovice i Blizne. Ona je medjaıila sa županijami: od iztoka zagorskom i trogirskim teritorijem, od juga norem i otočjem, do zapada, onamo preko rieke Krke, lučkom, a od sjevera agorskom županijom.

Dridski župani spominju se: god. 1088. *Osrina iuppano dridistico.* Cod. Dipl. I. 182) i g. 1089. *Dragoslavo dridistico.* (Rački Mon. VII. 151.)

Oni, koji su smatrali Paratalassiu u Makarskom Primorju, ubraıli su u dridske župane: Vojvode *Duces Marianorum,*[2] *morsticus mari-*

---

[1] To mnienje nije osnovano, nego samo u toliko, u koliko je i dridska županija bila uz more. U edgovoru ove monografije pisao je pokojni O. Zlatović („St. Prosvj.“ God. I. Br. 1, str. 12) nabrajajuć vatske županije po Const. Porf. „Paratalassia“, da je to „morska ili primorska, dridska“, čemu sam bio dodao opazku: „Dridska je županija različita od morske, kako se to razumije po županim podsanim na povelji kralja Stjepana II. (Doc. VII. str. 148—149), gdje je napose „Jacobi morstici“, naose „Osrina dridistici“. Op. Ured.

[2] Zlatović nije kazao, a mi ne nahodimo, da je koji od spisateljâ, koji su se bavili ovim pitanjem. brajao u dridske i morske župane. Op. Ured.

timus;[1] ali mi cienimo sa veleučenim Kukuljevićem, da to bijahu vojvode morske sile državne (Cod. Dipl. I. 237.) ili vojvode neretvanski, koji su u dobrim odnošajima bili s Hrvatima, te se nalazili u kraljskoj družbi i kao

---

[1] O županiji Parathalassiji cienio je dr. Rački, da je isto što *Mariania*, *Maronia* i morska (Doc. VII. str. 512). Brašnić („Rad" XXV. str. 45) je kazao o njoj samo: „*primorska* uz more Cetini na sjever" i to pozivljuć se na Const. Porf., koji ne samo ob ovoj, nego o nijednoj od jedanaest nabrojenih hrvatskih županija nije ništa posebna kazao, niti jim je naveo medjašâ. Brašnić se nije pak sjetio, da je i sam neposredno prije toga, po poljičkom štatutu, postavio uz more Cetini na sjever županiju *poljičku* i da na jednom te istom zemljištu ne mogu da budu dvie različite županije. Istina je, što piše Zlatović, da je Porf. razlikovao župe hrvatske od neretvanskih, ali je takodjer istina, da na temelju pisanih spomenika imamo dovoljno razloga misliti, ne samo da je Porfirogenitova *Pagania* pripadala hrvatskoj državi, nego još da je to ono isto što i *Parathalassia* i *Maronia*, t. j. *morska* ili *primorska* županija. Već današnje ime *Primorje*, koje se per antonomasiam upotrebljuje za primorje makarsko, najbolje odgovara i nagoviešta na Porfirogenitovu *Parathalassiu* i *Marianiu* u izpravama od IX. do XI. vieka (Doc. VII. 111, 113, 117, 128, 132, 147, 149, 336). Porfirogenit nam dvakrat pripovieda, da su u njegovo doba otoci Mljet, Korčula, Hvar i Brač pripadali Neretvanima, t. j. Paganiji (Doc. VII. str. 406 i 410), a Ivan, mletački kroničar, pod god. 839. pripovieda, da je dužd Petar (Tradonik) te godine sklopio mir sa hrvatskim vladarom Mojislavom u mjestu, koje se zove „sancti Martini curtis", t. j. dvor s. Martina, te, prešavši k neretvanskim otocima, da je sklopio savez s Družkom (Drosaico), vojvodom „*Marianorum*". O Dvoru s. Martina piše dr. Rački (Doc. VII. str. 336), da mu je to mjesto nepoznata položaja, ali svakako da ima biti u Hrvatskoj pokraj mora. Prama otoku Braču, na poljičkoj morskoj obali, izpod sela Podstrane, je na generalštabnoj karti zabilježena pokraj mora crkvica S. Martina, kojoj je ime dr. Jelić na arkeologičnoj karti Solina i okolice podcrtao crljenom bojom u znak, da je sredovječna. Mislim svakako ob istoj crkvici „sancti Martini, que est sita in monte grasso" je uspomena u opisu (g. 1080) zemaljâ što jih je Petar Črne darovao samostanu sv. Petra u Selu (Doc. VII, str. 133), jer je rt Mutogras-Montegrasso put jugoiztoka tek 1·5 km. udaljen od crkvice S. Martina od Podstrane. Zato bi dobro bilo, da se pomnjom izpita rečena zlamenita crkvica i njezina okolica. S toga mjesta je mletački dužd najbolje mogao „pertransire" „ad Narrentanas insulas". Ako je pak rečeni dužd sklopio savez sa Družkom morskim vojvodom na neretvanskim otocima, najvjerojatnije na Braču, to se razumije, da su Marijanci i Neretvani jedni te isti, a Mariania što i Pagania.

O toj županiji piše Brašnić („Rad" XXV. str. 43) pod imenom „*morska*", „kraj od rieke Cetine do Neretve", i uzimlje ju dakle za jednu jeditu župu, dodavši dapače, da „bijaše jedna od najvećih u hrvatskoj državi", premda je neposredno prije nje opet kao posebnu župu naveo „makarsku ili mokransku".

Kukuljević je u kazalu u opazci na rieč „iup. Morsticus (Marsticus, dux Marianorum)", pisao (Cod. dipl. I. str. 237): „Veliko je pitanje, dali tako zvani Comes Morsticus, Maristicus i Dux Marianorum bijaše u pravom smislu županom ili predstojnikom pojedine primorske župe. Ja bi ga prije smatrao za ravna bizantinskomu Drungaru (δρουγγάριος τινν πογιμων) ili admiralu t. j. vojevodi, ili županu pomorstva, te se je mogao zvati i županom *morskim*, morsticus, maristicus, a ne primorskim kako bi valjalo da se je zvao kad bi bio predstojao primorskoj župi".

Kad pomislimo, da je župa neretvanska, Paratalassija, morska, ili marijanska ili Paganija za jedno sa Zahumljem najprije pripadala hrvatskoj državi, a da se je od nje odciepila bila zajedno s Zahumljem i Dukljom za vladanja Pribine (949—970 — Smičiklas Povj. Hrv. I. str. 227), upravo dak u doba kad je car Porfirogenit pisivao svoju povjest, lako ćemo razumjeti, kako carski pisac s jedne strane ubraja Paratalassiju medju hrvatske županije, a s druge opet broji istu župu ali pod imenom Paganije medju susjednim krajevima, koji ne pripadaju državi hrvatskoj. Tim pak što je slavni i veliki kralj Petar Krešimir „obnovitelj moći kraljestva" hrvatskoga (Smič. Nav. dj. I. str. 249) pod vlast hrvatsku povratio „primorje i humsku banovinu" možemo sebi tumačiti, kako se za vladanja istog Krešimira, Zvonimira i Stjepana II. pojavljuju na hrvatskim izpravama imena Rusina i Jakova morskih vojvoda (Doc. VII. str. 98, 111, 113, 117, 128 i 149).

Da je pak *morski vojvoda* mogao biti i županom županije, koja se je vjerojatno zvala i *morsko* jer joj se je obseg prostirao i preko mora obuzimljuć otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet, i da je isto doba mogao biti admiralom hrvatskog brodovlja, to je najlašnje vjerovati kad se uzme u obzir i iz davnijih doba na daleko poznata velika morska sila Neretvanâ, pred kojom su Mlečići na dugo stupili, a kašnje Omišanâ, te da su jedni i drugi u obsegu jedne te iste županije, drugi dapače zar ni-

rjedoci povelje podpisivali.[1] Je li dridska župa imala svoj glavni grad toga mena? od nikud nemožemo znati, nego nad selom Marinom-Bosuljinom diže e veliko brdo, koje se i danas zove *Drid*. Na vrh njega je crkva čudo-vorne slike Majke Božje, koju, u drugoj polovici XV. vieka, kada Turci počeše navaljivati i prodirati do mora, trogirski biskup prenese u crkvu franovačkoga samostana na Čiovu u Trogiru, gdje se i sad nalazi i zove Gospa na Dridu ili Drida.

Na tom brdu nevide se ruševine kakva tvrdoga grada; ali je lasno mogao biti razrušen i njegovim kamenjem sagradjena današnja Marina. Prvo loselenja Hrvatâ, taj se je predjel na način poluotoka zvao *Illis* i *Promonto-rium Diomedis*, te je imao glavni latinski grad na južnom kraju prama itoku Arkandjelu. Ruševine mu se i danas vide, i zovu jih *Stari Trogir*. Županija je svakolika krševita i malo napučena, a puna dobrih pašnjaka. Za kralja Zvonimira bio — territorium regale (Rački Mon. VII. 115.), a god. 226. darova kralj Koloman *Drid* trogirskomu biskupu — „praedium regale Drit cum omnibus suis pertinentiis et pascuis sibi adjacentibus, montibus, vallibus et terris universis quae laborari possunt et ad eumdem

rugo nego neposredni nasliednici prvih, pod promjenjenim imenom. Naravska je stvar, da je svakolika orska vojena sila hrvatske kraljevine toliko u prvo slavno doba za Tomislava kralja, koliko i kašnje d Petra Krešimira do Stjepana II., imala bit povjerena u ruke Neretvana, tih priznatih pravih vje-aka pomorskih. — Rusin morski župan, brat kralja Slavića, oko g. 1065—74 darovao je svoj dio zemlje Trsteniku (po svoj prilici onog Trstenika, „po sred polja sela Jesenica, ispod župničke crkve" (P. Petar aer: Dvije opatije itd. str. 24) samostanu Sv. Petra u Selu. Tu je darovštinu, po Rusinovoj smrti, potvrdila jegova udovica i brat mu kralj Slavić, koji je dapače i svoj dio zemalja na istom mjestu darovao istom mostanu. (Doc. VII. str. 98). Pred istim Rusinom tvrdio je Petar Črne, da je kupio roba „Lubizo de ruba" uz ciene od jedne robkinje i jednog momčića (Doc. VII. str. 135). Posve vjerojatno, kao morovodju vatskoga brodovlja nahodimo Jakova, morskoga župana, često u Spljetu, i, kao dostojanstvenika u višoj sti od ostalih župana, prije ostalih podpisana kao svjedoka na kraljevskoj izpravi Stjepana II. (1088—89. oc. VII. str. 149), pa još i kao kraljevskog poslanika (legatus) u regestu kralja Zvonimira (Doc. VII. str. 3). Znamo dapače, da se je on nahodio u Spljetu sa svojim vojnicima oko 1076 god. (Doc. VII. str. 1—128), te možemo nagadjati, da se je tada u spljetskoj luci ili u Poljudima nahodilo usidreno hr-tsko brodovlje. Kad je god. 1078. kralj Zvonimir darovao nadbiskupu spljetskomu prihode župe ce-ske, na dotičnoj izpravi najprvi se je podpisao cetinski župan, kao predstojnik županije, a odmah njim Jakov morski (Doc. VII. str. 117). Da je Jakov za dulje doba boravio u Spljetu, dokazuje nam a okolnost, što se je skupa sa ženom nahodio u Solinu, kad je Petar Črne pred njim tamo kupovao ke posjede. Kralj Zvonimir potvrdio je u Šibeniku oko god. 1080. Petru Črne neke kupovštine pred jedocima, medju kojima je i Jakov morski, o kojemu bi mogli naslućivati, da je po svoj prilici tamo vezao bio na svojim brodovima i samoga kralja sa svom svitom njegovom (Doc. VII. str. 128). U godbi oko god. 1076. učinjenoj od Petra Črne radi nekih njegovih zemalja oko Tugara u Poljici akov morski vojvoda" prvi je medju svjedocima (Doc. VII. 111—128). Op. ured.

[1] Ovim pok. Zlatović prvi izjavljuje prilično vjerodostojno mnenje o položaju dridske županije. se tiče pak predloženog joj obsega i granicâ, obziruć se na rieči pokrajinske sinode obdržavane u ljetu oko 1045—67. god. „**castrum Sibenicense cum tota sua iupa**", iz kojih je razumjeti, da je osim atskih županija nabrojenih od Kukuljevića, Račkoga, Brašnića i Zlatovića obstojala takodjer i *ši-ska županija*, kojoj je središte bilo u gradu Šibeniku, u kojem nahodimo često hrvatske kraljeve ra Krešimira, Zvonimira i Stjepana II, treba da predložimo u toliko skraćen po Zlatoviću pred-en obseg dridske županije, sa sjeverozapadne strane od rieke Krke put jugoiztoka, u koliko možemo misliti, da se je s ote strane prostirala šibenska županija. Gradove dakle: Grebci-Grebaštica, Jadre-ac, Mandalinu, Vrhpoljac i Šibenik treba od prilike pripisati novo predloženoj županiji šibenskoj. Op. ured.

„locum spectantibus". (Farlat. IV. 337.) Što kašnje potvrdi kralj Ljudevit god. 1358. (Farlat ibid. 185.) Krševita župa nije mogla imati bogatih gospoština, niti tvrdih gradova. Spomenuti ćemo sliedeće.

Gradovi.

1. Drid—Drit. Na jugoiztok sela Marine-Bosuljine diže se oveće brdo i na njemu crkva Majke Božje. Okolo nje ima dosta grobova, a niz brdo do mora komadâ opeka i krnjotina raznovrstna zemljana posudja okolo mjesta Gusterna, trogirske obćine. Cienimo, da je tute stalo glavno mjesto i sielo županije Drida, kog je isto brdo ime održalo.

2. Marina - Bosuljina. Rukavac morski od Trogira dugo se zavlači na način zatona prama Marini, u trogirskoj obćini; a pri kraju istoga pod brdom Dridom leži župno selo Marina u davnija vremena ogradjena zidom. U njoj su dvie jake četvrtaste kule, jedna biskupova, a druga za obranu mješćanâ. Mjesto se spominje u listini kralja Zvonimira god 1078. (Rački Mon. VII 115) i kraljice Elizabete god. 1383. (Kukuljević, Jura. 115.) Turci su više krat na selo navaljivali, te ga god. 1659. osvojili i oplienili. Sada su utvrde zapuštene.

3. Primošten (Capocesto). Izmedju selâ Rogoznice i Krapnja, pri moru, u šibenskoj obćini, obla se glavica proteže u more na način poluotoka. Na sjevernoj strani iste leži selo Primošten s kopna ogradjeno visokim zidom. Na vrh glavice bila je tvrdjava, koju često spominje Sanudo u svojim uspomenam S. Marko, danas razkopana do temelja. Mjesto, gdje je bila, se zove *gradina* i na njoj je župna crkva Sv. Jurja i seoski ukop.

4. Grebci, Grebaštica. Krapnju na iztok, izpod sela Grebaštice, dugo se uvlači u more poluotok Oštrica u obćini šibenskoj. Ovaj poluotok, to jest njegovu desetinu, darova šibenska obćina biskupu pri svrsi XIII vieka, da bude uz ostale za njegovo uzdržanje (Farlat IV. 465.) Grebaštica bijaše od davnijih vremena jedna od poglavitijih župa sa svojim nadpopom, a poluotok Oštrica dugim i visokim zidom ogradjen od mora do mora. Na sriedi bedema duga je za kilometar na uzvisitu humcu tvrdjava, koju danas nazivlju *Starim Šibenikom.* Oštrica za turskih četovanja bijaše obći sbjeg puka iz Zagorja, gdje bi se u pogibelji zaklanjali sa svojim malom i stadom. Danas leži zapuštena i neobradjena.

5. Jadretovac—Kaštel Andreis. Od otoka i sela Krapnja, u šibenskoj obćini, zavlači se k iztoku dug rukavac mora prama Vrhpoljcu u šibensko polje, gdje na kraju sačinjava prostranu luku danas većim dielom zasutu pržinom i glibom. Na jugo-iztočnom kraju te luke, pri položitoj kosi uz more, stoji selo Jadretovac, njegda jaki i bogati gradac. Neki pisci trube, da je bio napučen od ostanaka pučanstva razrušenog Solina (?). Srednjih doba služaše kao zaklonište kmetova i težaka; napokon, po izumrću vlastnika

ilemenitih *Andreiša,* gradac je zapušten, ter mu se kule i bedemi sami ruše. 3radac je na četverokut, ima s južnoga kraja oblu kulu, nekoliko kuća iznedju bedema, ostale naokolo, koje propadaju rad nezdrava zraka

6. Mandalina. Na južnom kraju šibenske luke i zalieva pruža se poluotok a pri tjesnacu leži selo Mandalina, u šibenskoj obćini, ogradjena s kopna jakim bedemom. Višekrat na selo Turci navaljivahu, osobito za obsade Šibenika god. 1647/8. ali ga ne predobiše. Bedem je zapušten i prorovan.

7. Vrhpoljac. Na iztok Šibenika i Mandaline u šibenskoj obćini, nad selom Vrhpoljcem, diže se oštro brdo. Na njem se vide ostanci ograde i kulâ staroga gradića Vrhpoljca, koji po naredbi god. 1647. generala L. Foškula bi razkopan, a mješćani se preseliše na otok Krapan. Sa sjeverne strane, izpod grada, bijaše velika ograda suhozidna, a izmedju nje i kaštela poredane male kućice zagorskih posjednika, gdje bi se u pogibli od turskih četnika zaklonili. U mletačkom izvješću god. 1520. to se spominje: *dove si hanno renduto li villici per segurtà per causa delle incursioni turchesche* (Ljubić Mon. VIII. 82.) Sad je sve srušeno.

8. Šibenik. Naprama ušću, kojim rieka Krka utječe u more, s lieve strane nad obalom visi se oštruljast humac, pri vrhu klisurast, a povrh klisurâ, Hrvati načiniše tvrd gradac Šibenik, koji mletački vojvoda Ordelafo Faliero god. 1116. obori do temelja. Podvostručeno pučanstvo bjeguncima iz razrušena Biograda opet stari gradac podigne i predgradja k jugu razprostrani; ali jim vojvoda mletački opet utvrde obori do zemlje i napokon god. 1412. grad zaposjedoše i bolje utvrdiše. God. 1663. grom zapali barut u starom gradcu i raznese tvrdjavu. Opet obnovljena god. 1752. drugi se put prah zapali i obori do zemlje bedeme. Na starom temelju general L. Dulfin sagradi današnju tvrdjavu sv. Ane, a ruševine temeljâ okolo iste pokazuju kolik bijaše stari hrvatski grad. U starom Šibeniku često su se nazili naši kralji, sabore držali i povelje dielili; god. 1066. P. Krešimir; god. 1074. D. Zvonimir; 1089. Stjepan, *apud Castrum Sibinico* (Cod. Dipl. · 175) i Koloman god. 1105. — Danas su razrušene utvrde i Šibenik je postao otvoreno mjesto.[1]

---

[1] Medju hrvatskim županijama, obstojećim za narodne dinastije, broji Brašnić („Rad" XXV. str. 4) i *mosorsku*, o kojoj kaže, da je „župi poljičkoj susjeda sa iztoka". Kad bi moguće bilo da je ta panija obstojala, onda, obziruć se na njezino ime, ona nebi mogla biti nego u Mosor-planini, koja se it iztoka proteže samo do rieke Cetine; ali pošto je Cetina od Trilja (Garduna) pa sve do Omiša izčna granica poljičke županije, a preko Cetine se na iztok protezala županija *morska*, kako smo vili, to se već i po tomu može razumjeti, da na iztok Poljice za takove županije nije bilo mjesta u vatskoj kraljevini. Obstanak takove župe naslanja Brašnić navodima sliedećih izvora: 1. darovnicu etra Črne crkvi S. Petra u Selu, gdje se spominje, da je kralj Zvonimir darovao ujaku Strezzu „totas rras, quae erant in Masaro a Salona usque Biaki" (Lucius De Regno l. II, c. 15; Carrara, Archivio pitolare di Spalato pag. 61; Rački Doc. VII, str. 132); 2. listinu kneza Trpimira dne 4. ožujka 852. lje kaže „hec sunt nomina servorum de Masaro" (Kukuljević Jura I, 4; Luc. o. c. l. II. c. 2, Farl. l. Sacr. III. 52; Rački, Doc. VII, 5); 3. zapisnik pokrajinske sinode spljetske oko god. 1045., gdje se

X. Županija Kliška.

Ova županija, i ako nije spomenuta od Const. Porf., imamo dokaza, da je obstojala od davnijih vremena. On i tako spominje grad ili tvrdjavu, pa i mjesto više krat listine spominju. (Rački Mon. VII. 20, 23, 28, 153, 200, 265, 278.)

Najstariju uspomenu županije imamo u Mučimirovoj listini god. 892. na kojoj je podpisan *Leledrago iupano Clisse.* (Cod. Dipl. I, 73.) Spominje i Toma Arhid. *Comitatum Clissae.* (Rački Mon VII, 200.)[1]

Po položaju i ustrojstvu zemljišta županija kliška mogla se je sterati zapadnim obronkom planine Mosora do rječice Žrnovice kod Stobreča na jug, te solinskim i kaštelanskim poljem do Trogira, a na iztok zamosorskom ravnicom do kraj Dugopolja. Od sjevera zatvarala ju kaštelanska brda. Medjašila sa županijami od sjevera *Sminskom,*[2] od iztoka poljičkom, od zapada trogirskim *territorijem* i župom zagorskom. Uzak obseg, ali pitom, plodan i

---

medju crkvenim županama (parochias), koje je metropolitska spljetska crkva sebi pridržala, broji i „Masarum“ t. j. mosorska (Tom. archid. Hist. Sal. c. 14; Rački Doc. VII, str. 200); 4. listinu kralja Kolomana od g. 1103. (Kuk. Jura I, 25; Luc. o. c. l. II, c. 4; Farl. Ill. Sacr. III, 164; Krčelić, Not. prael. 137; Kuk. Cod. dipl. II, 8), gdje kaže „decimas Massari“ po Brašnićevu navodu, dočim u listini stoji još „decimas ... Massari cum toto monte magno Politii“. U navodu pod 1) razumije se, da je kralj Zvonimir svojemu ujaku Strezzu darovao bio sve kraljevske zemlje, koje bijahu u Mosor planini i one, koje su se nalazile izmedju Solina i Bihača. Nego je uz to Strezzo zaposjeo bio i neke zemlje Petra Črne, pod izlikom da su *kraljevske.* Na to je Petar prosvjedovao prikazavši se u Šibeniku pred kraljem Zvonimirom, i dokazao, da od Strezza zaposjednute zemlje ne bijahu kraljevske, nego od njega kupljene kod pojedinih posjednika istih, što mu je kralj i potvrdio. U 2. navodu iz listine kneza Trpimira, kojom je isti knez potvrdio stare darovštine crkvi spljetskoj i učinio joj nove u Lazanim (na obronku Kozjaka nad Sućurcem) i u Tugarim u Poljici, nabrajaju se robovi, koji pripadahu imanju u Tugarim i po ostalim mjestima Mosor planine u Poljici. Na 3. mjestu iz zapisnika spljetske sinode oko god. 1045. „Masarum“ je pobilježeno uz županije cetinjsku, hlievanjsku, klišku, Omiš i Krbavu, kojih je župâ mitropolitska crkva spljetska pridržala sebi prihode. Isto se razumije u 4. navodu, po kojem kralj Koloman potvrdjuje nadbiskupiji spljetskoj sva prava i sav posjed, medju kojima se nabrajaju i desetine Mosora sa svom velikom planinom poljičkom.

Po svim tim navodima razumije se, da Mosor nije bila kakva posebna županija, različita od poljičke, nego drugo lokalno ime za poljičku županiju, koja se je prostirala po Mosoru i okolo njega. Ista se stvar može bolje razumjeti po riečima Zvonimirove listine, krivotvorene 1338. god. (Rački Doc. VII, 114), gdje su nabrojena razna sela poljička i kazano je o njima, da „positae sunt *infra montes Massari*“. Tu su medju ostalim selima Srinjine, Gata, Tugari, koja nisu izvan Poljice, nego baš u Poljici, o čijim medjašima je i sam Brašnić pisao polag poljičkog štatuta XCIX., da je bila izmedju Spljeta i Omiša, na sjeveru (ne, nego na zapadu. Op. ur.) bijaše joj granica rieka Žrnovica, na istoku i jugu rieka Cetina.

Ako ni dr. Rački u knjizi Documenta VII nije u kazalu (ad v.) spomenuo Mosor kao posebnu županiju, znači, da nije ni on odobravao Brašnićevo mnenje. Op. ured.

[1] Brašnić (Nav. razpr. u „Radu“ XXV. str. 42) spominje još listinu kralja Petra Krešimira od 8. srpnja god. 1071., gdje piše: „Clissam suis cum pertinencijs“ (Farl. Ill. Sacr. V. 329) a u listini Kolomanovoj od god. 1103: „decimas ... Clisiae et eius districtus“.

[2] Početkom XV. vieka, sudeć po listinama kralja Ladislava dnevâ 23. ožujka i 27. srpnja 1407. (Arkiv za povjest jugoslavensku, knj. VII, str. 68 do 70, u prilogu dra. Rački-a „Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju“), sterala se je kliška županija i sa sjeverne strane Kozjaka put zapada do sela Radošića „posita juxta confinia castri nostri Clissii“ (Nav. dj. str. 68) i rek bi, da joj je u to doba pripojena bila stara županija sminjska, jer druga navedena listina kaže: „villam Oszoje vocatam, in districtus de Chino comitatus Clisii“, ako ćemo da je ono Chino pogrešno tiskano ili pisano mjesto *Smino.* Svakako je Osoje ne daleko Klisa sa sjeverne strane Kozjaka. Op. ured.

namenit. Na njemu su ruševine latinske *Salonae*, na kojih podigoše hrvatski ralji veličanstvene bazilike i opatije sv. Petra, gdje su se krunili i Sv. Stjeana, gdje su se pokapavali, izvan drugih Sv. Marije, Sv. Moisije i Sv. Barnla; tako i ostala mjesta, koja ćemo dalje spomenuti.

Gradovi.

1. Klis. Na ogromnoj klisuri od iztoka nad Solinom, izmedju planine Mosora i brda Kozjaka, na razvalinama rimskoga *Castrum-a*, utvrdiše Hrvati drevni Klis, koji spominje listina bana Trpimira god. 852: ex curte nostra quae *Clusan* dicitur (Rački Mon. VII, 4.) tako i Const. Porf. Κλεῖσα Ibid. 6.), te god. 978. kralj Držislav (Rački Mon. VII, 23.) i višekrat u sliedeća vremena. Bio nepredobitan, jer nepristupan sa svake strane. Iza mnogo pokušaja uzeše ga Turci gladom god. 1537. a naši preoteše god. 1648. Od malo vremena razoružan, još je u prvobitnoj cjelosti. I on ima svoju oblu kulu.

2. Kuk. Na jug Klisu, nad selom Kučine, spljetske obćine, na vrh oštrujasta grebena Mosora, vide se ostanci gradića Kuka, što ga mletačko izvješće god. 1620. nazivlje: *„la fortezza di Cuco loco importantissimo“*. (Ljubić. Mon. VI, 161.) S njega na obsadi Klisa g. 1648. topovi najviše škodovaše tvrdjavi i prisiliše Turke na predaju.[1]

3. Kamen. Iznad Stobreća u spljetskom polju posred seoca Komensko, diže se velika obla klisura i na njoj tvrda kula i ograda danas razkopana, u XVI. vieka često preotimana od Turaka i Spljećana. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *Sasso citta murata situata in mezzo di una campagna sopra quasi un sasso.* (Starine XIV, 179.) Sad je razkopana do temelja.

4. Solin—Lončarić. Od solinskoga mosta na iztok usred polja vidi se jaka četverokutna tvrdjava sa četiri jake kule na krajevima. (Sagradjena u XIV. vieku od spljetskoga prabiskupa?) Nju su Turci prvo uzeli, pak na Klis urišali god. 1537. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *„Salona overo Loncarich loco murato in forma di fortezza, edificio vecchio vicino al mare e alla fiumera di Salona“*. (Starine XIV, 179.) Davno je zapušten i proovan.

5. Kozjak. Na Prosjeku izmedju briega Grebena i brda Kozjaka diže se stara obla kula i srušena ograda. Mletačko izvješće god. 1630. spominje: *Koziak è luogo murato piccolo.* (Starine XVI, 180.) Valja da je stala straža

[1] U Krešimirovoj listini g. 1070. izdatoj u Ninu (Doc. VII, 82—3), te u onoj Stjepana II. izdatoj u Šibeniku 1088—9 god., spominju se župani „zastobrinscicus“. Brašnić ni Zlatović ne obaziru se na te župane i ne traže županiju, kojoj bi mogli pripadati. Dr. Rački (Doc. VII, str. 513) broji medju hrvatskim županijama po tim županima župu „zastobrsko“, a Kukuljević (Cod. dipl. I. 237) u kazalu, kao i Rački, zove ju samo „Zastobrinje?“ Po sličnosti imena moglo bi se nagadjati, da bude obstojala župa *Stobrečka* izmedju poljičke i kliške županije, te spljetske okolice. Toj maloj županiji mogla su pripadati sela Stobreč, Kamensko, Mravince i Kučine. Tad bi po Zlatoviću opisane gradove: *Kuk* i *Kamen* trebalo brojiti u toj županiji. Op. ured.

na obranu puta iz Zagorja Klisu, kao što je druga slična obla kula na iztok Klisa na briegu na prolazu iz Poljice i Cetine.

6. Lučac-Sućurac. Kaštel Lučac, kasnije Sućurac rad župne crkve Sv. Jurja *in Putalio*, jedno je od najstarijih mjesta, koje su Hrvati naselili uz morsku obalu solinsku. Povrh polja ban *Dux* Moislav sagradi crkvu Sv. Jurja, koju vladar *Dux* (vojvoda) Mučimir dosudi odlukom iz Biača g. 892. spljetskom prabiskupu, a do tada bijaše ninskoga hrvatskoga biskupa. (Farlat. IV, 209.) Kašnje je nješto u jug razprostranjeno i bedemom opasano.

7. Ostrog. Iznad kaštela Kambelovca povrh polja bijahu Hrvati načinili gradac Ostrog, ali Latini bojeć se, da će im prisvojiti polje, velikom silom iz Spljeta navališe, osvojiše i sviet u sužnje odvedoše. Toma Arcid. nekom radošću povieda, kako su ti sužnji gladom i svakom nevoljom pomoreni!

8. Klobuk. Iznad Kaštela Novoga posred polja bijaše Opatija Sv. Petra u Klobuku sagradjena od hrvatskih vladara na način tvrdjave, u kojoj oni pribivaše i dieliše povelje. Danas puk nazivlje ostanke ogromnih zidina *Miri*. Spominje ga Const. Porf. medju gradovim: Claboca. (Rački Mon. VII, 400) i kralj Zvonimir god. 1078. (Rački. Mon. VII, 114.)

9. Oprok. Od sela Labina k jugu, izmedju prgometskih i labinskih brda, u trogirskoj obćini, bijaše *Castrum Oproc,* što ga spominje Farlati (III, 335.) Mali zaselak Opor, kaže samo mjesto gdje bijaše.

10. Biać. Izmedju Trogira i Kaštelâ, na ruševinam rimskoga *Siclis,* hrvatski kralji sagradiše kraljsko selo *villa regalis* i nazvaše Biač. U njem su kralji stanovali i povelje dielili. Ondje ih spljetski prabiskup pohadjao i krstio izostale Hrvate. Danas od toga kraljskoga sela nikakve uspomene ne ostaje, do obnovljene crkve Sv. Marte, gdje je Dux Trpimir god. 892. napisao darovnicu : *„ante fores eclesiae sancte Martae martyris, Actum est Biaci.* (Cod. Dipl. I, 73.) Na jugo-iztočnom kraju brda Sv. Nofra vide se velike gromile kamenjâ, možda ruševine tvrdoga gradca nad Biačem, a od podnožja brda k moru sterao se varoš *Villa.*

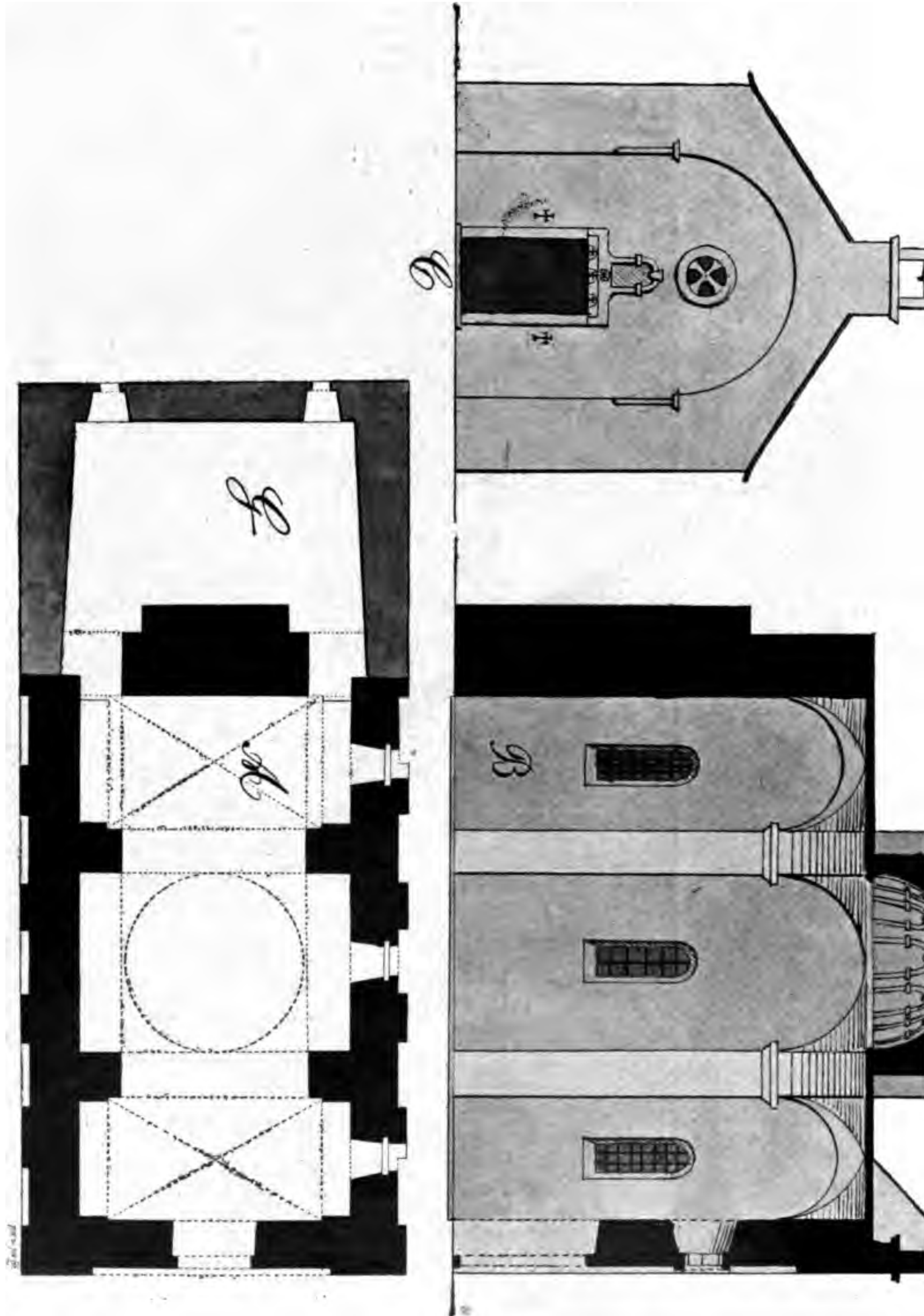

Crkva S. Petra u Omišu.

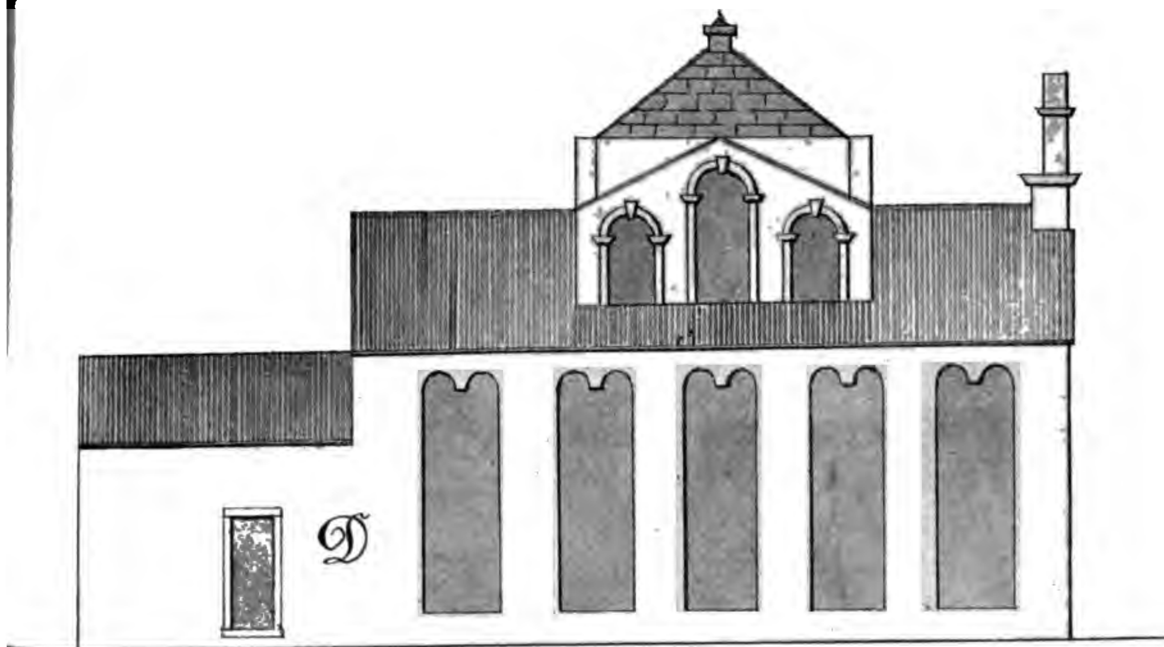
(Sa slikama.)

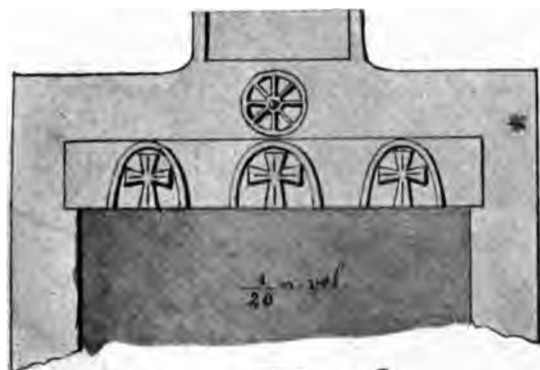
U prošastom broju ovog časopisa (str. 182) iztaknuo sam, kako je, do dneva današnjega dobro sačuvana, crkva S. Petra u Omišu spomenuta u dvie izprave iz druge polovine XI. vieka, po kona se doznaje, da je hrvatski kralj Slavić sjedio u njoj skupa s banom trom i Sarubom i riešio pravdu izmedju Petra Črne i Tugarana; pa sam naglasio, da je ona „do sad nepoznata narodna svetinja i pravi dragulj u vjesti hrvatsko-bizantinskog graditeljstva. Sad ću da to i obrazložim. Na iloženim tablicama prikazuje slika A tloris, B uzdužni presjek, C pročelje, pogled na crkvu sa sjeverne strane, sve u ortogonalnoj projekciji u mjeu od $^1/_{100}$ nar. veličine. Crkva je to malih protega (duga bez riznice [G u risu] 9·25 m., široka 5·695 m.) okrenuta pročeljem k zapadu. Sastoji od dne same ladje, koja je su četiri jaka nutrnja pašesterasta podpornjaka zdieljena na tri odiela: jedan srednji veći i dva pomanja s istočne i zadne strane. Prednji i zadnji odio pokriveni su unakrstnim svodovima, ednji polukrugljastim bizantinskim kubetom dovoljno poduprtim od četiri lukružna luka uprta na podpornjake i četiri trokutna sferična *pendentifa* edju lukovima. Površine unakrstnih svodova i kubeta oblieplјene su delim stukom, u kojemu su izradjeni takodjer, od 1 do 2 cm. naskočeni, usni okviri. Tim je okvirima površina kubeta razdieljena na gornju kapu sa danaest dugoljastih istokračnih sferičnih trokuta, u kojima su naizmjence grane i golubice, i dolnji pojas od jedanaest o sebi stojećih sliepih zaokvirenih kada, sa dobro naznačenim četverokutnim nadstupinama i ključevima luvâ. — Pročelje ima po sriedi 1·17 m. široka vrata sa dvostrukim nadatnikom. Na dolnjem su nadvratniku (sl. E) naskočeno plohorezana tri pravilna luka, kojih su polja urešena križevima pri kraju razširenih krava; na gornjemu je u krugu urezan monogram Isukrstov u obliku osmeroakasta kola. Taj monogram sastoji od prosta križa + i slova X, a nahodi na kršćanskim spomenicima počamši od IV. vieka.[1] Upravo takav monoam u kolu nahodi se na sarkofagu nepoznatoga u Ravenni,[2] koji potiče VIII. vieka. Više nadvratnika je po sriedi mala uokvirena sliepa arkada naznačenim nadstupinama i ključem. Na sred pročelja je mali okrugli

[1] Stockbauer — Kunstg. d. Kr. str. 110, 118.
[2] Cattoneo — L' arch. in It. dal s. VI. al Mille str. 25.

prozor, kojega je sredina izpunjena kamenitim križem S. Andrije ili slovom X, koje, takodjer po starokršćanskom običaju, naznačuje monogram Isukrstov. S jedne i druge strane ulaza nahodi se uzidan po plohorezan latinski križ (sl. F) razširenih krajeva. Svi spomenuti krstovi na pročelju, uporabom i

E

oblikom, svjedoče za razdoblje od VIII. do X. vieka. Po 1·1 m. široke, a 0·1 m. naskočene dvie lezene na uglovim pročelja vezane su izpod lastavice sliepim polukružnim lukom, kojega su početci naglašeni nadstupinama tankih polustupića završenih s dolnje strane u obliku mensolâ. U vrh pročelja je mali prost pročeoni zvonik na jedan sami luk. Sjeverna i južna strana crkovnih platna obskrbljene su sa po šest lezenâ, naskočenih po 13 cm., koje su malo izpod strehe medju sobom sdružene parovim sliepih lukića.

Nad lukovima, koji podupiru kube, podižu se iznad zajedničkog krova crkovne ladje četiri zabata na lastavicu, od kojih su sjeverni i južni simetrično urešeni sa tri sliepe arkadice, od kojih je srednja viša, a zaokvirene su i imaju takodjer naznačene četverokutne nadstupine i ključeve. Ti zabati

*

zahvaćaju tek izvanjsku polovicu debljine dotičnih zidova, dočim se nutri polovina podiže do izravnanja sa sljemenom lastavicâ, te služi uporište četverostranu šatorastu krovu, u vrh kojega je četverobridan kamen p kriven pločom, nad kojom je opet četverostran malašan onizak šiljnik, mje pinije.

Na sredini južnog platna svakog odiela crkvene ladje je po dugolja polukružno završen prozor, ne zaokviren s vanjske strane. Sva su tri pr zora raznim načinom razdieljena kamenitim rešetkama *(transennae)* na tvorinasta okanca. Pošto su prozori probiveni obzirom na samu nutrnjo to oba pokrajna zahvaćaju svojom širinom i po dobar komad lezene.

Iztočna strana crkve će bit u postanku po svoj prilici završivala k iznutra polukružnom absidom razstavljenom od crkve još obstojećim debel zidom, poput onoga u crkvi S. Silvestra na otočiću Biševu,[1] na koji je n slonjen moderni otar. Do otara su s jedne i druge strane u istom zi probivena vrata. U poznija doba bit će radi veće udobnosti razorili absi i nadomjestili ju današnjom prostranijom riznicom. Nad jednim i drug spomenutim vratima je u zidu izdubak, te je u onom od strane Ev gjelja nezgrapan drven kip S. Petra, a od strane Poslanice iste vrsti S. Pavla.

Kako se razabire po gornjem opisu, omiška crkva S. Petra, svojim g diteljskim ustrojstvom, predstavlja poseban, prezlamenit i karakterističan stupanj razvitka ravenatsko-bizantinskoga sloga medju Hrvatima na iztočn obali jadranskog mora. Prvi je to do sad na hrvatskom tlu poznati poku prilagodjenja kubeta prosto bazilikalnoj osnovi, stopljenja centralnoga sa b zilikalnim sustavom — prava slika i proizvod križanja u borbi medju iztočn i zapadnom crkvom i kulturom, koja se je u hrvatskoj državi neobičn žestinom vodila navlaš svršetkom IX. vieka, u doba postanka Focijeva r kola i u prvoj polovini X. vieka. Pogledamo li na četiri lastavice, koje o koljuju i pritiskuju kube omiškog S. Petra, i tri sliepe arkadice na sjever i južnoj, pa pomislimo li na četiri podpornjaka, što jih podupiru u nutrnjo crkve, i sravnimo li cio taj sklop sa sklopom ravenatsko-bizantinskog kr dobro poznate crkvice S. Križa u Ninu, (vidi priloženu sliku na s dećoj strani), kojoj je križalište pokriveno čunjastim kubetom, to će odmah uvidjeti, da je osnova crkve S. Petra postala samo stegnuć popriečnog broda na ona dva para podpornjaka; a to nam oglašuju lastavice jednako malo nagnutih strana i jednako urešene sa tri kra jednako razporedjene sliepe arkadice, kao što su one na zabatim k kova ninskog S. Križa. Možemo zato slobodno kazati, da je, na d njem stepenu razvitka hrvatsko-bizantinskoga graditeljskoga sloga, jedn brodna crkva S. Petra u Omišu jasna reminiscencija crkve S. Križa u Ni

[1] Vidi moj opis iste u „Star. Prosvj.“ od o. g. Br. 3., str. 158.

zato kašnjeg postanka. Samo je nuždno iztaknuti, da je crkva S. Petra u Omišu jedina do sad poznata u Dalmaciji, koja nosi dobro sačuvano pravo starije bizantinsko polukrugljasto kube, bez trula, oblikom i nutrnjim uresom slično kubetu carigradske S. Sofije, dakako u vrlo sitnu razmjerju; pa je sva prilika, da su taj oblik kubeta prenieli na naše obale oni bizantinski svećenici, koji su u zadnjoj četvrtini IX. vieka dolazili u Dalmaciju, ili domaći kakav umjetnik ili svećenik iz svite bana Sedeslava, koji je putovao u Carigrad i boravio na dvoru velikog cara Bazila Makedonskoga.[1] Tako se može najbolje da protumači na hrvatskom tlu pojav jako naglašenog dapače karakterističnog motiva bizantinskog graditeljskog sloga, koji se je u toj

crkvi pridružio ravenatsko-bizantinskom motivu ninskog Sv. Križa. Ta ninska crkva postala je prilagodjenjem ravenatsko-bizantinskoga sloga hrvatskom ukusu i shvaćanju, jer ona ima istu križnu osnovu kao crkva SS. Nazarija i Celsa u Ravenni,[2] iz prve polovine V. vieka, i ima na zabatim kao i ova one tri sliepe arkadice medju lezenama, samo skraćene. Ali ninski S. Križ nije puko oponašanje spom. rav. crkve, nego se razlikuje od nje dodatkom dviju polukružnih apsida na popriečnom brodu, valjastim zidom oko kubeta, mjesto četverostranog, i čunjastim kubetom mjesto odkinuto krugljastoga. Ninska crkva S. Križa treba da je porieklom starija od IX. vieka, kako se je to već dokazalo i po nadpisu s nutrnje strane ulaznog joj nad-

[1] T. Smičiklas — Pov. Hrv. I. str. 191—2.
[2] Reber — Kunstgesch. d. M. A. 41.

vratnika[1] i po plohorezanom uresu s vanjske strane istoga, dočim ova S. Petra u Omišu, po prije rečenom, pristaje u doba od zadnje četvrtine IX. do početka X. vieka Eitelberger je bio toga mnenja, da crkvice bizantinskoga sloga u Dalmaciji na neki način označuju negdašnje prostiranje grčke crkve, jer da se može kao stalno uzeti, gdje ima takovih crkava, da je tamo vladao bizantinski upliv,[2] i nije se varao, jer se takovih crkava ne nahodi daleko od dalmatinskoga primorja, gdje znamo, da se je najjače prostirao taj upliv.

Tlorisom je crkva S. Petra u Omišu posve slična crkvi S. Luke u Kotoru.[3] One se pak najviše razlikuju u posvodjenju. Dočim su prednja i zadnja prostorija crkve S. Petra pokrivene unakrstnim svodovima, istoimene prostorije S. Luke posvodjene su šiljastim svodovima. U crkvi S. Luke pendentifi su na dvoje razdieljeni, kako je razumjeti po opisu g. Stratimirovića,[4] a kube neima pravilnog čisto okružnog dna, niti je sferično, nego parabolično, poput onoga bivše hrvatsko-bizantinske bazilike S. Eufemije u Spljetu.[5] I izvanjština kubeta na crkvi S. Luke nije četverostrana kao na omiškoj crkvi S. Petra, nego valjasta, pa zato ne spominje više postanak graditeljske osnove iz križa grčkoga, nego zastupa daljnji stepen razvitka graditeljskog ustrojstva na temelju osnove omiškog S. Petra. Na pročelju kotorske crkve Sv. Luke opaža se ista velika sliepa arkada kao i na omiškom Sv. Petru, dočim joj se samo na južnom platnu opažaju tri razdaleke lezene, a četiri na polukružnoj apsidi. Sva je prilika dakle, da je crkvi Sv. Luke u Kotoru, koja je gradjena tek 1195. god.[6], crkva S. Petra u Omišu mogla biti uzorom. Ta jesu Kotorani u ono doba često mogli dolaziti u Omiš i biti s njim u političkom i trgovačkom odnošaju, kako nam to dokazuju sliedeće izprave. God. 1080.[7] Petar Črne, utemeljitelj crkve S. Petra u Selu kod Srinjina[8] u Poljici, a ne daleko Omiša, kaže, da je u Kotoranâ kupio Petra Drakulu za tri solida (svakako zlatna). God. 1167. nahodimo, da su Kotorani sklopili bili mir s Omišanima, koji je imao trajati do devetoga koljena, te da se je omiški knez Nikola sa svojim srodnicima i podložnicima zakleo na Evangjelju božjemu (tako piše u dotičnoj izpravi) podknezu kotorskomu i svim Kotoranima, da će uzdržati mir i da neće (Omišani kao gusari) napadati kotorske brodove; a, ako im Kotorani budu činiti pravicu, da neće navaljivati na brodove, koji budu dolaziti u Kotor od Molunte do Privlake.[9]

---

1 „Star. Prosv.", god. I., br. IV., str. 258.
2 Die mittelalt. Kunstdenkm. in Dalm. str. 168.
3 Gj. Stratimirović — „О прошлости и неимарству Боке Которске". Tab. III.
4 Nav. dj. str. 21.
5 Eitelberger — Nav. dj. str. 293—295.
6 Стратимировић — Нав. дј. стр. 21.
7 Rački — Doc. VII. str. 134.
8 Pop Petar Kaer — „Dvije opatije Sv. Petra Gumajskoga i Sv. Stjepana de Pinis" — str. 9—39.
9 Kukuljević — Cod. dipl. II. str. 79.

Ovdje mi je još opaziti gosp. Stratimiroviću, da ako su neke crkve u Srbiji, kao crkva Vavedenija u potkrilju planine Ovčara, postanjem iz XIII. vieka,[1] stara crkva u Drobnjacima i u manastiru Podmalinskom, pa u selima Duži i Petnjici, po svojoj osnovi istovetne crkvi Sv. Luke[2] u Kotoru, to ipak ova nije nego posredujući spomenik medju oblicima omiškog S. Petra i onim spomenutih srbskih crkava, dočim se omiška crkva S. Petra ima svakako smatrati *pralikom* i kotorskoj i spomenicima srbskima, tim više, što se na pobočnom platnu spomenute crkve Vavedenija vide medju lezenama onakvi parovi lukova, kao što su i pod strehom omiškog Sv. Petra.

F. Radić.

[1] Valtrović — *O προδρομος* str. 12.
[2] Стратимировић — Нав. дј. стр. 33.

Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

IX.

Sprijeda:

† АСЕИ ЛЕЖИ КНЕ///(ЗЬ) Р///АДИВОИ ВЛАТКО
ВИЋЬ У ТОИ ВРИМЕ НАИБОЛИ МУЖЬ
У ДУБРАВАХЬ БИХЬ

Na glavi stećka:

А/ ВЬ РЕБЛАВЬ СЕИ СѢЧЕ
ГРУБАЧЬ
КОВАЧЬ

Čita se:

† Asei leži knez/ Radivoi Vlatko-
vić/ u toi vrime naiboli muž/
u Dubravah/ bih/
A/ v/ Reblav/ sei sječe
Grubač/
Kovač/

Interpretatio latina:

† Hic jacet comes Radivoi (Martinus?) Vlatković isto tempore optii
vir in Dubrave fui

Et in Reblave hic sculpsit
Grubač
Faber (cuniculator).

Poznat je u povjesti vlastelin Hercega Stjepana i kralja bosansk
Stjepana Tomaševića, vojvoda ИВАНИШЬ ВЛАТКОВИЋЬ 1454—61.
468. 488. cf. ИВАНИШЬ. — Vojvoda Humski АГУСТИНЬ ВЛАТКОВИ
1488. M. 538. — Vojvode ЖАРКО И ТАДИЈА ВЛАТКОВИЋИ 1488. M. 5
Sva su ova trojica braća pomenutomu Ivanišu, a njegov je otac k
ВЛАТКО, biva imao je ove sinove: vojvodu Humskoga Ivaniša, a ostali
bili knezovi: Marko, Žarko, Radivoj, Andrija, Bartul i Tadija, 1452.
kojni. M. 451. (V. Рјеч. из књ. ст. срп. od Gj. Daničića — I. str. 122—1
Kraljica bosanska Marija iz Hrvatske se skloni u Spljet i ondje je prebi

još prosinca 1466. u samostanu sv. Stjepana uz gracke zidine. Bilo je š njome dosta bosanske vlastele, te su ostavili nesretnu domovinu, a ovdje je u prve ubrojiti vojvodu Humskoga, spomenutoga Ivaniša Vlatkovića. Kraljica je umrla u Ugarskoj, te mi nije poznato, je li je pratio kogod od porodice Vlatkovića, a svakako je knez Radivoj ostao na domu, gdje ga je i smrt zatekla u Humskoj, što nam svjedoči navedeni natpis. — Osim toga ova je porodica bila u doticaju s Hercegom Stjepanom, a osobito Radivoj, te se protivio Vukčićevoj sili, koja nije imala ni kraja ni konca, al tomu nije ovdje mjesta, pa je na dugo spomenuto u M. Serb. str. 451., biva: CCCLXV. 1452. 25. martii. Vratar. — Ivaniš, chlmensis vojevoda, et cognati foedus faciunt cum Ragusinis contra herceg Stephanum Vukčić. „Ovdje su spomenuta rečena braća Vlatkovići, a tako isto na str. 453. M. serb., dočim na str. 480. dne 25. ožujka 1458. piše se: Ivaniš, chlmensis vojevoda, et cognati ejus fatentur se accepisse à Ragusinis *„provisionem“*.

U drugoj polovini XV. v. nespominje se u listinama rečeni Radivoj, t. j. od god. 1458. unaprijeda, jer je rečene godine uz braću spomenut, pa rek bi, da je umro ili se odalečio od javnosti, biva prekinuo odnošaje.

Natpis je bio objelodanjen u Slovincu, al nepotpuno, zatim u Viestniku 1883. str. 120 uz popravke u Viestniku XIII. 1891. br. 3 (na zavojku pod br. VIII.), onda u „Die Bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters von dr. Ćiro Truhelka“ na str. 35—36. (8. Opličić 3), a napokon u „Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“ (VII. 1895. 2. str. 260—261.), dakle iste godine kao u njemačkomu izdanju (Wien, 1895. In Commission bei Carl Gerold's Sohn), što treba zabilježiti, jer ondje nema facsimila niti se spominje ime *majstora* (kovača) itd., dočim je to navedeno u rečenomu „Glasniku“, kaonuti što je to od velike znamenitosti, pa se na to gospodin dopisnik „Glasnika“ napose i osvrnuo.

Spomenik je na Opličićima, u Dubravama, biva to je stećak naslonjen, a u vrhu ravan. Dug je 2.20 m., šir. 1.10 m., vis. bez naslona (potstavka) 0.60 m. Na ovomu je stećku natpis, kako sam kazao, razdjeljen na dvoje, te ispod natpisa, gdje je zabilježen ГРУБАЋЬ КОВАЋЬ, ukresane su tri životinje (postepeno velike). Životinja u niže (s desne strane) ide put lijeve, a druga (poveća) zavraćena je repa i okrenuta je put desne. Treća je najmanja, te rek bi, da pokazuje *vasku* (psa). Sprijeda je navedeni natpis . . . РАДИВОИ ВЛАТКОВИЋЬ . . . Opazit mi je, da su slova čisto ukresana, al su retci krivi, baš kao da je kresano bez ikakve crtarije, a tomu ni traga u *facsimilu*, te je i krst drukčije udaren '┐|'. U drugomu je dijelu ispušteno А, pa, uz ostalo, neznam što bi kazao na tumačenje u „Glasniku“ ВРЕБА ЛАВЬ (insidiatur leo), jer bi to bila prva na ozbiljnijim stećcima,[1]

[1] To se može kazati o mački, a o lavu je: . . . *leo ruget quem devoret* . . . = *lav će rikati itd.*

te je najbolje učinio g. pisac, da taj dio nije ni spomenuo učenijem Nijemcima, pa je ostalo, Bogu hvala, *inter nos* . . . G. dopisnik je priopćio dosada šestnaest imena КОВАЧЬ, pa jih nije potreba ponavljati, jer su većinom poznati čitateljima „Viestnika", al' mi je opaziti, da to nijesu КОВАЧЬ (Schmied-faber), kako kaže g. dopisnik, nego prosto *kamenari*, jer po otocima (gdje je najstariji jezik) još se neka mjesta zovu *kovnici*, a to su baš zapuštena *kameništa* (cave = rudnici), pa bi bilo suviše, da spominjem *Samokov, Nakovan* itd. Mješte „Glasnikova" ВРЕБА ЛАВЬ u istinu je А ВЬ РЕБЛАВЬ, što je mjesto, gdje je stećak usječen, te je za to usporediti *„Korijeni"* itd. Gj. Daničića str. 22. pod *rȅbranî* (laterarius), biva uz Dubrave su bile i *Reblave,* što znači prosto strane kakva mjesta, pa i dan današnji na otoku Šipanu (kod Dubrovnika) krševite strane istoga otoka zovu se *Rebra.*

Dosljedno je ovo razlaganje; biva, *kovač je usjekao biljeg na Reblavama* (= Rebrâma), a to su obično *kovači udarali,* n. p. НА ПЕТРОВЪ ПОЛЪ, НА СВОИ БАШТИНИ НА БАТИНОГАХЬ, НА СВОѠИ ПЛЕМЕНИТОИ ОДМИРАЧИ itd., a nikada nijesu tumačili slike, pa osobito КОВАЧЬ ГРЪБАЧЬ, koji bi bio, kaonuti ozbiljan čovjek, ukresao kakvu molitvicu, kao što je na Boljunima: МОЛЪ СЕ БОЖЕ ПОМИЛЪИ МЕ МИЛОСТИ ТВЕ, pa i tako poznati *kovač* nebi u dvije riječi ukresao tri pogreške ispred lava (a to bi mogla biti i druga životinja ili zvijer), kad to nije običavao na drugijem biljezima.

Tko je bio zasužnjitelj hrvatskoga kralja Slavića?

Vladavina hrvatskoga kralja Slavića (1074.—1075.) pruža nam još uviek nerazjašnjenih okolnosti, po kojima se je isti uspeo na priestolje, a po njezinoj kratkotrajnosti, prouzročenoj normanskim nasrtajem na hrvatsko-dalmatinske žale i po konačnoj tragičnoj i tajinstvenoj sudbini kraljevoj, žalobno je to i još malo odgonetnuto poglavje naše narodne povjesti na izmaku XI. stoljeća.

Komu je vjerovati u biće i djelovanje neke Nemeze ili odmazde u povjesti, naći će ju nekako potvrdjenu u kobi nesretnoga tog kralja: dovinuv se spletkom i po svoj prilici više silom nego milom prestolja[1], izgubi poslje kratkodobnog vladanja nasiljem tudjih pustolova krunu, slobodu a valjda i život, te nam izmiče tako s vida, da mu ne osta ni traga ni spomena.

Da nam nije srećom sačuvana iz arkiva bivšeg tkonskog samostana Sv. Kuzme i Damjana izprava poslanika pape Grgura VII., Gerarda nadbiskupa sipontskoga, koja se odnosi na bivši samostan Sv. Ivana u Biogradu na moru, koja počimlje riečima: In anno 1075 ab incarnatione domini nostri Jesu Christi mense novembris. Ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatiae caepit . . .[2], jamačno bismo ostali bez svake obaviesti o zasužnjenju kralja Slavića.

Dvoje se nameće medju inim povjestniku i domoljubnu čitaocu, razmišljajućemu ob ovim kratkim ali kobnim uvodnim redcima spomenute izprave: tko je bio kraljev zasužnjitelj, taj tajinstveni „comes Amicus“, i kakova je bila dalnja sudbina nesretnog zarobljenog kralja?

Dočim riešenje prvoga pitanja sačinjava naš zadatak, o drugom se može donekle samo nagadjati, te se moramo, dokle nas ne bude iztraživanje napredujuće povjesti inače poslužiti, zadovoljiti s onim, što je pok. Rački pisao o tom predmetu, naime da nam o sudbini kralja Slavića ništa izvjestna poznato nije, te da je po svoj prilici zarobljen poginuo.[2]

Prvim su se pitanjem, da spomenemo samo prvake povjestničke, bavili: Gfrörer, Smičiklas, Büdinger i Rački.

[1] Rački: Borba južnih Slovena. Rad XXVIII. str. 149.

[2] Borba j. Slov. Rad XXVIII. str. 156; pa „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075.“ Rad XIX. str. 95.

Smičiklas u svojoj „Povjesti hrvatskoj“ (I, str. 251), kaže sa Gfrörer sliedeće: „A opet dogodi se čudna stvar. U isto vrieme[1] bude kralj Sl uhvaćen od njekoga vojvode, koga listina zove „Amicus“. Čini nam se, je Gfrörer dobro preveo onu oznaku iz spljetskoga sabora, gdje veli: vrieme, kada je“ (Comes Amicus) „prijateljski knez kralja Slavića u žanjstvo odveo“. U obće se misli, da je to bio neki knez normanski Normana toga imena neima, niti ne može biti. Veliki papa Grgur VII. sdr se je, mislimo, s nekimi knezovi dolnje Italije, sdružio se je s nezado nici u Hrvatskoj i tako pade žrtvom kralj Slavić“.

Toliko Smičiklas, usvajajuć mnenje Gfrörerovo. Malo niže moći će b čitatelj prosuditi, u koliko su oba na pravom ili krivom putu; svakako nešto smjelom nam se čini tvrdnja, što se ne da premučati, „da Norm toga imena (Amicus) nema, niti ne može biti“. Istim bi se pravom m posumnjati o talijanstvu odkrivatelja Amerike, jer ga nazvali i „Columb i „*Colon*“ — ili našim Zrinskijem zatajati hrvatstvo, jer jih Madjari proz „Zrinyi“, a Niemci pače nekoć i „Serin“ itd.[2]

Kud kamo još manje je uspio Büdinger u svojoj knjizi „Ein Buch garischer Geschichte (1058—1160). Buduć prihvatio misao, da je Sl svrgnut uslied unutrnjeg prevrata, prouzročenog po hrvatskim boljari vidio je u velikaškim imenima *Drugan, Druzina, Pribidrug*, kojih nos bijahu vršnjaci Slavićevi, tobože hrvatske originale za latinski prevod „Amicu

Ne trebamo se čuditi, što je naš slavni povjestnik, pokojni dr. Fr Rački, pri proučavanju toga pitanja, njegovom se riešenju tako primak da je malo pomanjkalo, da ga nije riešio sasvim.

U nekoliko nam redaka valja razložiti Račkijev postupak u iztraživa toga pitanja.

Farlati bo već je bio naslutio, da imademo u osobi tajinstvenog An nazrievat normanskoga vodju toga imena — tà nasrtaj došao je iz ju Italije, tadanjeg siela ratobornog, požudnog i pustolovnog skupa vitez normanskih — nu pošto mu ne podje za rukom, da navede takovoga N manca, valjda s pomanjkanja vrela, zabaci tu svoju namisao.

Rački pak usvojivši po Farlati-u zabačenu misao, bio je, kako to kazuje njegova oštroumna razprava „O zarobljenju hrvatskoga kralja S vića god. 1075.“[4] sretnije ruke. Nadje na ime u pjesmotvoru[5] dvorsk

---

[1] Smičiklas misli, da se je za saborisanja crkvenih otaca u Spljetu sbila koli normanska na toli kraljeva katastrofa.

[2] Glede promjena, što jih je ime „Zrinjski“ tekom vremena pretrpilo, sravni Lopašić, „Hrv urbari“ 173 itd.

[3] Rački, „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075“. Rad XIX, str. 92.

[4] Rad XIX, od str. 91—97.

[5] Historicum poema de rebus Normannorum in Sicilia, Apulia et Calabria gestis, usque ad mo Roberti Guiscardi ducis, scriptum ad filium Rogerium etc. apud Muratori. Scrip. rer. ital. V, Pertz IX, 273.

pjesnika Vilima puljskoga stih, u kojem se opisuje slavodobitna bitka Normanaca (Galli) protiv Bizantincem (Argi), te se ujedno i spominje ime glavnoga junaka u tom boju — Gualtera, sina Amikova.

Podpunosti radi navesti nam je taj stih (lib. I, v. 333 i d.):

„Cumque diu pugnam, Gallis patientibus, Argi acriter instarent, victores iam prope facti: proripitur subito medius *Galterus* in hostes, Normannos hortans ad bella redire fugaces; ipse electorum comitum fuit unus *Amici* filius insignis ....“ [1]

Tim je barem u prvu ruku dokazano, da je ime „Amicus“ bilo poznato i u porabi kod Normanaca, akoprem je bez sumnje, da je oblik „Amicus“ samo romanizirani dvorski, za drugi narodno-normanski toga imena, nama nepoznati.

Rački je u načelu pitanje riešio, tà „Amicus“ bijaše ime normanskoga vojvode onog doba. Nu naš si je povjestnik s druge strane sam sasma sviestan bio, da ako je i sgodno glede upitnog imena „Amicus“ samoga sud svoj izrekao bio, nije bila napisana zadnja rieč ob osobi pravoj, koja noseći to ime ujedno i bijaše zasužnjiteljem kralja Slavića.

I zaista nije „Račkijev „Amicus“ onaj u zadarskoj listini spomenuti, te ne stoji u nikakovoj svezi sa nesretnim hrvatskim kraljem.

Da pronadjemo pravoga Amika, valja nam se letimice osvrnuti na normanske dogodjaje onih vremena u koliko se tiču roda „Amicus“.

Preglednosti radi priobćujemo rodoslovje te kuće, u koliko se je dalo sastaviti po već spomenutom Vilimu apuljskomu, po Amatu Montocasinskom i pomoćju izpravâ.

Rodoslovje roda „Amicus“ :

Amicus I. (nije došao u Italiju).

- Petrus (Petricus) Magnus, gospodar grada Tarenta.
  - Gotfried[2], † pred 1072.
    - Rikard, pri smrti očevoj mladoljetan.
  - Petrus II., supruga: Advisa tutor nećaka' Rikarda.
- Gualter, gospodar grada Civitate.
  - Amicus II. ili Amicetta, gospodar grada Giovenazzo
    - Guiffred[2], sebastos bizantinski.

Petar i Gualter, sinovi Amika I. (koji nije ni došao u Italiju), bijahu medju prvimi Normanci, koji se u južnoj Italiji nastaniše. Pri diobi zemljišta (god. 1043) medju dvanaestoricom normanskih vodja, zadobije Gualter grad Civitate, a Petar grad Tarent sa područjem.

[1] Rad XIX.

[2] Čita se ovo ime u listinah: Guiffred odnosno Gotfried, Godfried, Gosfried i Lofredus.

Kad no Robertu Guiskardu ponarastoše krila, te je svom silom cilj na usredotočenje vlasti u svojoj osobi, prva mu je bila, da kuša pokoı si njemu inače posve ravne normanske vodje.

Tada bijaše rad Amika I. uporište pravedne i žestoke borbe proti ti težnjama Robertovim.

God. 1059. dao je taj silnik junaka Gualtera osliepiti, a to nam mo služiti dokazom, da je morala biti borba ljuta i okrutna. Djelatnost t moćnoga roda pokazuje nam se najbolje u činjenici, što je ta obitelj, slož se sa istomišljenici i osloniv se o carstvo bizantinsko god. 1060., 1064. 1066. dignula stieg slobode (dakako feudalne, osobne) proti težnjama sam držca.

Za vrieme prve siciljske vojne (oko g. 1070.) podigla se je opet sil buna apuljskih velmoža proti Robertu Guiskardu. — Duša iste bijahu p novno članovi roda Amikova, Petra II. i Amicus II. (Amicetta.)[1]

Još jedan put, i to god. 1078.—1079. vidimo braću na čelu veli urote, naperene proti omraženom dušmaninu.

Tom prilikom mogao je pjesnik Vilim puljski, opisav obsadu gra Trani-a (travanj 1078.) u svojoj apologiji pjevati (lib. III. v. 390):

„Trani, cuius erat laus clarior, urbe recepta
se Juvenacenses dedunt et Buxilienses;
Buxiliae[2] Petri fuerant, *Juvenacus*[2] *Amici*,
Cui patruus Petri pater extitit. *Hunc* quia fratri
Contulit auxilium, *dux oderat* et *quia fines*
dalmaticos sine velle suo temptavit adire".

Izmedju g. 1078.—1080. odpor normanskih velikaša, a s njime takodj onaj članova Amikova roda, skršen je, te nastaje vae victis! — tko svojevoljno ne pokorava, lišen je slobode i posjeda; oni pak, koji su ponajviše u toj ogromnoj borbi iztaknuli, krvniku su izručeni.

Amiku II. podje za rukom, da pobjegne u Carigrad, gdje nadje ut čišta na dvoru bizantinskom. God. 1093. nije više u životu, čemu nam slu dokazom listina, izdana sinom njegovim Gotfriedom[3] (Guiffred, Gosfried kojom potonji potvrdjuje samostan Svete Marije na otoku tremitskom

[1] Amato Montecassinski VII, c. 1–6.

[2] Buxiliae i Juvenacus zovu se sada Bisceglie odnosno Giovenazzo, te su neznatni gradići apulj na obali Jadranskoga mora.

[3] 1093., kolovoz; Campo marino:
In nomine domini. Ego Guiffredus comes et sebasto imperiali et filius quidem bone memorie Am comitis, dum pergerem *in partibus Dalmatie*, fui veniens in insula, que Tremiti vocatur, et perrexi ecclesiam sancta dei genitricis et virginis Marie causa orationis — ommissis —
zaključak:
Anno ab incarnatione domini MXC, III indictione, mense Augusti. Feliciter † Ego Guiffre comes itd.
Ex Chartulario Tremitense saec. XII., fol. 27b (Biblioteca nazionale, Napulj) Sravni L. v Heinemann: Zur Entstehung der Stadtverfassung in Italien, str. 68. Lipsko 1896.

posjedu zemljišta, što no mu je bio već poklonio pokojni njegov otac Amicus II.

Iz ovoga kratkoga pregleda normanskih povjestnih dogodjaja za gospodovanja Roberta Guiskarda pogledom na velikaški rod Amikovaca, biva jasno pomoćju rodoslovne tablice i uzporedjenjem onih dvaju citiranih stihova iz pjesmotvora Vilima apuljskoga:

1. sravnivši rodoslovje sa stihom 333. (lib. I), da Račkijev „Amicus" nije nitko drugi, nego praotac tog roda — Amicus I., kao takav otac Gualterov, a ovaj potonji dosljedno „Amici filius insignis";

2. da Amicus I. nije mogao zasužnjiti kralja Slavića, jer prestar nije sa sinovima krenuo u južnu Italiju, nego je ostao u Normandiji, te po svoj prilici g. 1075. nije više živio;

3. da je zasužnjitelj kralja Slavića *nepobitno Amicus II.*, unuk Amika I. i sin Gualterov, najprije privrženik, a kašnje ljuti protivnik Roberta Guiskarda, koji je na njega medju inim i radi toga zamrzio, što je proti njegovoj volji (vojvodinoj) na dalmatinske krajeve navalio bio: [Hunc (Amicum) ... dux oderat, ... quia fines dalmaticos sine velle suo (ducis) temptavit adire].

Time mislimo, da nam je, sliediv po pok. Račkome naznačenu stazu, pošlo za rukom privesti kraju riešenje pitanja, koje je već bilo prošlo u inventar naše povjestničke ropotarnice, poput množtva drugih pitanja, koja još čekaju uzkrisitelja svojega.

Pregusta je jošte tama, što leži nad onim povjestničkim dogodjajima, koji pradjedove naše lišiše jednom kralja i dovedoše kraljevstvo na rub propasti, a da bi se već sada moglo doći do konačnih zaključaka o pravim uzrocima normanske kobne one navale pod vodstvom sada više ne tajinstvenog grofa Amika. Nu pripiše li se ta vojnica bud prirodjenom tradicijonalnom osvojiteljnomu nagonu Normanaca,[1] što pako želji onih velikaša normanskih, te su stenjali pod krutim centralizujućim težnjama vojvode Roberta, da si po primjeru drugih sretnijih vršnjaka steku nov zavičaj, utemelje nova kraljevstva na

---

[1] Zanimivo je tom prigodom navesti činjenicu, koja je dosele ostala ne iztaknuta od naših povjestničara, t. j. da je već godine 1066 (u svibnju) Godfried, bratić Amika II. (sravni rodoslovje), nakanio bio navaliti na Dalmaciju.

O tome čitamo u kronici južno-italskoga ljetopisca Lupa Protospatara za god. 1066.: Lofredus comes, filius Petronii, voluit ire in Romaniam cum multa gente, sed obstitit illi quidam ductor Graecorum Mambrita.

Prof. L. von Heisemann auktoritet za povjest Normanaca u južnoj Italiji, tvrdi da se ima „Romania" čitati kao „Dalmatia", te da Godfried nije ostao pri nakani udariti na naše krajeve, nego da ju je i izveo. Nu dokaze ostao nam je dužan. — Eto iznova primjera, kako član roda Amikova, baš za najžešće borbe sa Robertom Guiskardom, snuje po svoj prilici proti njegovoj volji, da udari na zemlje prekomorske. Amika II. istom je pridržavao, da izvede 9 godinâ kašnje bratićevu osnovu.

tudjem ali nedalekom žalu[1], bud još i veoma vjerojatnoj namisli, kao možda služiše orudjem trećim političkim čimbenikom, kao vojskovodje (pa Bizantu ili hrvatskim nezadovoljnikom[2]) — svakako se može najvećom gurnošću uztvrditi, da je upitna navala plod političkih osnova osoba, s jećih u skrajnjoj opreci s onodobnim ciljevima Roberta Guiskarda. Upra onda (izmedju 1075. i 1078.) išao je silni vojvoda za tim, da brakom ma ljetne si kćeri Jelene sa carskim sinom Konstantinom utvrdi odnošaje prai dvoru bizantinskomu. Došlo je do zaruka, te kćer odpravljena u Carigr da bude po bizantinsku odgojena.

Lahko si možemo s toga protumačiti mržnju vojvodinu na promicate poduzeća, koje mu je moglo pomrsiti sve račune, pošto je Dalmacija uviek, ako i više formalno, spadala pod vrhovno gospodstvo bizantinsko. Obara se time ono, što je pokojni Rački naveo u prilog neke tob prama Bizantu neprijateljski gojene politike vojvode Roberta Guiskarda pı godinom 1080.[3] Nema snmnje, da je za slavom i gospodovanjem pohle moćni Normanac već i pred god. 1075. snovao ob osvojenju iztoka, istom g. 1080. dao se je, izkrcanjem ogromne vojske u dračkoj oblasti, ostvarenje svojih daleko sižućih osnova.

Ne smijemo pri svrsi ove razpravice mimoići veliku nestašicu vie koje izravno govore o navali normanskoj i njezinom vodji. U prvom n slimo redu, da je tomu pomanjkanju uzrok taj, što je bez sumnje teko vremena izginulo mnogo povjestničkog gradiva, tičućeg se upitnog dog djaja; nadalje mnijemo, da ne ćemo pogriešiti predpostavljajuć, da je mož sa strane mletačke prevladalo mnogo taštine i šovinizma u tom pravcu da su Mlečići cielu slavu pri odbijanju Normanaca htjeli sebi prisvojiti, pr mučavši tako, u listinama i kronikama do nas doprlim, žrtve i napore H vatske (o kojih ne smijemo sumnjati) i nesreću njezinog kralja.

Oskudicu pak normanskih izvora o rečenoj navali imademo sebi ta protumačiti, što do nas došle viesti potiču beziznimno od pristašâ i pla nikâ Roberta ili njegovih nasljednika, dakle od dvorskih pjesnika, ljetopis i državnih povjestničara, koji su, milom kruhu za volju, onako morali sati, kako su jim gospodari naredjivali, ili kako su mislili, da će nji ugoditi. Gospodarom tim dakako nije stalo do toga, da se uzveliča sl njihovih protivnika, tako n. pr. ako i Amiku ne podje za rukom, da osv

[1] Bilo je to za Normance svakdanji kruh navaliti na tudje krajeve, te jih, ako im sreća posl osvojiti. Imade nebrojeno mnogo dokaza za to — ta to sačinjava njihovu povjest; po tome su d na glas. Najčuveniji primjer njihove osvojiteljne prekomorske politike jeste zaposjednuće Engleške Vilimu „osvojitelju" (rujan g. 1066.).

[2] Za tu namisao vojuje listina od 8. velj. g. 1076., kojom se neki dalmatinski gradovi obvez mletačkoj vladi: „da se nesmije od sad u buduće odvažiti nijedan od njihovih gradjana pustiti N manca ili drugog kog tudjinca u Dalmaciju itd." Sravni Rački, Rad XIX. str. 94. Slično pripovied Chronicon venetum XII. 248.

[3] Rad XIX. str. 95 i dalje; Rad XXVIII. str. 155 i dalje; Rad XXX. str. 78 i dalje.

lmaciju, to je svakako, zarobiv okrunjenog gospodara napadnute zemlje, ibrao veliku slavu, svakako vriednu, da joj se potomstvu, a naročito noranskomu, sačuva uspomena; nu to se ne sbi, i tako se je moglo dogoditi, ι normanski povjestnici o Amikovom poduzeću a ma ništa ne znadu priɔviedati, službeni pak pjesnik, kako vidismo, zauzdao je polet svog Peıza na toliko, što nam je samo znao u jednom jeditom redku svog ogromnog jesmotvora pričati o tom dogodjaju, ne da ga proslavi, već da nam kao ravi *officiosus* prikaže gnjev vojvode, što se je nešto bez njegove privole, ašto i proti njegovoj volji, moglo poduzeti! Ujedno zašuti sasma Amikovo lavno djelo, zasužnjenje kralja hrvatskoga.

Sa istarskoga žala na dan Sv. Stjepana prvomučenika 1896.

D. Preradović.

S. Barbara u selu Lumbardi (o. Korčula).

(Sa slikama.)

ko grada se Korčule od davnijeh davnina udomilo kršćanstvo. nam pokazuje staro-kršćanski natpis s ostrva Vrnika,[1] gdje su kamenari bili pokršteni još u V. v., pa onda crkvice na ost Sutvari[2] i na Majsanu[3] (ostrvu sv. Maksima) i t. d.

I u selu je Lumbardi još dan današnji crkvica Sv. Barbare, te je ne i ponovljena, kako je slutiti po god. 1728. urezanoj na ključu apsidn svoda.

Ova se prosta nadarbina spominje u dokumentu iz prve polovine vieka[4] a Paulini[5] o njoj ovako piše: „*Santa Barbara* è nominata nel tastico delli beni della comunità (di Corzola) fatto l' anno 1427. Pochi a dopo restò beneficata da un certo *S.r Raffael di Nicola*, che con te mento del 1453. le lasciò alcuni stabili, obbligando il Beneficiato di c brare in essa annualmente numero rilevante di messe“.

Spomenuta je crkvica na krasnu položaju, niže *Kosova* u Lumba te g. F. Radić misli,[6] da je ova mala bogomolja zgradjena iza kako je l zapušteno Sutvarsko kamenište, te se oborila radi starosti drevna crk *Sut-Vare* (Sv. Barbare) na spomenutomu ostrvu, o čemu nezna ništa Paulini i ovako je samo navagja (l. c. fol. 362): „*Santa Barbara* nel s glietto vicino detto volgarmente *Sutuara* che diede nome ad esso scog dove essa esiste da antichissimo tempo, e di affatto ignoto principio“.

Sveta Barbara u Lumbardi veličinom i oblikom je slična drevnoj S Vari, te joj je ista orientacija, od istoka k zapadu, položaj joj je pol mora, baš prama *Sut-Vari*, te je držati, da su stari Lumbargjani hoćeli, uzdrže ne samo ime velike svetice, nego su dapače željeli, da jim bud po ostalijem biljezima spominjala nezaboravnu staro-kršćansku bogomolju spomenutomu ostrvu, te su u nju izposlovali prenos stare nadarbine s varske. Ova je crkvica zgradjena, po svoj prilici, oko svršetka XIII. vije

[1] V. Viestnik Hrv. Ark. Dr. god. IX. br. 2. str. 37—38.

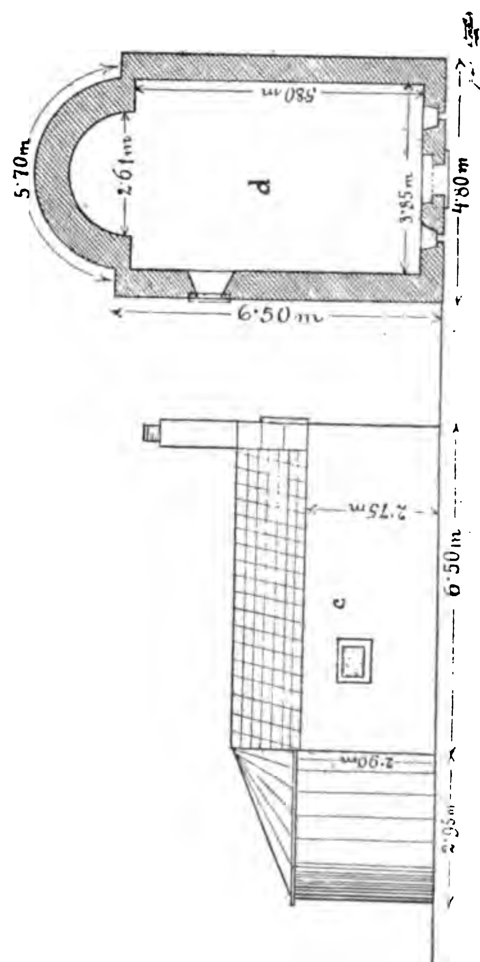
[2] V. Viestnik god. XIV. br. 2. str. 50—52.

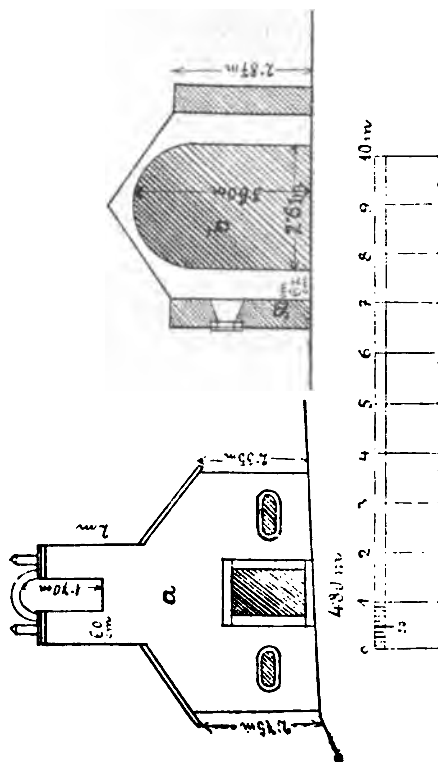
[3] l. c. str. 52.

[4] Prof. dr. J. J. Hanel — Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae — Zagrabiae 1 str. 135.

[5] Rkp. „Istoria ecclesiastica e profana di Corzola“ fol. 362.

[6] l. c. str. 52.

5·70 m
2·61 m
d
3·55 m
4·80 m
6·50 m
2·75 m
c
6·50 m
2·90 m

2·87 m
2·61 m
b
a
1·70 m
2 m
2·35 m
2·15 m
4·80 m
10 m

Vrli mi je i prijazni učitelj u Lumbardi g. Marin J. Gjurgjević nacrtao priložene slike Sv. Barbare, te mi je svrnuti pažnju na rečeni nacrt. Sada će crkvicu nadograditi oni seljani, i tako će oštetiti ovaj premda skromni ipak zlameniti i dobro sačuvani spomenik stare korčulanske bogoljubnosti, a osobito apsidu. Do nade je piscu ovijeh crta, da će se kompetentni faktori zauzeti, a da se ne nagrdi ovaj spomenik, što nam, ako i iz daljega, spominje staro-kršćansku bogomolju na Sutvari.[1]

U Korčuli, o Vlasićima 1897.

Vid Vuletić-Vukasović.

[1] Neka mi ne zamjeri častni kolega, ako mu ovdje opazim, da će i sám nositi dobar dio odgovornosti pred narodom i pred naukom, ako se, kao dopisujući član bečkog središnjeg povjerenstva za uzdržavanje povj. i umj. spomenika, ne bude zauzeo oko toga, da sačuva od propasti taj jedini u Lumbardi do danas sačuvani spomenik romaničkog sloga. Op. urednikova.

Predstavlja li plohorezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“.

(Nastavak. V. br. 3. od o. g.)

Još će prof. Dr. J. (str. 99) o križu u ruci sredovječnih Isukrstovih prilika: »Il Salvatore sui monumenti più antichi porta la croce, ordinariamente affissa ad una asta, quale sua insegna distintiva, alle volte come simbolo della sua attività miracolosa; però come sul dittico di Genoels-Elderen del VII o VIII secolo (Reusens o. c. I, fig. 254) la croce è l'attributo della *Maiestas Domini. La Maiestas Domini opp. Rex Regum et Dominus dominantium* di frequente si riscontra nel mezzo degli antipendii dalla fine del X. secolo im poi, ove il Salvatore colla sinistra tiene il globo o il libro della vita, e colla destra impartisce la benedizione o tien la croce, come nell'antipendio di Aquisgrana e sul già citato altare di Basilea (Cfr. de Fleury o. c. p. 195, 202; Tav. 86, 87). Sul pluteo di Spalato l'attributo del globo nella sinistra e la croce nella destra, congiunti al gesto della benedizione la più solenne, contraddistinguono la *Maiestas Domini*, secondo la compositione usata appunto nell'epoca in cui fu eseguito il monumento e secondo uso liturgico di impartire la benedizione con una crocetta benedizionale; se lo scultore forse non vi ha riprodotta la croce senza asta, appunto perchè la croce con asta lunga non si addatta a quel gesto«. I ovo se sve oprovrgava po prije iztaknutim razlozima i navedenim spomenicima, ali pošto se Dr. J. rado tolikokrat povraća na iste tvrdnje, ne će biti s gorega, da mu jih obaram novim razlozima, pritvrdjujuć svoje mnienje.

Na bazelskom često spomenutom antipendiju Spasitelj stoji, ništa ne nosi u desnoj, nego s njom blagoslivlje, a u lievoj mu je ruci kruglja sa slovima ΑΧΩ, na njoj urezanim;[1] ne ima krune na glavi, nego oko nje krstonosan nimbus. Vidili smo pak kako je na bizantinskim novcima X. i XI. vieka takodjer Spasitelj kao *Rex regnantium* predstavljen bez križa u desnici, a nigda pak ne ima na glavi krune, nego vazda krstonosni nimbus. Još ću dakle jednom da naglasim, da su prije svega spomenuti antipendiji svi mladji od našega pluteja, a u doba, u koje je on urezan *Maiestas Domini* nije se nigda predstavljala kraljevskom krunom na glavi, križem u desnici, a krugljom u ljevici, niti je Dr. J. mogao da to dokaže, da bi i ciglim spomenikom ne samo od IX. i X., da li ni do XII. vieka.

Isukrst kao *Pantokrator*, po grčkoj ikonografiji,[2] slika se u XVIII. vieku sa krstonosnim nimbom oko glave, gdje podignutom desnicom blagoslivlje, a lievom drži na koljenu knjigu sa nadpisom:

---

[1] Fr. v. Reber. Kunstg. d. M. A. str. 404. — Dr. C. Schnaase, Gesch. d. b. K. IV. str. 662.

[2] Didron. Iconographie chrétienne. Paris, 1843, str. 181.

ЄΓΩ ΦΩC
ЄIMI TȢ
TO KOCM;

a kao veliki svećenik (ὁ μέγας ἀρχιερεύς) predstavljen je u XVI. v., po istoj ikonografiji u nadbiskupskom odielu sa krunom na glavi, ali oko nje ne izostaje krstonosni nimbus sa slovima O ΩN, pa isto desnicom bez križa blagoslivlje, a lievom drži otvorenu knjigu.[1] Dakle ni po grčkoj ikonografiji, koja u zadnjim viekovima nije bila različita o(sredovječne, ne nahodi se Spasitelj nigda predstavljen kako bi ga hotio Dr. J.

Medju ostalim slikama krunitbenog plašta negdašnje kazule izvezene od ugarsk kraljice Gizele, koji se nahodi u carskom dvoru u Budimu,[2] na jednom je polju Spasitelj predstavljen sjedeć u mandorli, gazeć bosonog lava i zmaja. Odjeven tunikom i palijem, a ne kazulom, desnicom blagoslivlje i drži na tankoj dugoj štaki *križ*, a u p(dignutoj ljevici zatvorenu knjigu, iz koje visi *signaculum*. Oko glave mu je krstonos nimbus. Tu je dakle, ali tek u XI. v., Isus predstavljen s križem u ruci, i to na dug štaki. Na glavi mu pak ne ima krune, niti mu je kruglja u ljevici, niti je odjeven b skupskom odjećom. Križ u ruci nije nego biljeg Isusove čudotvorne moći, dok po ri čima Pisma gazi lava i zmaja.

Macrus Melitensis podaje nam u svojem djelu[3] sliku S. Grgura Velikoga sa štapo u desnici, koji doli završuje oštro, a u vrhu križem. Montfaucon[4] piše, da su grčki b skupi i opati nosili u ruci štap, koji je u vrhu završio popriečnicom u obliku grčko T. Takav su štap nosili i staro-egipatski pustinjaci.[5] Ima primjera i za neke bisku zapadne crkve, koji su nosili *pedum*, koji je gori završivao križem. Tako se zna z Atolda, Reimskog biskupa († 933 g.) i Ragenfreda Chartreskoga († 960. g.)[6]. Da je dak na spljetskoj ploči Spasitelj predstavljen kao biskup, nosio bi u ruci ne kratak, ve uprav dug križ, po tadanjem običaju, dočim znamo već,[7] da su bizantinski carevi no sili u desnici i dug, ali često kratki križ.

Isukrst drži u ruci križ, ali na štaki u smislu već iztaknutom po Garucci-u,[8] n navedenom milanežkom antipendiju u crkvi S. Ambroza,[9] kao što i na srednjem polju najstarijeg poznatog otarskog retabluma, što ga je Karlo Ćelavi darovao opatiji S. De nisa u Parizu, ali na obadva mjesta ima oko glave krstonosni nimbus, a ne krunu, i ogrnut je palijem, a ne kazulom.[10]

Kako se razabire po mnogobrojnim navedenim spomenicima, vladaoci su u prvo polovini srednjega vieka bili tako predstavljani, da se niihove prilike, s prieda vidjene (en face) malo razlikuju od one Isusa u slavi, a to s razloga, kako dobro opaža Lonandre,[11] što su tadašnji »umjetnici hćeli ustanoviti neku vrst asimilacije izmedju kralja nebeskoga i čuvarâ najviše vlasti na zemlji«. Na drugom mjestu, gdje piše o kruglji zemaljskoj u vladarevoj i Isusovoj ljevici, te o kruni, koju vladaocu božja ruka po-

[1] Nav. dj., str. 312.
[2] Dr. Bock. Nav. dj. I. Fab. III.
[3] Hierolexicon I, 107.
[4] Diar. ital. p. 46.
[5] Cassianus, lib. I. De instit. Renunt. c. 9. — Isid. Pelus. Ep. 92, lib. 5.
[6] Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 221.
[7] Vidi „Star. Prosv." od o. g. Br. 3, str. 170.
[8] Vidi „Star. Prosvj." od o. g. Br. 1, str. 50.
[9] Dr. Schmid, Nav. dj. str. 129.
[10] Dr. Schmid N. d. 189.
[11] Nav dj. I. Tex. expl. str. 22.

stavlja na glavu, kaže Lonandre:[1] »niesmo li uoblašteni zaključiti, da su umjetnici htjeli ustanoviti neko sbliženje izmedju kralja nebeskoga i kralja zemaljskoga, i prikazati kraljevu moć kao neko zastupanje mogućstva božjega?« Ipak, uza svu tu sličnost, kad se potanje i pobliže izpitaju prilike Spasiteljeve i raznih vladaoca, mogu se kao pravila ustanoviti sliedeća obilježja: 1. da sredovječna umjetnost od IX. do XII. vieka ne predstavlja Isusa nigda u caligama, nego vazda ili bosonoga ili u sandalima, dočim vladaoce prikazuje većim dielom u crevljama, kao što su u sjedeće osobe spljetskoga plueja; 2. da ta umjetnost prikazuje redovito vladaoce krunom na glavi, kao što je na glavi sp. sjedeće osobe, a Isusa u slavi sa krstonosnim nimbom oko glave.

Odjeće sjedeće osobe preporne plohorezbe jest liturgična, ali obuća nije. O toj zadnjoj e prof. Dr. J. ovako izrazuje (str. 109): »I tibiali hanno la forma delle *caligae*, che ome è noto furono introdotte quale vestito liturgico verso la fine dell' XI secolo, ricorndosi per la prima volta presso Ivone de Chartres († 1117). [Micrologus § 11; anteam induantur (episcopi) sandaliis, vestiuntur caligis byssinis vel lineis usque ad genua otensis et ibi bene constrictis]. Le scarpe poi sono intere, arrivanti fino al noccinolo non ***sandali fenestrati*** (corium fenestratum), usati prima della fine dell' XI secolo sul ede nudo [Cfr. Bock, Gesch. d. lith. Gewänder, II, 5, 6]. Questa specie di calzatura, fferisce e nella forma e nel dettaglio dalla calzatura usata dagli imperatori orientali oè tibiali gemmati e sandali fenestrati, e dai principi dell'occidente cioè *fasciae* o *sciolae* con legacci incrociati, che nella loro vera forma vediamo riprodotti anche i monumenti dalmati, ove il dettaglio è più accuratamente trattato [l. c. p. 153, fig. 44; fr. Kraus R. E. II, 738]. All'opposto invece deve dirsi, che il vestito delle tre figure ulte sul pluteo non offre nulla di locale o nazionale, che non si riscontri su monu enti coevi di barbara esecuzione in altri paesi; che anzi il vestito è esclusivamente urgico non anteriore al declinare dell' XI secolo«.

Na navedenom mjestu (str. 738), II. svezka Krausovog djela ne nahodim ništa, što i potvrdjivalo mnenje Dr. J., nego dapače na sliedećoj strani (739) piše Kr.: »Man kann m Allgemeinen festhalten, dass in den biblischen Scenen, den Wundern Jesu Christi uf Wandgemälden und Sarkophagen durchweg die Füsse entweder nackt oder mit Sanalen bekleidet sind«, što samo potvrdjuje ono, što sam malo na više iztaknuo kao ravilo. Nije točno ono, što piše g. pr. Dr. J., niti je stalno poznato, da su *caligae* uvedene kao liturgično odielo svršetkom XI. vieka, zato što ih prvi spominje Ivan Chartreski († 1117). Po tomu spominjanju tek se znade za stalno, da su *tibialia*, kao čest liturgičnog odiela, bila u to doba zaisto upotrebljavana, ali to ne izključuje, nego dapače potvrdjuje mogućnost, da su bila uvedena i prije toga zemana, t. j. u XI. i u X., vieku, doba, za koje ne ima dovoljno izvjestnih pisanih spomenika, na temelju kojih bi se moglo stalno kazati, kako bi biskupi za obavljanja liturgičnih čina obuvali noge više gležanja[2]. Tibialia pak ili *caligae*, što su ih obuvali biskupi i kraljevi svršetkom XI., u XII. i XIII. vieku nisu, kako hoće Dr. J., imale isti oblik, kao što je onaj obuće na gležnjima sjedeće osobe i do nje stojeće na našem spomeniku. Caligae, nadjene 1781. g. u grobovima siciljansko-normanskih vladaoca i njihovih nasljednika u stolnoj crkvi u Palermu, svilene su i sastoje od grimizne tkanine, te imaju oblik bječava, kakve su u to doba nosili i biskupi.[3] Slična se tibialia nahode i u carskoj riznici u Beču iz doba sicilskih Hohenstaufovaca.[4] Skrojene su od dva komada tako sašivena, da šavi od-

[1] Nav. dj. T. e. str. 46—47.
[2] Dr. Bock. Nav. dj. II. str. 4—5.
[3] Kraus, R. E. II. str. 215,
[4] Dr. Bock, N. d. II. str. 7.

govaraju stranama noge. Ona sizahu do više koljenâ, kako navodi i sam pr. Dr. J. Taj dio liturgičnog odiela nije dakle sastojao od zamotana remenja ili trakovâ, kako se to jasno razabire na sjedećoj i stojećoj osobi naše plohorezbe, i o kojima je i pok. Eitelberger pisao, da su vrst bječava, koje rek bi da sastoje od remenja jedan do drugoga postavljena.[1] Prag. Bulić se u svojoj knjizi[2] nije napose obazirao na obuću, ali, pošto nije ništa prigovorio Eit.-u, kojega je opis iztaknuo, razumije se, da je pristao uz njegovo mnenje. Obuća na gležnjima sjedeće osobe naše plohorezbe nisu dakle onakova tibialia, kakova su bila običajna malo prije druge polovine i nakon XI. v., ona ne ima golih gležanja, kako se razumije po Alkuinu, Amalariju, Fortunatu i Rabanu Mauru, da je liturgično bilo propisano u Karlovinžko doba ća do X. vieka, ne ostaje dakle drugo pomisliti, nego da su to bila ili liturgično propisana tibialia u X. vieku, o kojima bi naš bio jedini spomenik, koji bi tada svjedočio protiv mnenju Dra. Jelića, da je iz svršetka XI. ili početka XII. vieka, ili da je to bila civilna velikaška obuća, običajna u X. vieku. Ono prvo nije vjerojatno s razloga, što ne imamo nikakvog drugog ni pismenog ni umjetnog spomenika, koji bi nas mogao utvrditi u takovu mnenju, i jer se liturgična tibialia nikako ne bi slagala sa postolima, koji nigda nisu bili propisani kao liturgična obuća; dočim nam tolika pisana i umjetna svjedočanstva potvrdjuju, da su postoli i trakovi bili uprav civilna obuća. Ta eno i sam navod iz Mikrologa iztaknut od Dra. Jelića, po nav. djelu Dra. Bocka ili po Krausovoj enciklopediji, kaže, da su oko svršetka XI. vieka biskupi u liturgiji upotrebljavali *sandale*, a ne postole: »antequam induantur *sandaliis*«, kakvi su bili vazda i prije i potla XI. vieka u porabi kao čest liturgičnog odiela.[3] Civilna obuća sjedeće osobe urezane na spljetskom pluteju može se dakle pristojati samo kralju, a nikad Spasitelju ni kao biskupu ni kao kralju slave. Mnenje je svih liturgičnih spisatelja, da samo poplat noge treba da bude pokriven i obranjen, a gornji dio stopala da bude vidljiv kroz otvore sandalâ. Tu izprobijanu naplatu zove papa Inocencij III. *corium fenestratum*, a spomenuti Ivan Chartreski *corium quibusdam locis pertusum*[4]. Innocencij III. upravljao je crkvom božjom svršetkom XII. i početkom XIII. v., pa ako on još govori o »sandali fenestrati«, očito je, da ni u njegovo doba nisu biskupi pri liturgičnim činima smjeli upotrebljavati postole, nego tako izprobijane sandale. Amalar ističe razliku obuće pojedinih redova svećenstva.[5] Po njemu sastojala je obuća od crne kože; mjesto naplate tekli su jezičasti trakovi od biele kože *(linguae ex corio albo)* kroz prste i preko noge, po čemu je gornju stranu bilo vidjeti kao rešetkastu *(corium fenestratum* kaže Innocencij). Pseudo-Alcuin jih ovako opisuje: »sandalia dicuntur solcae ... subterius quidem solea muniens pedes a terra, superius vero nil operimenti habens patet ... Episcopus habet ligaturam in suis sandaliis quam presbyter non habet«. Bock[6] opisuje obuću nadbiskupa *Arnolda Trierskoga* (12. v.); ona je imala s gornje strane *foramina obtusa.*[7] Na istom mjestu piše Krieg i o bječvama u smislu gori navedenom.

Ako se dakle o tunici i kazuli može kazati, da su česti liturgične odjeće, to nikako ne stoji za trakove i postole, koji se ne mogu tako lako zamieniti sa tibialiama i sandalima.

---

[1] Die mitt. K. D. M. Dalm. str. 286.
[2] Hrvatski spomenici.
[3] Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 10—19.
[4] Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 14—15.
[5] Krieg u Krausovoj R. E. II. str. 215.
[6] Nav. dj. II. 14.
[7] Isporedi: Wilmowsky. Die Grabstätten der Trierer Erzbischöfe. Trier. 1876. Tab. V.

Ne čini se, da se obuća osoba, urezanih na našem pluteju, razlikuje od one nošene od nekih zapadnjačkih vladaoca, t. j. *fasciar* ili *fasciolae*, kako bi hotio Dr. Jelić, nego je toj obući uprav posve slična. Ono što Dr. J. kaže, da su »legacci sucrociati«, obuća, koja da se dobro vidi na dalmatinskim spomenicima, odnosi se, kako po njegovoj bilježci, na obuću pozlaćenih izkucanih likova Iv. Feliksa i Sv. Reposita na srebrnom moćniku glave Sv. Oroncija u Zadru, kojega je jedna čest naslikana u nav. Eitelbergerovom dielu.[1] Pogledom na tu sliku baš se vidi, da spomenuta dva sveca nose uprav liturgičnu obuću, t. j. »corium fenestratum« i »tibialia«, o kojima se je sačuvala uspomena u spisima spom. Iv. Char. i pape Inn. III. Samo su tibialia urešena mrežolikim tad običajnim nacrtom svilenih tkanina, koji Dr. J. uzimlje za »izprekrižane podveze«. Ne stoji dakle, što Dr. J. i ovdje kaže, da je ciela odjeća sjedeće osobe našeg spomenika »izključivo liturgična«, niti da nije starija od XI. vieka, niti je dokazao, što na prosto tvrdi, da ima u drugim krajevima svieta suvremenih spomenika, t. j. kako bi on hotio iz svršetka XI. vieka, na kojima bi Spasitelj bio predstavljen sjedeć s krunom na glavi, s malim križem u desnici bez krstonosna nimbusa, a obuća još trakovima oko gležanja i postolima na nogama.

Napomenuo sam već,[2] da su franački kraljevi na minijaturama iz VIII. i IX. vieka predstavljeni obuveni postolima, dočim da je na istim minijaturama Spasitelj vazda predstavljen sandalima.

Karlo Veliki, kako piše Eginhard[3] u njegovom životopisu, nije imao različitu obuću od sjedeće osobe na našem pluteju, i to »Fasciolis crura et pedes calciamentis constringebat«. Monachus Sangallensis[4] opisujuć nošnju starih Franaka, kaže ob obući: »calciamenta forinsecus aurata, corrigiis tricubitalibus insignita, fasciolae crurales vermiculatae; et subtus eas tibialia, vel coxalia linea, quamvis ex eodem colore tamen opere artificiosissimo variata. Super quae et fasciolas in crucis modum intrinsecus et extrinsecus, ante et retro longissimae illae corrigiae tendebantur«. Takovu je odjeću u svojoj mladosti isti koludar bio vidio i u sporu cara Karla Vel., kad je isti car bio posjetio glasoviti samostan S. Galla. Schnaase[5] razumije uporabu opisanog postolskog remenja tako, da su lanene bječve ostale po njemu pokrivene.

Na slici nošnje langobardskih kraljeva[6], izvadjenoj iz rukopisa samostana La Cava u Napulju iz XI. v., u kojem je pak sva prilika da su slike nacrtane po još starijim uzorcima, vidi se kralj s doglavnicima. Svi nose crievlje oštruljice do gležanjâ (košćicâ) kao i sjedeća osoba našega pluteja. U kralja je remenje nad crevljom uz nogu sprieda svijeno, a u doglavnikâ je takodjer nespretno nacrtano, kao da se vijugasto podiže uz gnjate. Očevidno je tadašnji sitnoslikar hotio tako da predoči remenje, zamotano okolo gnjatâ.

O slici noge u gležnjima zamotane remenjem poput onoga na dvie osobe naše ploče, Demin[7] piše, da su to »vojničke bječve od remenja (»Riemen-Rüststrümpfe«) u porabi prije 11. vieka«. To nam svjedočanstvo dvoje potvrdjuje: 1. da je ta vrst obuće vojnička; 2. da je bila u porabi prije XI. vieka; pa da naša sjedeća osoba ne ima liturgičnih bječava i da potiče iz doba prije XI. vieka.

---

[1] Str. 153, sl. 44.
[2] V. „Star. Prosvj." od o. g. Br. 1, str. 50.
[3] Vita C. M. C. 23.
[4] Lib. I. c. 34.
[5] Gesch. d. bild. Kün. III. str. 597.
[6] Schnaase, Nav. dj. III. str. 598.
[7] Kriegswaffen, str. 174, sl. 55 i 56.

I Lindenschmit[1] je toga mnenja, da se postolski trakovi (corrigiae tricubitales) stalno mogu dokazati i da sačinjavaju osobito označujuću sastavinu germanske nošnje, koja da se je upotrebljavala navlaš od Franaka, ali i od drugih njemačkih plemena, i koja se je za dugo doba uzdržala kao značajka za razlikovanje germanske od rimsko-bizantinske nošnje. On kaže, da su se kod Franaka ti trakovi križali uz gnjate do koljena i da su sastojali od tkanice za stalno boje različite od bječavâ ili gaćâ. Kod velikaša da su trakovi bili zlatne tkanice ili gajtani, kojima da su se pozlaćeni postoli utvrdjivali na crljene gaće.

Za porabu liturgičnog odiela pri svečanoj krunitbi i crkvenom pomazanju kraljevâ i carevâ u srednjem vieku iztaknut mi je ovdje još ono, što o tomu piše često navedeni Dr. Bock:[2]

»Pošto su u srednjem vieku crkveno pomazanje i krunitbu davali carevima i kraljevima kao neki osvećeni karakter, pošto su još nakon krunitaba Karlovingâ navlaš njemački kraljevi i carevi primali od crkve pravo, da se pri krunitbenom činu, poput svećenikâ i biskupâ, mogu poslužiti liturgičnim ornatima, koji zato bjehu i prozvani »Pontificalia Indumenta Imperialia«; ne može se čudnovatim činiti, da je već pri kraju XI. vieka papa Alexandar II. jednom svjetovnjaku, vojvodi Vratislavu českomu, podielio pravo da nosi *pileus*, koji je kao mitra imao sličnosti sa infulama opatâ i biskupâ onoga zemana«.

U Ljubićevoj knjizi[3] nahode se slike triju komada novaca bugarskoga cara Ivana Asiena II. (1218—1241). Na sva tri je u zadku predstavljen vladaoc stojeć u carskom ornatu, koji sastoji od kazule, izpod koje pružajuć lievu ruku, drži u istoj krugliu, nadvišenu križem, i tunike. — Podignutom desnicom drži žezlo, koje u vrhu završuje križem. Na glavi mu ravna kruna s jednim redom bisera i katazeistima mjesto uhobranâ. I bugarski vladaoci služili su se dakle liturgičnim ornatom. A kamo li što kaže Dr. J., da ni u takovoj odjeći, ni u takovom položaju kao sjedeća osoba naše ploče nije nigda bio predstavljen kralj zemaljski!

Na str. 99—101 bavi se Dr. J. nadpisom, kojega se tragovi nahode na zarubnom pojasiću prepornog pluteja, i to nad plohorezbom. Taj nadpis tako je bio sitno i plitko urezan i tako se je izlizao, da mu se jedva poznaju osamljeni potezi pojedinih razštrkanih slova. Još prije nego je na svjetlost izašla Dr. Jelićeva razprava naš predsjednik O. Marun bio je opazio te tragove nadpisa i bio me je na njih upozorio. Kao što nije on tako niesam ni ja, uza sve pomnjivo promatranje propalog nadpisa na licu mjesta, mogao što drugo stalno da razaberem, nego na početku tragove slova E, po sriedi slovo M, malo pred njim tragove slova H, te pri desnom kraju ne posve stalne tragove slovâ DD. Čudit se je dakle, kako je Dr. J. mogao da vidi u tom nadpisu ono, što se ne može da vidi, naime izmedju ostaloga za stalno cielu skupinu slovâ LEGE i predložiti na laku ruku sliedeće čitanje cielog nadpisa: ... *[Tit(i)o? opp. Tit(ian)o? e(t) E(u)femie legem (Dominu)s da(t)]* ...

Iza toga dodaje Dr. J. (str. 101): »Come il Dr. Swoboda già osservava nella pregiata sua dissertazione, nel X. s. la scena della tradizione della legge *(Dominus legem dat)* comincia ad esser sostituita con quella della *Maiestas* del Salvatore, re dei re (Cfr. Farlati o. c. I., Tav. I. alla pag. 492) che nel codice di Echternach dell'a. 983—991 è rappresentato colla leggenda *Regnator Olympi* (Frantz l. c. I. p. 429); e che sull'omoforio di Grottaferrata, opera bizantina del XII secolo, tiene alzate ambe le braccia,

[1] Handbuch der deutsch. Alterthumskunde I., str. 343.
[2] Nav. dj. II., str. 166—167.
[3] Op. jug. nov. Tab. III. str. 12, 13 i 14.

avendo piegato sul pollice il dito quarto ed i tre altri distesi, in atto di benedire con ambe le mani, colla testa coperta di un diadema imperiale di puro argento con fregi d'oro di gemme (Farabulini: *Un raro monumento Greco*, Roma 1883, p. 159, Tavola unica), particolarità analoghe a quelle sul pluteo di Spalato ed a quelle sulla già citata patena di Hildesheim dell' XI secolo (Reusens o. c. I., fig. 511 v. sopra pag. 91).

La forma della lastra su cui è sculta la *Maiestas* del Battistero di Spalato, conviene angitutto ad un pettorale o antimensale d'altare: le scene della *Maiestas* dall' XI secolo in poi sono frequentissime appunto su questo genere di monumenti, che non di rado rappresentano auche gli oblatori nella già descritta forma ai piedi del Salvatore (V. sopra pag. 96, nota 4)«.

Po predloženoj restauraciji nečitljiva nadpisa hotio bi dakle Dr. Jelić, da na našem spomeniku bude predstavljen Spasitelj, koji predaje zakon Ticiju ili Ticijanu i Eufemiji, i to kaže da njegovo čitanje *legem (Dominu)s dat* prizivlje na pamet »la tanto frequente formola nell'antica epigrafia cristiana *Dominus legem dat*«. Ako ćemo po pravilima stare kršćanske ikonografije i epigrafije, biti će gosp. Dru. Jeliću poznato, da se je Isus predstavljao gdje predaje zakon, to jest volumen zakona samomu sv. Petru i nikomu drugomu. Kad pak Isus predaje sv. Petru taj volumen, na njemu je i nadpis DOMINVS LEGEM DAT[1], dočim na našoj plohorezbi ne ima ni volumena niti ikakva predavanja ni primanja, a kamo li predavanja zakona. Ako Isus predaje kadgod volumen sv. Pavlu, to je volumen zavijen, a ne razvijen kao onaj, što ga daje sv. Petru i ne ima nadpisa. Kad pak Isus predaje sv. Petru volumen, on ga prima u palij, dočim na našem spomeniku stojeća osoba niti ima palija, niti u obće što prima. Ne može se dakle prizor, predstavljen na našoj plohorezbi, nikako prispodabljati sa starokršćanskim predstavama, gdje Isus predaje zakon Petru. Tamačna bi dakle bila i nečuvena, da ne rečem što drugo, predstava sredovječna, gdje bi Isus predavao, razglašivao svoj sveti zakon po nekakvom Ticiju ili nekakvoj Eufemiji. Pošto je pak Isus predao jurisdikciju u crkvi svojoj samomu Petru, to kad bi na spljetskoj ploči bilo predstavljeno predavanje zakona, ne bi mogao biti Isusu ob desno ni sv. Staš nit ikakvi drugi mjestni svetac, kako opet na drugom mjestu (str. 112) nagadja Dr. J.

Ne samo u X. vieku, kako piše Dr. J., da je kazao Dr. Swoboda, prizor predavanja zakona počimlje bivati nadomješten sa *Maiestas* Spasiteljevom, nego, kako sam već prije iztaknuo,[2] Spasitelj kao *Rex regnantium* ili *Maiestas domini* pojavljuje se na biz. novcima od svršetka VII. vieka unapried; pa je zato još manje povoda misliti, da bi na spomeniku X. ili, kako hoće dr. J., čak iz svršetka XI. vieka moglo biti predstavljeno Isusovo predavanje zakona. Spomenici pak, na kojima je predstavljen Spasitelj kao *Maiestas*, ne nose nigda nadpisa *Dominus legem dat*, nego vazda »*Rex regum, Dominus dominantium*«, ili »Regnator Olympi«, ili »*Jesus Christus rex regnantium*«, pa bi sličan nadpis imao biti i na našem pluteju, kad bi mu plohorezba prikazivala Spasiteljevu Maiestas, a ne nadpis, odnoseći se na drukčiju predstavu. Opazit mi je ovdje još, da Isukrst, kad je predstavljen u slavi kao *Maiestas*, obično je sam u posebnu okviru sastavljenu od mandorle, koju drže dva kerubina, ili medju dva stupa združena lukom, kao što je na kovinskim antipendisima već toliko puta navedenima. Na našoj plohorezbi ne ima ni mandorle, ni stupova, nit ikakvog drugog zaokvirenja, koje bi srednju osobu razstavljalo od druge dvie do nje stojeće, pa i zato ne može ona da prikazuje Spasitelja u slavi. Predstava Spasitelja na naved. omoforiju nije niti može zato biti

[1] Garrucci, N. dj. I., st. 217.

[2] „Star. Prosvj." od o. g. br. 3, str. 371.

analogna predstavi našega pluteja, samo zato, što tamo Spasitelj nosi krunu na glavi kao i naša sjedeća osoba, i zato, što je i ta kruna urešena dragim kamenjem, jer je to običajni ures krunâ još od najstarijih pa do naših doba, i zato, što ima obie ruke podignute, jer eto i sam Dr. Jelić kaže, da na tom omoforiju Spasitelj sbilja obiem, ali praznim rukama blagoslivlje, jer neima kazule i jer je to grčki spomenik XII. vieka, dakle opet za dva vieka mladji od našega.

Najmanje je vjerojatno, da bi naš plutej mogao biti čest antimensala, i to uprav iz svršetka XI. v., toliko radi već navedenih razlikosti medju našom predstavom i onim na navedenim antimensalima iz XI. i XII. vieka, koliko radi toga, što je naš iz X. v., pa i s razloga, što je naš plutej kamenit, a oni su antimensali svi kovinski.

Začudno je takodjer, kako prof. Dr. J., koji misli, da naša plohorezba predstavlja *Maiestas Domini*, i toliko se nateže, da bi to mogao dokazati, pa napokon i prenesavši postanak našega pluteja iz X. u XI. i XII. viek, može opet nagadjati, da je na njoj mogao biti urezan nadpis *Dominus legem dat*, koji se na takovu predstavu ni najmanje ne odnosi, a još začudnije, kako tu istu plohorezbu može on da tumači i kao *Maiestas Domini* i kao predstavu predavanja zakona; te se i po tomu razumije, da on ni sam nije baš tvrdo osvjedočen ni o jednom ni o drugom, pa mu se eto dogadja, da hoće da sdruži u jedan prizor dva sasvim različita pojma, samo da bi dokazao ono, što se ne da nikako dokazati, da je, to jest na našoj ploči, predstavljen Spasitelj a ne kralj zemaljski. A eto mu i sam Dr. Swoboda kaže, da se nakon X. v. prizor predavanja zakona počimlje nadomještavati s onim *Maiestas* Gospodinovom, a ne da jedna predstava počimlje prelaziti u drugu!

Osoba, stojeća predstavljena na našoj ploči, priznajem sada, da ne može da predstavlja crkvenog dostojanstvenika, kako sam se prije bio zarekao,[1] neobziruć se na odjeću i oslanjajuć se samo na Kukuljevićevo tumačenje. Opazka Dra. Jelića, da to ne može da bude svećenik višega reda, jer da ne ima na sebi ni kazule ni druge liturgične oznake (str. 112), učinila mi je svratiti pozornost na odjeću, te uviditi nuždu sadašnjeg izpravka, i zato mu ovdje srdačno zahvaljujem. On kaže, da je tu prikazan svetac pokrovitelj, koji da preporučuje Spasitelju prikazivatelja spomenika, koji je prostrt pred njim. Po kratkoj tunici veli, da bi mogao biti predstavljen apostol Petar ili Pavao, jer da su ti apostoli u srodnim spomenicima predstavljani u kratkoj tunici. Nego po nedostatku atributa, označujućih apostole, zabacuje to mnenje, a prigrljuje drugo još manje vjerojatno, da bi mogla stojeća osoba prikazivati kakvog lokalnog sveca, i to uprav Sv. Staša. Na drugom mjestu (str. 97) pak piše, da su na spomenicima barbarske izradbe, navlaš na plohorezbama, često sveci prikazani bez kotura svetinje, pa da ništa na smeta, ako su i osobe na našem spomeniku bez toga kotura. Ali ako su na tim spomenicima sveci i često prikazani bez kotura svetinje, a to nisu bez pripadajućih jim atributa, pa bi bilo vrlo začudno i izvanredno, kad bi na našem spomeniku svetac bio predstavljen ne samo bez kotura, nego i bez ikakva atributa. Napomenut mi je pak, da isti g. pr. Dr. J. (str. 123—124) piše, da bi Sv. Staš, prikazan na ploči, uzidanoj u zvoniku Sv. Dujma, skupa sa Sv. Dujmom i Sv. Petrom, imao odgovarati stojećoj osobi prepornog spomenika, koja bi dakle imala takodjer prikazivati Sv. Staša, a zaboravlja, da je prije i sam zabacio mnenje, da bi ta ista osoba mogla prikazivati apostola Petra ili Pavla, jer da joj nedostaje njima pripadajućih atributa, a opet da bi lašnje moglo biti, da budu izostavljeni atributi češće predstavljeni i u svoj crkvi kršćanskoj dobro poznatim svecima Petru i Pavlu, nego li lokalnom i zato manje poznatom Sv. Stašu.

[1] Vidi „Star. Prosvj.“ od o. g. br. 3., str. 178.

: se takodjer sjetio Dr. J., da je na ploči, uzidanoj u zvoniku[1], Sv. Staš predstavljen › jasno sa svojim *atributom*, t. j. o vrat visećim žrvnjem, na kojemu je još i nadpis ANASTASIVS, da nestane svake sumnje o predstavljenom S. Stašu. Sad neka Dr. J. nisli, kako bi to bilo moguće, da tobožnji S. Staš na pluteju krstionice, koji bi po ;ovoj tvrdnji imao biti za samo pô vieka mladji (!) od onoga na zvoniku, bude prian bez ikakvoga atributa i bez nadpisa, dakle uprav posve različito od tobože staga!

Kako dakle bez upasti u protuslovje nije moguće dokazati, da je na prepornoj ;i predstavljen sjedeć Spasitelj, tako logično sliedi, da nije moguće dokazati, da je do ;a predstavljen svetac, a vidit ćemo, da nije ni svećenik.

Da bi stojeća osoba prikazivala svećenika u tunici, kao česti liturgičnog odiela, oi tunika imala sizati do peta, a ne biti onako kratka, jer imamo dovoljno pismenih menika, koji nam potvrdjuju, da je, kako u svako doba, tako i u prvoj polovini lnjega vieka liturgična tunika bila tako duga. Kraus[1] navodi Hrabana († 856), koji : (l. c. 16): »secundum vestimentum est linea tunica, quae Graece *poderes*, latine ;*ris* dicitur quod ad talus usque descendat«, i Pseudo-Alcuina (iz X. v.) [c. 39], koji :: »postea sequitur *poderis*, quae vulgo alba dicitur . . . tunica usque ad talos«. Ni as stojeće osobe ne odgovara obliku liturgičnog pojasa (cingulum), koji bi imao biti [3] Kao što smo vidili, da je kralj primio zapadnjački, franački oblik krune, crevalja odvezâ, tako se razumije, da će i velikaši kraljevstva hrvatskoga, kraljevi doglavnici primili način franačke nošnje. Franci su više lanene košulje bez rukava nosili halju nica), lanenu ili vunenu kratku do koljena, obtočenu pri dnu trakom[5]. Takovu uprav ;i stojeća osoba spljetskog pluteja. I širok pojas (balteus), kojim je opasana svojom nom, napominje širok pojas, upotrebljavan kao poglavit biljeg visokog dostojanstva ikaša carstva na dvoru bizantinskomu.[4] Sve nam dakle na stojećoj osobi kaže, da odjevena svjetskom velikaškom odjećom (saecularia ornamenta), te da predstavlja :vog velikaša kraljevstva hrvatskoga, kao n. p. kakvog dvorskog župana ili štitonošu ljevoga.

(Nastavit će se.)

---

[1] Eitelberger, N. dj. str. 269, sl. 79.
[2] Nav. dj. II., str. 190.
[3] Kraus, Nav. dj. II, str. 192—3.
[4] Lindenschmit, Nav. dj. I., str. 329.
[5] Lindenschmit, Nav. dj. I., str. 350. Kraus, N. dj. II., str. 193.

Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog družtva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu i zastupnik istoga družtva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)

21. **Vrelo Cetine.** Kod samog vrela rijeke Cetine, oko sata i pô kočije daleko od Vrlike, obstoje dosta dobro sačuvane razvaline crkve sv. Spasa, a oko nje veliko staro-hrvatsko groblje sa stećcima i ogromnim većim dijelom neučetvorenim pločama. U samoj crkvi, koje je sačuvan dobar dio zvonika i zidova sa poluoblim podpornjacima, uzidan je komad praga ili lezene sa ograde svetišta, na kojem je urezana četverostruka pletenica, sastavljena od pletenih krugova, kroz koje prolazi prosta dvostruka pletenica hrv.-biz. sloga. U sred groblja je pak usadjen i služio je kao čest križa drugi ulomak pilastra hrv.-biz. sloga, na kojemu se takodjer vide tragovi pletera. Na jednoj je nadgrobnoj ploči usiječena svastika.

Gosp. Petar Stanić (»Viestnik« God. XIII. Br. 1., str. 10) našao je još uzidan u crkvi sv. Spasa: »Jedan komad u luku pred svetištem dug 40 cm., širok 18 cm. Predstavlja dvije glavne jajoliko se savijajuće kružnice sa tri prutića u svakoj. U sredini svakog zavoja nalazi se troprutasti križ.« On je tu još našao 5 uresnih komada hrv.-biz. sloga, po kojima sudi, da je na tom mjestu imala obstojati staro-hrvatska crkva.

22. **Koljane** (kod Vrlike). Predsjednik našega družtva izvjestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 2., str. 60): »Naš vriedni povjerenik g. Stanić u Vrlici na družtveni trošak počeo je pretraživati ruševine staro-hrvatske crkve u Koljanih kod Vrlike i odkrio je ostanke crkve na jedan brod duge 15 m., široke 6 m. U njoj našasto je više arhitektoničnih ulomaka, dva velika cijela pilastra od pluteja, dva kapitela, nekoliko ulomaka stupova i dva navezena praga, gornji i srednji pobočnih vrata, dva nadpisna ulomka ciborija:

1. . . . . OBOLEꝠOS · CAN///ELLOS . . .
2. . . . . T · ET CVM OMN . . .

nadalje četiri ulomka, valjda od dvaju arhitrava sa velikim slovima 0·09 m. visine:

1. OS CONSIRI ET CONERIARICO

Odnosne abreviature oštećene su, te nijednoj nevidi se traga.

2. . . . . ED SAPOLO . . .
3. . . . . PEA . . .
4. . . . . NYTERAPBSA . . .

Suviše kô gradivo uložen našast je jedan rimski vojni nadpis i pet ulomaka od drugih rimskih nadpisa. Pošto radja nije dokončana, a ruševine, kako smo se na licu mjesta uvjerili, nisu prije bile prekrčivane, kad se nastavi kopanje, nadamo se, da će gori navedeni ulomci biti popunjeni ne samo, nego još štošta razna se naći.«

U toliko su jedna cijela vrata sa arhitravom i na njemu nadpisom bila dopeljana u »Prvi Muzej hrv. spom.« te se ovako redaju ulomci gori iztaknutog nadpisa ponešto dopunjena i popravljena:

MERVNCM E DS ĀPOLO(PEA OSCONSIRIETCoNЄIRIARI(

NVTERΛPBSA(PEΓ

23. **Potravlje** kod Sinja. Naš predsjednik izvjestio je u »Viestniku« (God. XIV. Br. 3., str. 93): »Na predlog g. Petra Stanića proveden je pokušaj na staro-hrvatskom groblju sa stećcima na Grudinam u Potravlju kod Sinja. Ovdje bilo je izpod groblja nazrieti ostanaka nekakove obsežne sgradje, pa je trebalo nešto pokušati. Pokušaj je dokazao, da je sgradja rimska, koja je sa sjeverne strane svršavala u tri polukružne apside. Apsida zapadna najveća je i utvrdjena s vani lezenami, a unutra je imala uzidane sjedalice, a na sriedi podizao se od mramornih stupića nekakav paviljon. Našasto je nekoliko ulomaka od prozora, raznih ulomaka liepih kapitela i drugih ornamentalnih komada, i mnogo ulomaka bieloga mramora.«

Na spomenutom putovanju sa O. Barbićem, ja sam baš pri sutonu, i zato u hitnji na prolazku, obašao opisane izkopine na Grudinama, ali sam vidio, da nijesu nego tek započete i da su već odkrivene spomenute tri apside, te tragovi zidova pročelja, po kojima se doznaje, da je sgrada bila duga 23·20 m. Trebalo bi dakle svakako nastaviti izkopavanja i staviti na čisto čitavu osnovu sgradje. Medju ruševinama našlo bi se svakako još mnogo ulomaka, koji bi nam dopustili, da točnije sudimo o dobi sgradje. U toliko se meni čini, da baš one *tri* abside svjedoče zato, da sgradja nije mogla biti rimska bazilika, nego staro-kršćanska, a da je paviljon na stupićima, o kojemu piše naš predsjednik, mogao biti upravo ciborij glavnoga otara, a lezene oko glavne apside početci sliepih ravenatsko-bizantinskih arkada. Kad sam pak prošle godine o Duhovima bio na družtvenoj skupštini u Prvom Muzeju hrv. spomenika, pokazao mi je gosp. predsjednik jednu malu nadstupinu donešenu iz toga mjesta, koja odaje bizantinski slog.

24. **Hrvace** kod Sinja. U dvorištu franovačkog samostana u Sinju, medju tolikim rimskim spomenicima sa Čitluka (Colonia Claudia Aequum), uzidan je i ulomak pluteja sa pleterom hrv.-biz. sloga, koji je donešen bio sa Hrvacâ.

25. **Muć gornji** (Andetrium). Tu je još god. 1871. (Rad jugosl Ak. zn. i umj. knj. XXVI. str. 93—108) koncem mjeseca kolovoza župnik u gornjem Muću Jerko Granić, kopajuć novi temelj za svoju župnu crkvu sv. Petra, u dubini od skoro 2 met. našao ulomak praga, urešena sa kukama i uzlovitom pletenicom hrv.-biz. sloga, na kojemu je nadpis sa karlovinžkim slovima. Rečeni župnik je na prvi mah čitao nadpis ovako: „*Branimir annorum viginti piissimus ervatorum rex devovit virgini aeternae templum sumptibus suis 800.*"

Objelodanio ga je tako u »Narodnom Listu« (23. rujna 1871. br. 76). Isto ga tako do slovca nepoznat pisac priobći u »Nazionale« (18. stud. 1871.). O tomu je zlamenitom spomeniku, koji spominje zadužbinu hrvatskoga kneza Branimira, prof. don Šime Ljubić čitao razpravu u sjednici Jugosl. Ak. dneva 11. lipnja 1873. On je nadpis ovako pročitao:

. . . . BRANIMIRI, ANNORVM CHRISTI SACRAM EDEM VIRGINIS AETERNE-TITVLO SVMPTIBVS SVIS SACRAVIT DCCCLXXX ET · VI · QVE INDICTIONE.

Ob istomu je mućskomu spomeniku razpravljao u Akademiji (13. prosinca 1873.) pok. dr. Frano Rački (Nav. mj. u »Radu«), te je, razriješivši pokratice, nadpis najbolje pročitao, kako slijedi:

(TEMPORE DVCIS) BRANIMIRI · ANNOR(um) XPI SACRA DE VIRG(ine) CARNE VT SV(m) PS(it). S(eu) DCCCLXXX ET VIII · VI Q(ue) INDIC(tione).

Veleuč. prof. Ljubić je o slogu tog spomenika rekao: »Radnja je izklesana slogom bizantinskim za čudo čisto i pravilno za ono doba. Spomenik morao je služiti kao prag nad vratima rečene crkve sv. Marije.« Dr. Rački je rekao: »Pismo je kapitalno, kano što se od njekada upotrebljavalo na kamenih nadpisih. Capitala je rimska, ali preobražena pod uplivom karolinžke majuskule i načina njezina pisanja. Ovaj se upliv opaža u tom, što su na njekih pismenih potezi oštriji, što se njeka pismena vežu ili prislanjaju na druga, i što se njeka u obsegu drugih pišu u manjem obliku.« O slogu je rekao dr. Rački: »I tako imali bismo u tom kamenu pred sobom riedak ostanak hrvatski iz druge polovice IX. vieka. Ostanak taj je samo odlomak hrama, kojega je vrieme pod zemlju strovalilo i pokopalo. A taj hram prislanjao se dobom na umotvorine gradjevne, koje su u srednoj i zapadnoj Evropi nastale pod uplivom refarmatornoga duha Karla Velikoga. Viek toga umnoga i poduzetnoga vladaoca pokuša preporoditi umjetnost uputivši ju na rimske oblike, koji, kano rimski imperium u obće, nisu za tudje smatrani. U našoj Dalmaciji medju tiem nije triebalo takove upute; jer ondje rimske umotvorine, razsijane po cieloj zemlji nisu nikada prestajale biti živim učilištem.« Mućski spomenik se sad nahodi u zagrebačkom arheol. muzeju, a naslikan je u veliko na tablici knj. XXVI. »Rada« Jugoslav. Akad. znan. i umjetn. O tom je spomeniku pisao u kratko u svojoj knjizi (Op. cit. str. 38) i prag. Bulić.

26. **Trogir.** (Tragurium — Traù). Uz ložu, ne daleko od stolne crkve, je mala staro-kršćanska bazilika *sv. Martina* poslie prozvana *sv. Barbare.* Farlati ju spominje u Ill. Sacre IV. 308. Najprije je o njoj obširnije pisao Eitelberger u spom. djelu (str. 238—240), koji joj (na tabl. XIX. sl. 2) donosi tloris, uzdužni i popriečni presjek. U ukupnosti je duga iznutra 10·7 m., široka 5·5 m., razdijeljena na tri broda su tri para stupova. Srednji brod završuje četverokutnom apsidom, a pobočni konkama izdubljenim u začeonom zidu. Dvije su takove konke i u južnom zidu crkve, a po jedna u sjevernom i južnom zidu apside. Crkva je posvodjena. Na stupovima podiže se zid srednjega broda naslonjen na lukovima, koji se u nadvišenim crtama pokreću u svijetloj visini od 5·26 m. nad zemljom. Nad samim nadstupinama podižu se polupilovi, koji svršuju u proste karniže na mjestu, gdje primaju lukove svodova. Svodovni sustav srednjega broda je vrlo prosto osnovan; od jednog do drugog pilova, što su na stupovima, nategnut je poprijećan kajiš, širok 0·42 m., a tako i smijerom duljine broda luk, koji za 11 cm. odskače od zida. Medju tim lukovima postavljeni su bačvasti svodovi. Svijetla visina srednjega broda iznosit će nešto preko 8·8 m. Takovo poredanje svodova medju nategnutim kaijšima, kaže Eitelberger, da nije ništa rijedka u staro-kršćanskom, navlaš bizantinskom graditeljstvu. Pobočni su brodovi niži, a imaju samo svijetlu visinu od 5·80 m. I oni imaju podpuno jednak sustav poprijećnih kajiša, poput srednjega broda, a imaju samo mjesto bačvastih svodova plitko grebenasto svodovlje. Crkva ima prilično ovelike prozore u površini zida srednjega broda. Star rešetkast prozor sačuvao se je na glavnoj apsidi.

Tu je crkvu u kratko napomenuo i g. Jackson u nav. djelu (II. str. 145). On kaže, da je to zlamenita bizantinska crkva, da je vjerojatno dosta starija od god. 1184., i da je jedna od najzlamenitijih te vrsti u Dalmaciji. Ja sam tu crkvu pregledao i premjerio, te sam o njoj pisao u članku »Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji«,

objelodanjenu u »Viestniku« (God. XIII. br. 3. str. 78—83). Taj sam članak dao i napose otjesnuti u brošurici od 19 strana. U mojemu sam članku iznio i tloris bazilike, kojim sam izpravio netačan Eitelbergerov. Tu sam izpravio tolike druge nedostatke Eitelbergerova opisa i nadopunio ga, te sam iztaknuo ono, česa ni Eitelberger ni Jackson nijesu bili opazili, da su i stupovi i nadstupine ove crkve uzeti bili sa različitih staro-rimskih gradjevina po običaju staro-kršćanskog graditeljstva, tako da je na primjer na jednom stupu gornji dio debla od sijenitnog granita, a dolnji od bijela mramora, od kojega je izdjelana prosta valjkasta podstupina, bez ikakovih članaka (modanature); jedan stup ima atičku podstupinu; jedan neima podstupine, nego mu je podmetnuta prosta debela pločurina; drugi jedan stup takodjer neima podstupine, nego počiva na živoj hridi malo oskočenoj od tla. Tako su i nadstupine nejednake, neke više a neke niže, neke deblje a neke tanje od dotičnoga debla, a tako su i oblikom različite. Vrata crkve su zaokvirena debelim pragovima. Na nadvratniku sam odkrio izpod klaka, kojim su bili zamazani nadpis i plitku troprutastu rezbariju hrv.-biz. sloga karakterističnu za svršetak VIII. i početak IX. vijeka. Po srijedi je križ urešen dvostrukom pletenicom. Desno i lijevo do njega ptica poput golubice. Sa svake strane simetrično po kolobar sa mnogolatičnom ružom, dvije ptičice, krin, kolobar, križ sa pletenicom, kolobar sa mnogolatičnom ružom. Nadpis je sliedeć u kapitalnim karolinžkim slovima na jednoj brazdi:

. . . NOMINE D
NI EGO MNIVS PRIOR VNA CV COGNATV MEO PETRVS COGITAVIMVS P REMEΘV AN NRE VNC ꟷEPLV C · STRVERE

Ja sam ga pročitao: *(In) nomine D(omi)ni, ego Mnius prior una cu(m) cognatu meo Petrus* (sic!) *cogitavimus p(ro) remedium* (sic!) *an(imae) n(ost)re (h)unc te(m)plu(m) c(on)struere* —

Ja sam po svijem biljezima zaključio, da ću se najviše približiti istini uzamši VIII. vijek kao doba postanka te prezlamenite i dosta dobro sačuvane, premda na žalost zapuštene i zanemarene hrvatsko-bizantinske bazilike.

O svetoj Barbari pisao je i dr. Rački u spom. svojoj zadnjoj razpravi (»Rad« knj. CXVI. str. 199) na temelju mojega i Eitelbergova opisa. Samo on kaže, da je ranoromanskoga sloga, što ne stoji, jer bi onda trebovalo uzeti, da se pod romanski razumijeva i bizantinski, dočim je romanskomu slogu početak tek u drugoj polovini XI. vijeka, a ota je crkva najbliže iz VIII.

Na jednoj *privatnoj kući* u Trogiru uzidan je ulomak nadvratnika sa uresom sastavljenim od viticâ i palmetâ sa bizantinskim križićem po srijedi u slogu svršetka VIII. ili početka IX. vijeka sa nadpisom

PAX ꓧIC DOMꓧI ET CꓧM SPIIR//////'O

Ja sam taj ulomak objelodanio sa slikom u »Viestniku« (God. XIV. br. 1. str. 16—17) a nadpis sam pročitao: *Pax (h)uic domui: Et cum spir(itu tu)o.* Taj nadvratnik spominje po mojemu članku i dr. Rački (Nav. dj. str. 207).

27. **Biač** (Sicum). Na polju Biaču zapadno od Kaštel Staroga obstojaše za vremena hrvatskoga kneza Mutimira (892. god.), kako se razabire po njegovoj listini na tom mjestu izdanoj (Documenta hist. chroat. per. antiq. ill. str. 15), crkva *sv. Marte.* I sada je tu crkva pod tim imenom ili po pučku *Stomrata,* ali iz novijega doba. Do nje se vide ostanci zidova, a ne daleko od nje četiri ulomka velikih pragova, izdjelanih po staro-kršćanskom načinu, koje sam ja napomenuo u spom. svojoj razpravi u »Viestniku« »Četiri staro-hrv. bog.« str. 8—14). Prvi je o Stomrati pisao prof. don Simeon Ljubić (»Viestnik« g. I. br. 2. str. 53). Obširnije je o Biaču pisao preč. O. Milinović, sadašnji

presv. barski nadbiskup u knjižici „*Biač: Starodavna hrvatska prestolnica u Kašte* (str. 34 u Zadru). Ja sam u spom. svojoj razpravi izpravio ulomke nadpisa, prvi iz ili IX. vieka, a drugi iz rimskih doba, koji su uzidani u južnom zidu sadašnje crk a pogrešno ih je objelodanio bio prof. Ljubić. Ti su ulomci:

1. ЄRI ROGAVI
//RISTVM D i
2. P S

Prof. Ljubić pa za njim Eitelberger i Jackson prema pučkoj predaji vjeruju, d dva komada dovratnika monumentalnih i veleliepnih ulaznih vrata trogirske stolne c donešeni iz Biača i da su pripadali davnoj crkvi sv. Marte. Na temelju izradbe i sa tih komada ja sam u spom. razpravi pobio to mnenje i dokazao, da oni komadi nen nikako da budu stariji od XIII. vieka, kad no su izklesana ona sjajna vrata, te da može biti mjesta nagadjanju, da mogu biti preneseni sa sv. Marte na Braču.

Na temelju mojega opisa pisao je ob ovoj crkvi i pok. dr. Rački u spom. s zadnjoj razpravi (Rad knj. CXVI. str. 198). Samo je on to dodao, da iz ostanaka, sam opisao, »proviruje rani romanski slog«, što nemože da stoji, jer tada nije ni romaničkoga, nego je svuda vladao bizantinski.

(Nastavit će se.)

Nekrolog prof. don Simeona Ljubića.

(Svršetak.)

Prof. Ljubić uredjivao je kao glasilo hrvatskoga arkeologičkoga družtva u Zagrebu „Viestnik“ od početka 1879. god. do kraja 1892., u sve dakle četrnaest godišnjaka, po četiri broja na godinu, te je sjem obilnih starinarskih viesti u svakom broju napisao u njemu razprave članke, kojih ćemo ovdje da iznesemo bibliografičan pregled:

1. Najobširnija je u „Viestniku“ pokojnikova razprava „Rimski novci carski zemaljskoga muzeja u Zagrebu“. (God. I. Br. 1. str. 22—24; br. 2. str. 58—59. God. II.: r. 1. str. 20—21; br. 2. str. 45—47; br. 4. str. 120-122. God. III.: Br. 2. str. 9—50. God. IV.: Br. 3 str. 80—88; br. 4. str. 113—116. God. V.: Br. 1. str. 17—19; r. 3. str. 83—88. God. X.: Br. 3. str. 81—84. God XIV.: Br. 4. str. 106—109.)

2. God. I. Br. 1. Uvod (str. 1—5).

3. God. I. Br. 1. Dragulj iz predhistoričke dobe (str. 6—12).

4. God I. Br. 1. Biač (str. 12—15) i br. 2. (str. 50—55).

5. God. I. Br. 1. Nadpisi (21—22).

6. God. I. Br. 2. Aqua Jasae (Toplice Varaždinske (str. 33—43).

7. God. I. Br. 3. Pisani spomenici izkopani u Sisku teč. god. 1876—7. od ark. ružtva Siscia (65 - 74).

8. God. I. Br. 4. Rittium (Surduk) (97—101).

9. God. I. Br. 4. Još dvie zavjetne ruke iz bronza (107—108).

10. God. I. Br. 4. Kip morske boginje s jednozubim sidrom (118—120).

11. God. I. Br. 4. Predhistorička Venus (120—122).

12. God. II. Br. 1. Topusko (Ad Fines) i ostanci njegove gotičke crkve (sa tri table) 1—11) i br. 2. (34—42).

13. God II. Br. 1. Pisani spomenici izkopani u Sisku tečajem god. 1878. od ark. ružtva Siscia (11—12).

14. God. II. Br. 1. Primjetbe na „Prilog tumačenju dragulja“ (21—24), br. 2. 47 - 58), br. 3. (81—90).

15. God. II. Br. 2. Nadpisi (43—44).

16. God. II. Br. 2. Nabave arkeol. odiela zem. muzeja (59—60).

17. God. II. Br. 3. Nekoliko glagolskih nadpisa iz Grižana u Vinodolu (70—71).

18. God. II. Br. 3. Nadpisi koji su došli ili će doći u zem. muzej (72—76).

19. God. II. Br. 3. Panomski kipari za cara Galerija (80—81).

20. God. II. Br. 4. Nadpisi rimski nepoznati ili krivo izdani (101—103).

21. God. II. Br. 4. Arkeologičke crtice iz moga putovanja po njekojih predjelih Poravine i Zagorja god. 1879. (110—120).

22. God. III. Br. 1. Prva odkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji. Sa tablom. (1—11).

23. God. III. Br. 1. Predhistorične starine u Prozoru i u Brlogu (11—14).

24. God. III. Br. 1. Nadpisi iz srednjega doba (24—25).

*

25. God. III. Br. 1. Gospodinu V. Jagiću (28 - 32).
26. God. III. Br. 2. Arkeologička izprava (44—47).
27. God. III. Br. 2. Alveria (47—49).
28. God. III. Br. 2. Kritika: „Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro" (50—54).
29. God. III. Br. 3. Rimski nadpis u Osjeku izkopan (84—85).
30. God. III. Br. 4. Privoljski nadpis (97—99).
31. God. IV. Br. 1. (1—9); br. 2. (54—56) i br. 3. (66—67). Arkeologično izkapavanje u Bakru. Sa četiri table.
32. God. IV. Br. 1. Putopisne arkeologične bilježke od Ogulina do Prozora (12—23).
33. God. IV. Br. 2. Munjavački nadpis (54—56).
34. God. IV. Br. 3. Sisački nadpis (65 - 66).
35. God. V. Br. 1. Andautonia (Šćitarjevo) i započetak izkapanja od strane nar. zem. muzeja na onom tlu (1—13).
36. God. V. Br. 1. Bazilika Sv. Sinerotesa u Mitrovici (19).
37. God. V. Br. 2. Arkeologička izkapanja na petrovačkoj gradini u Sriemu, gdje tobož starorimska Bassianis. Slika i tabla (33—49) i br. 3. (str. 65—70).
38. God. V. Br. 2. Prinosak k iztraživanju predmeta predhistoričke dobe u Dalmaciji i u Hrvatskoj (49—52).
39. God. V. Br. 3. Hercegovački nadpisi u Radimnji blizu Stoca (81).
40. God. V. Br. 3. Dvie stare narodne izprave (81—82).
41. God. V. Br. 4. Sustjepan kod Solina. Rimski nadpis u Sućurcu. Izkapanje starina na Solinu (99—102).
42. God. VI. Br. 1. O nepravilnosti naziva „ugarski ili ugarsko-skandinavski skup" u dielbi predhistoričkih predmeta iz bakrene dobe. Dvie table (1—14)
43. God. VI. Br. 2. Dukljanske starine (33—43).
44. God. VI. Br. 3. Baška na otoku Krku (71—74).
45. God. VI. Br. 3. Nadpisi rimski (75).
46. God. VI. Br. 4. Dvie izprave o velevažnom arkeol. odkriću na Solinu prošloga stoljeća (116 - 119).
47. God. VII. Br. 1. Japudija i predhistoričko odkriće u Prozoru kod Otočca. Tri table (1—11) i br. 2. (39—47) te god. VIII. br. 2. (39—50).
48. God. VII. Br. 1. Starine rimske iz Mitrovice nadošle nedavno u zem. arkeologički muzej. Sa tablom (11—18).
49. God. VII. Br. 1. Rimski nadpisi u Rami (21).
50. God. VII. Br. 3. Prvo odkriće predhistoričkih groblja od žara u Hrvatskoj. Tab. VI. (65—72).
51. God. VII. Br. 4. Terramara u Hrvatskoj (97—98) i god. IX. br. 4. sa nacrtom u tekstu (97—98).
52. God. VII. Br 4. Kaciga iz rimske dobe (113).
53. God. VIII. Br. 1. Rimske Therme u Mitrovici (Syrmium). Sa tablom (1—6).
54. God. VIII. Br. 1. Rimski nadpis u Senju grčkimi pismeni (15—17).
55. God. VIII. Br. 1. Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas još početkom prošloga stoljeća (17— 19).
56. God. VIII. Br. 2. Srebren novac grofa Nikole Zrinjskoga † 1534. Sa slikom. (32—36.)
57. God. VIII. Br. 2. Prvi tragovi predhistoričnih opažanja u nas još tečajem XVII. stoljeća (50—52).

58. God. VIII. Br. 2. Kritika: „Due tributi delle isole del Quarnero. Studio di Giuseppe Vassilich (Archeografo Triestino — Nuova Seria. Vol. XI. p. 297. Trieste 1885" (56—61).

59. God. VIII. Br. 3. Nov dokaz da se je otok Hvar prvobitno zvao Πιτύεια (Pitieja). Sa slikom (65—66).

60. God. VIII. Br. 3. Rimski novci obiteljski iliti konsularski nar. zem. muzeja u Zagrebu, kojih nema na tablah Cohenovih i kod Ricci-a, ili se u čem od njihovih razlikuju (72—74).

61. God. IX. Br. 2. Isto o rimskim novcima carskima (44—46) i god. X. br. 3. (81—84).

62. God. VIII. Br. 3. Kritika: Due tributi delle isole del Quarnero. Studio di Giuseppe Vassilich — Sopra le recenti scoperte nell' Istria o nelle Alpi Giulie. Die Kupfer-Zeit in Ungarn von Franz von Pulszky — Budapest 1884. — Stazioni umani preistoriche nell' isola di Torcello. — Bemerkungen über die Classificirung prähistorischer Funde in Krain. Mager Adolf Bernard. — Giurind in Obergailthal (Kärnthen) 1885. (82—93).

63. God. VIII. Br. 4. O groblju Sv. Sinerota u Mitrovici (97—105).

64. God. IX. Br. 1. Oris dosadašnjega uspjeha u iztraživanju spomenika iz kamene dobe u Dalmaciji i nov prinos — Tab. I. (1—4).

65. God. IX. Br. 1. Dva nova miljokaza iz okolice Sirmiuma (14—19).

66. God. IX. Br. 2. Harpocrates. Tab. III. (33—36).

67. God. IX. Br. 3. Rimski nadpis našast u Potirni na otoku Korčuli (69—71).

68. God. IX. Br. 3. Riedki spomenik sredovječni našast u Zadru (87—88).

69. God. IX. Br. 4. Starobosanski pečat. Nacrt u tekstu (99—100).

70. God. X. Br. 1. Prvo odkriće predhistoričkoga sela iz kamene dobe u našoj zemlji. Tab. I. (1—2).

71. God. X. Br. 1. Spomenici osobita lika iz kamene dobe, odkriti u Dalmaciji, a sada u arkeol. muzeju u Zagrebu. Tab. I. (3—5).

72. God. X. Br. 1. Znameniti nadpis rimski (5—7).

73. God. X. Br. 1. Prinosak k starohrvatskim spomenikom i ornamentiki iz Nina (13—16).

74. God. X. Br. 1. O napredku arkeol. znanosti u našoj hrvatskoj zemlji (19—23), br. 2. (54—57), br. 3. (75—80) i br. 4. (106—110).

75. God. X. Br. 2. Odkriće bakrenih rimskih novaca iz I. i II. stoljeća po Isukrstu u okolici Prugovca u Podravini, svi velikoga modula (33—45).

76. God. XI. Br. 1. Odlomak predhistoričkog groblja u Prozoru. Tab I. (1—2).

77. God. XI. Br. 1. Rimski nadpis iz Gjurgjevca (2—3).

78. God. XI. Br. 3. Izkapanje na Gradini kod Petrovasela blizu Nove Gradiške (69—72).

79. God. XI. Br. 4. † Ivan Kukuljević Sakcinski, prvi predsjednik hrv. arkeologičkog družtva. Sa slikom (97—104).

80. God. XI. Br. 4. Crtice iz mog putovanja po južnoj strani gornje Krajine ili gospičko-otočke pukovnije (104—109).

81. God. XII. Br. 1. Rimski nadpis iz Mitrovice. Tab. I. (1—3).

82. God. XII. Br. 2. (33) i br. 3. (78—80). Nadpisi rimski iz Bosne.

83. God. XII. Br. 3. Novci Jelačića bana (88—89).

84. God. XIII. Br. 1. Rimska kola. Tab. I. (1—5).

85. God. XIII. Br. 2. Rimski nadpis iz Koljanah blizu Vrlike u Dalmaciji (41—42).

86. God. XIII. Br. 4. Arkeologično izkapanje u Bagu (97—98).

87. God. XIV. Br. 1. Rimski nadpisi odkriti tečajem g. 1891. u Hrvatskoj (1—4).
88. God. XIV. Br. 1. Nadpisi rimski iz Danila kod Šibenika (4—5).
89. God. XIV. Br. 1. Šubićev nadpis u Ostrovici Dalmatinskoj (8—10).
90. God. XIV. Br. 3. Topusko (65—68).
91. God. XIV. Br. 3. Napadaj dra. Truhelke čuvara kod zem. muzeja u Sarajevu (85—86).
92. God. XIV. Br. 4. Ulomci rimskih nadpisa iz Dalmacije (109—110).

Rad svoje osobite i tamačne ćudi, te pustim oblicima konvencijonalne udvornosti, neprikrivene iskrenosti i otvorenosti, bio je pokojni prof. dr. Šime Ljubić posve svoje vrsti, a u Zagrebu poznat u svakom sloju pučanstva, od proste piljarice na Jelačićevom trgu, do učenih i mudrih glava u jugoslavenskoj akademiji i na sveučilištu Frana Josipa I., jer je s njim dosta bilo obćiti i jedan sami put, da ga dobro upoznaš i zapamtiš dok si živ na svietu. Udvorice, prevejance, prepredene licumjerce, ljenčiné, brbljavce i hrvatskog roda odmetnike nije mogao trpjeti, te bi im bez okolišanja očitovao u obraz svoj prezir i nemilice ih šibao težkim bičem razgaljene svoje ironije. Tomu je bila u ovom varavom svietu naravska posliedica, da su se nahodili tek riedki ljudi, koji su mogli da uživaju njegovo povjerenje i, štujuć velike njegove zasluge stečene pred znanošću i pred hrvatskim narodom, neumornom njegovom marljivošću i uztrajnošću, podnositi ženijalnu njegovu priprostitost i stupiti s njim u užu prijateljsku svezu, kao što je n. p. sveuč. prof. N. Nodilo, koji ga je pohodio i u njegovom starigradskom Tuskulu. Tom svojom bezobzirnošću u družtvenom obćenju pribavljao je sebi mnogobrojne neprijatelje, od kojih mu se je jedan uspevši se na visoku stolicu, i nemilo osvetio, zadavši mu takovih neprilikâ u njegovim starim godinama, da su bile uzrokom preko njegove volje, da bude umirovljen prije dovršene službe, da ostavi Zagreb i da se skloni u rodni Starigrad. Nije ipak ni tamo našao zaslužena mira ni zadovoljstva, nego mu je bilo sudjeno da izpija do dna gorku čašu ljudske nezahvalnosti do zadnjega časa života. Njegovo je srce bilo puno plemenitog i samopriegornog rodoljublja, kao što nam očito dokazuje vaskolik njegov život, posvećen napredku hrvatske prosvjete, te je znao cieniti svaki podhvat, od kojega se je ozbiljnim zauzimanjem bilo nadati uspjehu koristnu i dičnu po nauku i po knjigu hrvatsku. Mladje voljne radnike na znanstvenom polju hrvatske knjige znao je i hotio je uztrpljivo napućivati, svjetovati, podučavati i hrabriti svojim dopisivanjem, kao malo koji učenjak našeg starijeg pokolienja. Zato mu i naš urednik i Vid Vuletić-Vukasović i mnogi drugi duguju vječitu harnost. Nije dakle čudo, što je naše starinarsko družtvo još u zametku svojem, a na svoju sreću, našlo u njemu svojeg savjetnika, gorljivog zagovaratelja, pomoćnika, u jednu rieč pravog prijatelja, uza sve to da je sam u ono doba bio dušom istoimenog i starijeg družtva u Zagrebu. On je do

zadnjih dana života bio u bezprestanom dopisivanju s našim predsjednikom, s urednikom ovog časopisa i suradnikom Vidom Vuletić-Vukasovićem, te jih je toplim svojim rodoljubnim dahom zadahnjivao i bodrio u radu. Samo ohrabreno njegovim poticanjem, odobravanjem imena, programa i gradiva, odlučilo se je upraviteljstvo našega družtva na izdavanje ovog svojeg glasila, uz kojega je smjer i sadržaj na toliko pristajao, da je objelodanio u njemu i jedan svoj prilog, i to „Još dvie rieči o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice" (God. I., br. 2., str. 71—73), tako da se može smátrati njegovim suradnikom. Bio je nakan još i više pisati za naše glasilo, nego se je tužio, da u Staromgradu neima pri ruci pomoćnih knjiga, bez kojih nije moguće pisati ozbiljne povjestne ni arkeologične razprave. To je bio razlog s kojega se je u posljednje doba bavio samo sastavljanjem za olakoćenje porabe svojih mletačkih „Listina", pa je jugoslavenska akademija od toga rada i objelodanila već 1893. god. omašnu knjigu pod naslovom „Index rerum, personarum et locorum in voluminibus I.—V. monumentorum spectantium historiam Slavorum meridionalium". Po njegovim riečima slutimo, da se u njegovoj ostavštini ima nahoditi jošte sva sila još neobjelodanjenih povjestnih i numizmatičkih bilježaka, sakupljenih u mletačkom arhivu i tečajem pribiranja domaćih arhiva i prolistavanja mnogobrojnih povjestničkih izvora, što ih je imao pri ruci kroz dugih pedeset i više godina bezprestana učenja. Umro je ne ostavivši pisane oporuke, te je, kako nam javiše, radi njegove ostavštine zametnuta sudbena parnica. Trebat će dakle čekat riešenje iste, da se dozna, koga li će dopasti pokojnikove knjige i rukopisi. Mi u toliko stavljamo na srce onima kojih se bude ticati, neka dobro paze, da nebi propao taj još nepobrani plod pokojnikovog slavnog truda, a mislimo da bi bilo i rodoljubno i prikladno, da se spomenuti rukopisi u svoje doba ustupe na čuvanje i porabu našoj jugoslavenskoj akademiji.

Kao počastni član našega družtva i kao član njegovog znanstvenog odbora, prisustvovao je šestoj glavnoj družtvenoj skupštini i otvorenju družtvenog „Prvog Muzeja hrvatskih spomenika" u Kninu dne 24. kolovoza 1893.

Kroz praznike 1894. godine sudjelovao je u I. medjunarodnom kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu, te je u toj prigodi bio odlikovan čašću predsjednika V. slavenskog odsjeka kongresa.

Kroz praznike 1895. god. sretnuo ga je slučajno naš urednik na bečkom Opern-Ringu, dokle je bio doputovao, da izhodi i pospješi kod ministarstva dozvolu, da može sagraditi za sebe grob u vlastitoj grobnoj kapeli, osmerokutnom mauzoleju kubetom pokrivenim, što ga je dao sagraditi do zapadne strane svoje kuće u Staromgradu. Tu su sad zakopani njegovi smrtni ostanci. Nakon malo dana iza toga našao se je zajedno s njim opet slučajno naš urednik u Trstu u svratištu „Perco". — U tom se je gradu bio zaustavio na molbu svojega prijatelja, a slavnog nam hrvatskog kipara Ivana Rendića,

koji mu je baš onih dana bio snimio u sadri fac-simile poprsja, kojim je i sam pokojnik bio zadovoljan. Tada je naš urednik imao sreću, da putuje sa slavnim pokojnikom, kao svojim Mentorom i ocem, na povratku od Trsta do Starogagrada, te je, u dvodnevnom putovanju po liepu vremenu i sgodnu družtvu, imao prilike, da pozna u njemu neizcrpiva šaljivdžiju i krasna veseljaka. Još ga je naš urednik vidio i kroz praznike 1896., ali već od bolesti jadno satrvena, pa je na svoju žalost lahko mogao da nasluti i skorašnju mu smrt, kako je to do malo doba ustmeno priobćio bio povjestničarima Iv. Krst. Tkalčiću i prof. Tad. Smičiklasu u Zagrebu.

Uz Frana Rački-a i Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga, neosporno pripada Simeonu Ljubiću u povjesti hrvatske književnosti najnovijega doba častno mjesto medju prvacima povjestne struke. Takovom trojkom dičili bi se i veliki naobraženi narodi, a malom našem hrvatskomu jesu oni i dika i ponos i umnici i pregaoci prvoga reda, u koje treba da se ugledaju mladji sadašnji naši povjestničari i starinari pa i oni dojdućih pokoljenja. Oni su dapače pravi utemeljitelji kritičkog pisanja hrvatske narodne povjesti. Slava svoj trojici! Slava uspomeni pokojnog podpredsjednika našega družtva neumrlog prof. don Simeona Ljubića!

Uredništvo.

Nekrolog.

† Dr. Ivan Crnčić.

Ljetom na Vodokršće t. g. preminuo je u Rimu jedan od najzaslužnijih hrvatskih povjestničara, kanonik dr. Ivan Crnčić, prodstojnik onamošnjeg svetojeronimskog kaptolskoga sbora i dopisujući član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. od prilike u 66. godini života. Nakon Rački-a, Rada Lopašića i prof. don Šime Ljubića, četvrti je to slavni hrvatski povjestničar, koji pada u grob u vrieme od ne pune tri godine danâ!

Rodio se je vrli pokojnik u Poljani na otoku Krku, te je kao mlad svećenik krčke biskupije bio poslan u bečki Augustineum, da ondje dovrši svoje nauke i steče doktorsku laureu. Već tada, u pedesetim godinama, počeo se je bio Crnčić baviti starinama i prošlošću svojega naroda, te je u „Kat. Listu“ objelodanio prvu svoju oveću razpravu „Vid Omišljanin, pisac hrvatski XV. vieka“. Ljubav za hrvatsku knjigu dovela ga je medju suradnike Ivana Kukuljevića i u tiesno prijateljstvo s drom. Franom Rački-em. Kad je pokojni dr. Rački 1861. ostavio Rim, dodje, ali ne odmah, kako su mnogi pisali u njegovoj osmrtnici, nego tek 1863. god., i to baš u lipnju mjesecu, na njegovo mjesto dr. Ivan Crnčić, kako sam piše u svojoj razpravi „Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije god. 1453“. („Rad“ jug. ak., knj. LXXIX. str. 1—70): „Ja ni mrve „Ilirac“ 1863. godine postah, i to više po tudjoj nego po svojoj volji, članom „Ilirskoga“ („degli Illirici“, „Illyricorum“) obojega zavoda, kapitula i nekakova sbora, ili pravo bratovštine nad našim gostinjcem, u viečnom gradu. No do mala, možda još istoga dana, u koji sam, a to na 11. junija, simo prišao“ itd. Tamo je bio pouzdanikom hrvatskih biskupa u Rimu. Boraveć od tada vazda u Rimu, i vraćajuć se u domovinu samo za malo dana, Crnčić je cieli svoj život posvetio bio iztraživanju starih hrvatskih spomenika, pak je na tom polju stekao trajnih zasluga.

U drugom godišnjaku „Književnika“ napisao je razpravu „Krčke starine“. Malo zatim izda oveću radnju: „Najstarija povjest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji. Rim 1867.“ U toj knjizi, pisanoj krčkim narječjem i Kurelčevim oblicima, za koje je držao da će preoteti mah u hrvatskoj knjizi, sabrao je Crnčić dragocjeno gradivo za staru topografiju i povjest hrvatske službe božje. Posljednje godine svojega života sproveo je Crnčić u velikoj zabrinutosti za obstanak zavoda Sv. Jerolima, koji je, uza sav dohodak od 60.000 franaka, što mu nose njegove kuće, pao pod sekvestar. Boraveć za kratko doba u domovini, obišao je bio u zadnje doba hrvatske biskupe, moleć jih, da bi se složili i zavod preustrojili na način, kako bi mogao bolje uspievati na korist učenije ruke hrvatskog svećeničkog podmladka.

Pokojnik je napisao još ove radnje:

1. „Assemanovo izborno evangjelje“, gdje je zlamenito izpravio isto djelo prije izdano od dra. Račkoga.

2. Popravci ka glagolskim spomenikom. „Rad“ knj. XVI.

3. Brojna vriednost slova III. „Rad“ knj. XXIII.

4. Dvie razprave: Slovenski Sveti Jerolim u Rimu a Rieka; i drugo je Senj, a drugo Senj-Trst. 1868.

5. Još oble glagolice po krčkom otoku. „Starine“ knj. VII.

6. Rimsko-slovinska družba Sv. Kirila i Metoda. „Starine“ knj. XIV.

7. Nekoliko južnih Slovjena zapisanih od 1478.—1520. godine u bratovštinu Sv. Duha u Rimu. Starine knj. XV.

8. Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. god. „Starine“ knj. XVIII.

9. Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u dragi bašćanskoj. „Starine“ knj. XX.

10. Što je pisama sakupio P. Blagoslov Bartoli. „Starine“ knj. XX.

11. U knjizi akademije jugosl. „Hrvatski pisani zakoni“ (str. 145—177) zajedno sa drom. Račkiem uredio je „Statut urbarski a donekle i svega krčkoga otoka (g. 1362.—1599.) i sam je tomu štatutu napisao „Pripomenak“ (str. XLIV—LXXI).

Crnčić je pratio i starinarski rad u „Viestniku hrv. ark. družtva“, te je u 5. njegovom godišnjaku stupio medju njegove urednike i priobćio u njemu sliedeće priloge:

1. God. V. Br. 2. Dopis iz Rima, u kojem izpravlja u Vida Vuletić-Vukasovića životopisu Mata Kopora neke podatke, te priobćuje neke priloge i razjašnjenja o životopisu Natala Bonifacija šibenskog rezbara (str. 56—57).

2. God. VI. Br. 2. Dopis iz Rima u kojemu donosi prepis oporuke sitnoslikara Julija Klovija iz državnog arkiva u Rimu sa dodatkom o bugarskom poriekl u Klovijevu (58—61).

3. God. VII. Br. 3. Dopis iz Rima, u kojemu javlja, da je u krčkoj biskupiji bio tajnikom od 1861. do 1863. god., te da je u to doba prepisao nekoliko izpravâ iz arkiva osorskih biskupa, te objelodanjuje svoje primjetbe na prof. Milčetića priobćenja o selu Belu na creskom otoku, pa priobćuje tri takove izprave, jednu latinsku a dvie hrvatske o Beli (str. 82—85).

4. God. VIII. Br. 3. „Još o Belom“ (str. 86—72), gdje o Beli pobjedonosno polemizuje sa prof. Milčetićem, Coleti-em i dr. Račkiem.

5. God. VIII. Br. 4. „Kako valja čitati na pečatu Zavaljskoga manastira“, gdje izpravlja V. V. Vukasovićevo čitanje (str. 114—115).

6. God. VIII. Br. 4. Dopis iz Rima (str. 124—125), gdje tumači i čita nadpis na dašćicama, koji se nalazi na velikom otaru stolne crkve u Vrbniku na otoku Krku — uza sliku koju je napravio kotorski slikar *Madin Cvitović.*

7. God. IX. Br. 3. „Nadpis na sakristiji krčke stolne crkve“, i to iz god. 1333. o sagradjenju iste crkve (str. 65—68).

8. God. XII. Br. 1. „Stinica je po latinski Murula, a Bag Scrissa“ (str. 7—12).

Udieli mu Bože, vječni pokoj rodoljubnoj duši!

Uredništvo.

